

KTÜEFAD

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of Faculty Letters

ISSN No:
2791-7312

Sayı-Volume 1
Trabzon 2021

The 'Unholy' Alliance: Jews, Turks, and Ottomans During the 15th and 16th Centuries
15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlılar, Türkler ve Museviler: "Kutsal Olmayan" İttifak
Edip ÖNCÜ

1736-1739 Osmanlı Rus ve Avusturya Savaşında Arabuluculuk Yapan Devletler ve Bu Devlet Elçilerine Verilen Tayinatlar
An Evaluation of the States Mediating in the Ottoman, Russian and Austrian Wars in 1736-1739 and the Allowance (Tayinat) Given to Ambassadors of these States
Hasret GÜMÜŞ

Ottoman Ambassadorial Accounts on Ukraine in the Eighteenth Century: The Case of the Embassy of Abdülkerim Pasha to Russia (1775-1776)
18. Yüzyılda Ukrayna Hakkındaki Osmanlı Sefaretnameleri: Abdülkerim Paşa'nın Rusya Elçiliği (1775-1776)
M. Alaaddin YALÇINKAYA

İdari Reform Bağlamından Osmanlı Devleti'nin Modern Diplomasie Geçiş Süreci
The Transition of the Ottoman Empire to Modern Diplomacy from the Context of Administrative Reform
Çağrı ÇOLAK ve Deniz ÇOLAK

Britanya'nın Demir Leydisi: Margaret Thatcher'ın 1983'e Kadar Yaşamı
The Iron Lady Of Britain: The Life of Margaret Thatcher Until 1983
Teval ÖZDİKMEN ve Cengiz KARTIN

Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Politikası ve Araştırma-Geliştirme: Kalkınma Planları Çerçevesinde Bir Değerlendirme
Science and Technology Policy, Research and Development in Turkey: An Evaluation in the Framework of Development Plans
Ramazan ACUN

Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinde "Ağyar"
"Ağyar" in Fuzûlî's Leylâ ve Mecnûn Masnavi
Muhammet Sami ÜNAL

Отображение Великой отечественной войны в русской и турецкой прозе
Büyük Vatan Savaşı'nın Rus ve Türk Nesrine Yansıması
Badegül CAN EMİR

Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Eğilimleri: İçerik Analizi
Trends of Theses in the Field of Art History Education: Content Analysis
İrfan Nihan DEMİREL

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of Faculty of Letters

ISSN NO: 2791-7312

KTÜEFAD

Temmuz 2021-July 2021

Sayı 1-Volume 1

Dergi Sahibi - Journal Owner

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editörler - Editors

Doç. Dr. Badegül CAN EMİR, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Serkan DEMİREL, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yayın Kurulu – Editorial Board

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice ODACI, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kasım İNCE, Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet YAVUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Necmettin ALKAN, Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Ramazan Acun, Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL, Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Turgut Hacı ZEYREK, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ülkü ELİUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Gülda ÇETİNDAG SÜME, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR, Çukurova Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dil Editörler – Language Editors

Doç. Dr. Hanife SARAÇ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Raşide DAĞ AKBAŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yayın Türü - Broadcast

Hakemli ve Bilimsel Süreli Yayın - *Periodical Peer-Reviewed Journal*

Yazışma ve Haberleşme - Communication

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 61080, Trabzon/TÜRKİYE

Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, 61080, Trabzon/TURKEY

+90 462 377 43 12/13, ktuefad@ktu.edu.tr

Amaç ve Kapsam

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi tarih, arkeoloji, Türk, Rus ve İngiliz dilleri ile diğer filoloji alanları ile sosyoloji, psikoloji, sanat tarihi ve felsefe gibi sosyal bilimler alanlarındaki bilimsel çalışmalara yer veren, ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayınlamak bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlayan hakemli ve bilimsel bir dergidir. KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi dijital ortamda olmak üzere yılda iki kez Temmuz ve Ocak aylarında yayınlanır. Yayın kurulu kararıyla özel sayı da yayınlanabilir. Türkçe, İngilizce, Rusça veya Arapça yazılmış makaleler kabul edilmektedir.

Aims and Scope

The Journal of the Faculty of Letters of Karadeniz Technical University aims to contribute to scientific knowledge by publishing scientific studies that include scientific studies in the fields of history, archeology, Turkish, Russian and English languages, as well as other fields of philology and social sciences such as sociology, psychology, art history and philosophy. It is a peer-reviewed and scientific journal. The journal is published semi annually (July and January) in the digital environment. A special issue can also be published with the decision of the editorial board. Articles written in Turkish, English, Russian or Arabic are accepted.

Bu Sayının Hakemleri - Referees of This Issue

Prof. Dr. Ali YILDIRIM, Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Kasım İNCE, Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Tarih Enstitüsü

Prof. Dr. Mehmet YAVUZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Temel ÖZTÜRK, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Hanife SARAÇ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür YILMAZ, Samsun Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur KURTARAN, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adil CALAP, Avrasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇELEBİOĞLU, Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Eda Havva TAN METREŞ, Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Edip ÖNCÜ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. İhsan ERDİNÇLİ, Karadeniz Teknik Üniversitesi

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi

Sayı 1-Volume 1

İçindekiler - Contents

Editörden - Editorial

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Araştırma Makaleleri - Articles

- The ‘Unholy’ Alliance: Jews, Turks, and Ottomans During the 15th and 16th Centuries
15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlılar, Türkler ve Museviler: ‘Kutsal Olmayan’ İttifak
Edip ÖNCÜ 1
- 1736-1739 Osmanlı Rus ve Avusturya Savaşında Arabuluculuk Yapan Devletler ve Bu Devlet Elçilerine Verilen Tayinatlar
An Evaluation of the States Mediating in the Ottoman, Russian and Austrian Wars in 1736-1739 and the Allowance (Tayinat) Given to Ambassadors of these States
Hasret GÜMÜŞ 16
- Ottoman Ambassadorial Accounts on Ukraine in the Eighteenth Century: The Case of the Embassy of Abdülkerim Pasha to Russia (1775-1776)
18. Yüzyılda Ukrayna Hakkındaki Osmanlı Sefaretnameleri: Abdülkerim Paşa'nın Rusya Elçiliği (1775-1776)
Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA 28
- İdari Reform Bağlamından Osmanlı Devleti'nin Modern Diplomasiye Geçiş Süreci
The Transition of the Ottoman Empire to Modern Diplomacy from the Context of Administrative Reform
Çağrı ÇOLAK ve Deniz ÇOLAK 36
- Britanya'nın Demir Leydisi: Margaret Thatcher'ın 1983'e Kadar Yaşamı
The Iron Lady Of Britain: The Life of Margaret Thatcher Until 1983
Teval ÖZDİKMEN ve Cengiz KARTIN 49
- Türkiye’de Bilim ve Teknoloji Politikası ve Araştırma-Geliştirme: Kalkınma Planları Çerçevesinde Bir Değerlendirme
Science and Technology Policy, Research and Development in Turkey: An Evaluation in the Framework of Development Plans
Ramazan ACUN 62
- Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinde “Ağyar”
“Ağyar” in Fuzûlî's Leylâ ve Mecnûn Masnavi
Muhammet Sami ÜNAL 79
- Отображение Великой отечественной войны в русской и турецкой прозе
Büyük Vatan Savaşı'nın Rus ve Türk Nesrine Yansıması
Badegül CAN EMİR 92
- Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Eğilimleri: İçerik Analizi
Trends of Theses in the Field of Art History Education: Content Analysis
İrfan Nihan DEMİREL 101

Editörden

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Dergi Sahibi

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin değerli okuyucuları,

Dergimizin yayın hayatına başlamasının heyecan ve mutluluğu içerisindeyiz. Bilimin sadece üretilmesi değil aynı zamanda aktarılmasının da önemli olduğu gerçeğinden hareketle, ülkemizin bilim camiasına yayın kaliteli bir akademik dergi kazandırma gayreti içerisindeyiz.

Dergimizin ilk sayısına, farklı bilim dallarından değerli bilim insanlarımız yeterli nitelik ve nicelikte yayın ile katkıda bulunmuşlardır. Alanında uzman kişilerin kör hakemli süreçlerini tamamlamalarından sonra altı Türkçe, iki İngilizce ve bir Rusça makale bu sayımız içerisinde yer almaktadır. Bu makalelerin altısı tarih ikisi edebiyat ve bir tanesi de sanat tarihi konularındaki çalışmalardır.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi bilim ahlakına önem veren bir dergidir. Bu sebeple dergimiz, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin İkinci Bölümü olan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler başlığı altında belirtilen araştırma ve yayın ahlakına aykırı eylemlerle mücadele konusunda gerekeni yapmaktadır.

Editorial

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Journal Owner

Karadeniz Technical University, Faculty of Letters

Dear Journal of the Faculty of Letters of KTU Readers,

We are excited and happy for the publication of our journal. Based on the fact that it is important not only to produce but also to transmit science, we are in an effort to bring a quality academic journal to the scientific community.

Scientists from different disciplines contributed to the first issue of our journal with sufficient quality and quantity of publications. Six Turkish, two English and one Russian research articles are included in this issue after blind peer-reviewed processes. The first six articles are on history, two on literature, and one on art history.

Karadeniz Technical University Faculty of Letters Journal is a journal that gives importance to science ethics. For this reason, our journal does what is necessary to combat the actions against research and publication ethics, which are stated in the second part of the Higher Education Council (YÖK) Scientific Research and Publication Ethics Directive.

The 'Unholy' Alliance: Jews, Turks, and Ottomans During the 15th and 16th Centuries

15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlılar, Türkler ve Museviler: 'Kutsal Olmayan' İttifak

Edip ÖNCÜ*

Abstract

More than half of the world Jewry was living within the boundaries of the Ottoman Empire at the end of the 16th century. Rather than analyzing the factors lying behind this fact, much scholarly effort in Ottoman/Jewish historiography was spent on whether the Ottoman Jewry were living a "Golden Age" or "Dark Age" under the Ottomans. Instead of this traditional approach, this study focused on the factors that made the Ottoman/Turkish/Jewish possible; the Turkish/Ottoman perception of and approach toward the Jews, and the Jewish approach toward the Ottoman state and the Muslims in general. The study concluded that no other Muslim state, possibly with the exception of Umayyads of Andalusia, welcomed Jews in such large numbers and with such great living space and opportunities in Islam history. Whereas the contacts between the Muslims and Jewish *millet* were limited in nature the pragmatic, rational and flexible Ottoman *raison d'etat* provided the Jews with extensive privileges beyond the confines of dhimmi status. Nevertheless, the presence of the Jews in the Empire contributed significantly in the political and economic success of the Ottoman Empire in becoming a hegemonic power of the pre-modern times.

Keywords: Ottomans, Turks, Jews, Unholy Alliance

Öz

16. yüzyılın sonlarında dünyadaki Musevilerin yarısından fazlası Osmanlı İmparatorluğu sınırları altında yaşamaktaydı. Ancak Yahudi ve Osmanlı tarihyazımında çalışmalar bu tarihsel gerçekliğin sebeplerini incelemek yerine genellikle Museviler'in Osmanlı hakimiyeti altında bir "Altın Çağ" mı yoksa "Karanlık Çağ" mı yaşadıklarına yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada bu ortak veya bir arada yaşamayı mümkün kılan etkenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkler'in Musevi algısı ve onlara karşı yaklaşımı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Museviler'in devlete ve Müslümanlara karşı yaklaşımı incelenmiştir. Varılan sonuç, İslam tarihinde Endülüs Emevileri hariç hiçbir Müslüman devletin veya halkın Osmanlılar kadar Museviler'e karşı müsamahayla yaklaşmadığıdır. Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik pragmatizm, rasyonel ve esnek anlayışıyla Museviler'e zimmi statüsünün sınırlarını aşan ayrıcalıklar tanımış; her ne kadar Müslümanlar ve Museviler'in günlük hayatta birbirleriyle iletişimi sınırlı olsa da Museviler'in varlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun hegemon güç haline gelmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Türkler, Museviler, Kutsal Olmayan İttifak

Introduction

The Europeans were so preoccupied with the Ottoman threat in the 16th century that they printed 3500 titles concerning the Turks. Most of these volumes mentioned the famous Ottoman sultan Süleyman I "the Magnificent". When Süleyman I died in 1566, most of the world's Jewry was living under Ottoman rule. At that time, whereas European Jews were denied their basic rights, Ottoman Jews could freely live, travel and trade in three continents, north to south from Hungary to Yemen, west to east from Morocco to Persia. Ottoman Jewish communities were materially and culturally the foremost Jewish centers in the world. Although it is difficult to provide an exact figure, it is estimated that at the end of the 16th century there were approximately 150,000 Jews living in the Ottoman Empire, compared to only 75,000 Jews in Poland and Ukrania.¹

In Ottoman-Jewish historiography, rather than analyzing the factors of why most of the world's Jewry lived under the Ottoman rule for more than 200 years, much scholarly effort has been spent on

* Lect. PhD, Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Trabzon/Turkey, ediponcu@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2958-2310.

Makale Bilgisi - Article Info

Başvuru - Received: 11.06.2021; Kabul - Accepted: 23.06.2021

¹ Levy 1992, 12-13. Shaw 1991, 40.

whether the presence of the Jews in the Ottoman lands symbolized a “Golden Age” or a “Dark Age”. Because of political and theological considerations, most of the scholarly arguments were shaped by modern day value judgments on the treatment of the Jews in the Ottoman Empire.² In this paper, I will try to analyze the factors that made the Ottoman Turkish-Jewish symbiosis or co-existence possible instead of judging the relationship between the Ottoman Turks and Jews with modern values. Both the Ottoman Jews and the Ottoman authorities developed unique approaches to each other as members of different religions and as occupants of different social and political positions by knowing their social place, and not judging each other in terms of their faith. Seen from this perspective, the instances of mistreatment of Jews by the Ottomans or the flourishing of Jews under Ottomans are actually freed from presentist approaches.

Given centuries of Western bias and theologically concerned Eurocentric history writing about the Ottoman Empire, many modern history readers have difficulties understanding the Jewish preference to live under a “barbaric” empire (i.e. the Ottoman Empire) rather than the European states of the 15th and 16th centuries. Historians from all sides share responsibility in the creation of this problem. First, Turkish historians have been so engrossed in nation-building theories for a long time that they neglected to study basic socio-economic paradigms that made a pluralistic polyglot empire possible. Jewish historians on the other hand, mostly preferred to study the history of Jewish thought and scholarship until the 19th century, and after that they chose to study Ottoman Jewish communities in regional contexts (such as Jews of Egypt, Jews of Istanbul, or Jews of Palestine, etc.) instead of studying Ottoman Jewry as a whole in the broad Ottoman socio-political context.³ It was not until recently that the achievements of Ottoman Jewry were evaluated in the context of Ottoman socio-political realities.⁴ Another group of Jewish historians, who still cling to the Eurocentric perspectives on the Ottoman Empire, try to explain Jewish experience in the frame of the “oppressed” non-Muslim communities of the Ottoman Empires such as Greeks and Armenians.⁵ Last but not least is the category of the Eurocentric/Orientalist and former-Communist historians, who have viewed the Ottoman Empire through the category of primitive, retrogressive, oppressive, uncivilized, barbaric, militarist and genocidal pre-modern empires. For a long time historians with socialist and communist leanings applied *the Feudal Mode of Production* and *Asiatic Mode of Production* models on the Ottoman Empire on the grounds that the Ottoman state only expropriated the economic surplus and oppressed the people. Therefore, most new nation-states to emerge on former Ottoman territories that have majority non-Muslim populations used this logic to portray their Ottoman past as one long and uninterrupted period of oppression.⁶ On the other hand, 19th and early 20th century British historians (almost all of them, even the most respected ones), motivated by the colonial-imperialist goals of their motherland, promoted various version of the myth of the relentless oppression of non-Turkish elements by the Ottoman Empire.⁷ The logical result of this perspective was that the Turks could not have been tolerant towards Jews, either; since the Jews were non-Muslims. However, the very fact that the majority of the world’s Jewry lived under the Ottoman rule for more than two centuries and achieved great success contradicted the basis of the anti-Ottoman/Turkish theory concerning non-Muslims. This is most likely why the study of Ottoman Jews was ignored for a long time. This attitude was reflected in the scholarly neglect of *Sephardic* (Iberian) Jewry after the *Reconquista*, which in turn made a sound evaluation of the achievements of the Ottoman Jewry almost impossible.⁸

Since it was assumed that the Sephardic Jewry reached its Golden Age in Iberia, 19th century Jewish historians viewed the departure from the Iberian Peninsula as a downfall.⁹ Based on this hypothesis, most Western historians tend to underestimate Sephardic Jewish achievements in the Ottoman Empire.

² Anachronistic judgment of historical periods with today’s values is commonly referred as *presentism*. Unfortunately, Ottoman-Jewish studies tend to suffer from presentist approaches (author’s note).

³ “...Ottoman Jewish communities were often represented as if they were living in a vacuum, with an almost disregard of the larger societies and polities of which they were a part.” Lewis 1984, 116.

⁴ Levy 1992, 14.

⁵ Hacker 1982, 117-126. Rozen 2002, 1-15. Angel 2006, 37-46.

⁶ İnalçık 1995, 20-43.

⁷ “The Ottoman Empire has proved itself radically alien to Western Civilization. Where Ottoman rule has spread, civilization has perished.” Toynbee 1917, 17.

⁸ For the critical discussion of this issue, see *Sephardic Studies in the University*, ed. Jane Gerber 1995, *passim*.

⁹ Cohen 1995, 69.

As Avigdor Levy states “since, in the view of European centered historians, Ottoman Jews lived within a barbaric society, their [Jews’] achievements could not have been very considerable and their experience was not much more than a historical curiosity.”¹⁰ This paper takes the enormous achievements of the Ottoman Jewry as a given and does not attempt to question it. Instead, it will try to draw the big picture in which Ottoman Jews were able to develop a full-fledged partnership with Ottoman Turks and fulfill their potentials. Ottoman Turkish-Jewish partnership was the result of several factors owing to peculiar Jewish characteristics and traditions, Turkish and/or Islamic tradition, dynamics of the Ottoman Empire, and the socio-political milieu of Europe during the 14th and 15th centuries. After describing the factors making the symbiosis possible, the perception and treatment of the Jews by others and the Jewish perceptions of others in the Ottoman Empire will be analyzed. This paper attempts to depict different stages of Ottoman-Jewish symbiosis by analyzing how Ottoman Jews formed a partnership with Ottoman Turks, how the Jewish accommodation to the Ottoman socio-political structure was realized and how peculiar Jews and Turks were in rationalizing their affinity towards each other. European perception of Turkish-Jewish partnership will constitute the last part of the study in order to emphasize the unique nature of Turkish-Jewish coexistence that prevailed as an ‘Oriental’ phenomenon in Christian European minds.

I. Factors Making Ottoman Turkish-Jewish Symbiosis Possible

a. The Turco-Islamic Tradition:

Throughout history Turkic nations have established many states. In most of these states they had the experience of ruling over non-Turkic populations. Moreover, Turkic people embraced many religions in history, and co-habited with people of other faiths. Therefore, when the Turks established the Ottoman State in Anatolia where there was a large Christian population they did not have the problem of adjusting to a multi-religious environment. Even the ruling class of the Ottoman State had many converts from Christianity. In terms of state-building and preserving the states Turks have had the tradition of paying tolerance towards different ethnicities and religions.

Turks began to accept Islam *en masse* starting in the 8th century in Central Asia. The conversion of Turkic tribes to Islam continued as a long and drawn out process. During this process Turks had time to grow familiar with Sasanid, Seljukid and Byzantine state practices in regards to communal autonomy until they established the Ottoman state in Anatolia. This experience impacted their understanding of those aspects of the *Shari’a* that related to the non-Muslim communities. Like all Muslim rulers before them, Ottomans adopted the *dhimma* (protected) system in order to regulate its relations with its non-Muslim subjects. According to this practice, Christians and Jews were protected by the Muslim rulers by *dhimma* (covenant of protection). *Dhimmi* (protected) practice was applied in concordance with *shari’a* in Islamic states throughout history. However, in the application of *shari’a* the Ottomans followed the *Hanafi* rite of jurisprudence, which is the most liberal of the four Sunni rites according to historian Avigdor Levy. Therefore, “in its attitude towards its non-Muslim subjects, the Ottoman Empire was one of the most tolerant Muslim states ever to exist...Their [Ottomans’] system was...more flexible and subject to change, reinterpretation, and the adoption of new elements.”¹¹

Although Ottoman rulers were Muslim, they kept the Central Asian secular Turkic state tradition intact in order to hold absolute authority. Accordingly, besides *shari’a* (*Islamic law*) they preserved *töre* (*yasa*) i.e. a derivative of constitutional law, which became the basis for traditional law (*örfi kanun*) along with customs. In most cases traditional law supplemented *shari’a* a characteristic that made the Ottoman legal system pragmatic and flexible in regards to issues remaining out of Islamic law. For example according to *yasa*, “those who produced wealth for the ruler’s treasury or provided him with luxury goods or with information were believed to be indispensable for his power”.¹² This explains why the Ottoman sultans favored the Jews with certain skills.

¹⁰ Levy 1992, 13.

¹¹ Levy 1992, 15-16.

¹² İnalçık 2002, 7.

b. The Socio-political dynamics of the Ottoman Empire

Right from the beginning the Ottoman Empire had to defend its specific social formation and exclusive cultural and religious complex against “the massive onslaught of a determined foe, Europe”.¹³ In the light of Karl Wittfogel’s *Despotic Bureaucratic Power Theory*, İnalcık argued that the Ottoman Empire needed a highly specialized bureaucratic machine in order to fulfill its ‘despotic omnipotent power’ into effective use while trying to cope with the crusading fervor of the European powers during the Empire’s formation period. “A complex centralized bureaucracy maintaining complete control over land and peasant labor through careful surveying and registration was indeed the basis of the classical Ottoman political system. Historically, the Ottomans, inherited, the system through the Sasanian, Caliphal, Seljukid-Iranian and Ilkhanid-Iranian traditions”.¹⁴ This bureaucratic tradition was strengthened by a unique combination of *shari’a* and *kanun* practices and provided basic uniformity of fundamental laws. The harmony of the political authority, bureaucratic system and the legal system created a political and economic unity that attracted Jews to Ottoman territories.

Ottoman Empire had a large non-Muslim population. For the well-being of the state, Ottoman rulers had to show a certain degree of religious tolerance towards their non-Muslim subjects, and for many observers “compared with contemporary Christian Europe, the Ottoman Empire afforded its religious minorities an unequalled degree of tolerance.”¹⁵ Ottoman rulers, starting with Osman I, were rational enough to see that in order to build and preserve a strong state they had to adopt a flexible political system that “allowed for considerable self-government of the various groups in the population along ethno-religious and cultural lines, rather than territorial lines.”¹⁶ Ottoman sultans were aware of the fact that “in order to govern effectively a heterogeneous society, principles had to be accommodated with reality.”¹⁷ They avoided the strict applications of the *shari’a* principles related to non-Muslims and modified the tone of their absolute rule according to the conditions of the territories they conquered. Rather than suppressing or converting non-Muslim subjects, sultans were concerned to organize and control them so that they obey the law and pay their taxes. For this reason they left most of the local customs and traditions intact. Therefore, when the Jews arrived in the Ottoman lands they found it easy to set up their own autonomous communities and fit into the Ottoman system.

Even before European Jews began to settle into the Ottoman domains, the *Romaniot* (Byzantine Jews) Jews of Bursa and Ankara welcomed the Ottoman rule. Later the Ottoman conquests of the major Byzantine cities of Edirne and Salonica attracted more *Romaniot* Jews as well as *Ashkenazi* (Central and East European Jews) Jews from Europe. The Ottoman conquest of İstanbul accelerated the degree of Jewish immigration to the Ottoman Empire. Besides the resettlement of Romaniot Jews from other parts of the Ottoman Empire to İstanbul by Mehmed II (1451-1481), the *Sephardim* began to immigrate to the Empire as well. After İstanbul’s conquest Ottoman Empire became one of the strongest states of Europe owing to its rapid expansion, military and political power and fresh dynamism. Such a strong empire needed a sound economic, financial and commercial system running smoothly with an international network. The system necessitated an economically active, politically reliable population possessing economic, financial, commercial, scientific and technological skills and much needed capital.¹⁸ Moreover, increasing diplomatic relations with the European powers required people with knowledge of European languages and connections. Since Ottoman Empire provided religious tolerance and great economic opportunities, when the European countries began to persecute Jews in the 15th century European Jews started immigrating to Ottoman Empire in large numbers. In the absence of Jewish alternatives because of relentless purges after the *Reconquista* and in intensified Ottoman search of people with managerial and entrepreneurial skills, the coming together of the Turks and the Jews was just a matter of timing.¹⁹ It was a classic ‘push-pull’ of migration.²⁰

¹³ İnalcık 1995, 48.

¹⁴ İnalcık 1995, 50.

¹⁵ Levy 1992, 15.

¹⁶ Baron 1983, 17.

¹⁷ Baron 1983, 16.

¹⁸ Lewis 1984, 122.

¹⁹ Levy 1992, 24.

²⁰ Goffman 2002, 26.

Ottoman social organization structure allowed for the peaceful settlement of the Jews in large numbers. Ottomans organized their subjects in religion-based communal organizations. These communities were called *taife* (group of people) or *cema'at* (community), later in the 19th century *millet* (religious community).²¹ “In such a multireligious and polyethnic society, the tensions of majority-minority relations were more relaxed, compared with most European societies, and social attitudes and interactions more flexible and open.”²² Jews became Ottoman subjects by their own free choice to live under the peaceful domain of the Ottoman sultans, especially on the advice of their co-religionists. “For centuries Jews in great numbers continued to travel from various parts of Christian Europe into the Ottoman lands, attracted by the reports they had heard about the greater tolerance and greater opportunity offered by the Ottoman government.”²³ One such example is the letter of the chief Rabbi of Edirne, Itzhak Sarfati dating from the 1450s inviting the European Jewry to come to the Ottoman Empire.²⁴ The famous letter was one of the strongest evidence of Jewish appreciation of Ottoman rule. In the letter the Rabbi praised the Ottoman rule and tolerance, and encouraged European Jewry strongly and enthusiastically to immigrate to the Ottoman Empire. Historians concur that implicitly or explicitly the Ottoman authorities were aware of the contents of this invitation letter. Some historians assume that Ottoman authorities might have supported the dictation of the letter based on the fact that a developing Ottoman Empire, which needed politically reliable and economically able people like European Jews, would encourage such initiatives.

c. The Socio-Political Conditions in Europe from 14th to 16th Centuries

The emergence of the Ottoman Empire as a strong Muslim political power in Southeastern Europe kept Europeans' crusading spirit alive in the first centuries of Ottoman rule. Despite several unsuccessful attempts to push the Ottomans out of Europe, Christian Europe kept forming Christian alliances against the Ottoman Empire. At the same time, European monarchies directed their crusading energies also towards their populations. Since European Jews were the first and easiest targets for persecution by Christians, their position deteriorated significantly. One by one European states began to expel the Jews. In 1290 England; in 1306, 1394 and late 15th century France; in 1360 Hungary; between 1478-1492 and in the following decades Iberian monarchies (*Reconquista*); and finally 1555 to 1593 Italian principalities either banished Jews from their territories or forced to convert Jews into Christianity. In some places Jews were massacred, tortured or sold into slavery.²⁵ All these resulted in the immigration of the Jews to the Ottoman lands starting in the 14th century.²⁶

The picture was no different in the Byzantine (Eastern Roman) Empire. The *Romaniot* (*Benei Romania*) Jews who lived under Byzantine rule were frequently victims of persecution and conversion like their European coreligionists. Orthodox Greeks, and the Kingdoms of Serbia and Bulgaria, were no harsher than Catholic Europe when it came to the persecution of Jews.²⁷

The hatred against Jews in the Christian world was not a new thing. Popularly the hate of Jews was based on the myths that Jews caused the death of Jesus and occasionally drank the blood of Christian children in their rituals. Theologically influenced and motivated by the teachings of the Church Father Saint Augustine (354-430 C.E.), Christian Europe, panicked by Ottoman advance in Europe made the

²¹ “This Ottoman institution constituted a self-governing organization based on religious affinity and directed by religious leaders possessing both secular and religious authority. The old-established Middle Eastern tradition developed long before Islam, but continued in the classical Islamic empires as well as that of the Ottomans, was that the small Ruling Class elite around the ruler existed only to defend and expand the state, to keep order and security, and to exploit the wealth of the empire to support itself and its members.” Shaw 1991, 43.

²² Levy 1992, 17.

²³ Lewis 1984, 121.

²⁴ Epstein 1980, 21-22. Lewis 1984, 135-136. Shaw 1991, 31-32.

²⁵ Baron 1983, 6-7.

²⁶ Epstein 1980, 20-21.

²⁷ Shaw 1991, 16-24; Goffman 2002, 16. Occasionally there was good treatment of Jews under the Byzantines, but it was exception rather than the rule. The times of Julian the Apostate or the Iconoclast period were the times when the Jews were treated relatively better. For detailed examples, see Elli Kohen, *passim*, 51-63, 83-85, 137-143.

Jews easy victims, since after the expulsion of Spanish Muslims Jews were the only remaining non-Christian elements in Europe.²⁸

d. The Jewish Tradition and Characteristics

There were small *Romaniot* and *Karaite* Jewish communities in Anatolia and the Balkans before the arrival of the Ottomans. When Ottomans encountered Jews, it was not difficult to incorporate Jews into autonomous structures because of the Jewish historical experience of autonomy. Although Byzantines forbade Jews hold public offices or enjoy public honor, Byzantine Jews enjoyed certain autonomous privileges. In 14th century Anatolia and the Balkans, whether it was a territory acquired from the *Seljuks*, the Turkic principalities or from the Byzantines “in every town the central and local Ottoman authorities always found the elected Jewish leaders to be responsible for their members and willing to implement the authorities’ orders and requests.”²⁹ “Therefore, the establishment of Jewish autonomy in the Ottoman Empire had a precedent because Jews had been highly experienced for almost two thousand years in organizing themselves as a religious-ethnic minority.”³⁰

With Ottoman conquests small *Ashkenazim* communities from Central and Northern Europe and other Romaniot Jews began to immigrate to the Ottoman lands. First of all, these Jews did not have many alternatives on where to settle because of fierce persecution going on in the Byzantine Empire and in Europe. Secondly, there was not an established social and political system defining specific space for Jews in these new Ottoman lands. Therefore, with the negative experience of “harsh treatment at the hands of the Ottomans’ Byzantine predecessors [the Jews] had to find the economic and social cracks and crevasses in an emerging [Ottoman] kingdom and exploit them.”³¹ Jews made use of the Ottomans’ ‘distrust of their Christian rivals’ and used their ability to “leap across cultural and religious boundaries and compete in all spheres and with virtually all groups” when accommodating to the Ottoman social structure.³²

Jews did not oppose Ottoman conquests and they sometimes helped Ottomans in their war efforts. “Jews had sided with the besieging Turks, ... Turkish methods of warfare seem to have been less damaging to Jews than to their non-Jewish neighbors.”³³ Like the small Jewish communities of Bursa and Edirne, the Jews of İstanbul welcomed the Ottoman conquest. In return for their help in the conquests of Buda, Rhodes and Belgrade in the 16th century Ottoman sultans granted Jews privileges in construction of synagogues or exemption from taxes.³⁴ Jewish rationality to side with the powerful conquering state rather than the oppressor decaying power gave them the advantage to win the hearts of the Ottoman sultans during the Ottoman wars against the Christian Europe.

Ottomans saw Jews as productive and reliable urban elements. Jews, especially Sephardic Jews were intellectually, economically and scientifically very advanced. They “had extensive experience in banking, commerce, tax-farming, management of ports and custom houses, and the purveying of large quantities of foodstuffs, clothing, and arms for the government and army.”³⁵ They had capital, knowledge of European languages, sciences, medicine, printing, new methods of production, manufacture of textiles, arms, munitions and other products.

Distinguished Jewish scholars and religious authorities who came from Europe revitalized Jewish culture on Ottoman soil. “In the 16th century, Salonica, Istanbul, and Safed had replaced Toledo, Cordova, and Barcelona as major centers of Jewish scholarship and intellectual life.”³⁶ Their

---

²⁸ “Augustine proposed that the Jews serve a purpose in Christendom because they are a living witness to the truth of the Christian faith...Augustine thought that Jews should serve their function by being scattered and downtrodden among the nations-but not killed. Clearly the overall purpose here was to allow Jews to live among Christians but never to wield any domestic or political power over them or become socially close with them.” Goldish 2008, 3. St. Augustine quoted this verse to refer Jews. ‘Slay them not, lest they should at last forget Thy law.’ (Psalm 59:11).

²⁹ Schmuelevitz 1984, 26.

³⁰ Schmuelevitz 1984, 17.

³¹ Goffman 2002, 17.

³² Goffman 2002, 18-19.

³³ Baron 1983, 14-15.

³⁴ Schmuelevitz 1984, 18. Shaw 1991, 26-27.

³⁵ Levy 1992, 25.

³⁶ Levy 1992, 37.

adaptation of laws to the new conditions made *halakhah* (Jewish law) not to confront *shari'a* in cases when contact between the two legal systems was unavoidable. "...The long experience of being dispersed and maintaining an autonomous existence by making every effort to preserve cordial relations with the ruling powers in the host states, influenced the Jewish legal scholars to make concessions towards the state laws. Following the conquest of Babylon by the Sasanids, the *halakhic* rule of *dina de-malkhuta dina* (*the law of the kingdom is the law [and is binding]*) was adopted and in certain cases took precedence over Jewish law."³⁷ This principle was widely respected by Ottoman Jews in their legal dealings in the Empire.

II. Ottoman Muslim/Turkish Approach towards Jews: Perception, Attitudes and Rationalization in Theory and Practice

The Ottoman authorities generally treated the Jews in a favorable and supportive manner. In theory although Jews were *dhimmi* people no different in legal status than Christians, in practice Ottoman authorities usually treated Jews more favorable than Christians. Ottoman authorities had several rationalizations for their preference of Jews over their Christian subjects. First, Jews helped with many Ottoman conquests; they surrendered without fight during the Ottoman conquests.³⁸ Pragmatically, in the eyes of Ottoman authorities well-being, proper functioning and religious freedom of the economically dependable and politically reliable Jewish communities meant proper flow of taxes without social and political unrest. "The Ottoman authorities, in general, protected the Jews, and for good reason. In the first place, as an imperial power it was in their best interest to maintain law and order. Additionally, the Jewish community discharged important services of an economic and administrative nature, and it was, therefore, in the interest of the state to assure that these activities proceed uninterrupted."³⁹ Because Ottoman authorities saw Jews complementary to the Turks and not in competition with them; and as Ottoman Jews were not treasonable like Christians, Ottoman attitudes towards Jews became very positive. Moreover, unprecedented degree of power held by Jewish court physicians and advisors close to the sultans prevented mistreatment of Jewish communities during the 15th and 16th centuries. Last but not least, theological affinities played some part in bringing the Muslim and Jewish communities closer. "The Jews were generally respected in the Empire because they were considered as the oldest (*kadim*) people of the book (*ehl-i kitab*)."⁴⁰

"While in Islam Jews, like Christians, were classified as 'unbelievers', or *kafirs*, and as 'protected subjects', or *zimmis*, the Ottomans for the most part applied the term only to Christians."⁴¹ This difference in treatment is also emphasized in official language. Ottoman cadastral surveys and imperial orders from the 15th and 16th centuries distinguish between Jews and Christians. Whereas Christians were addressed as *kefere* (*infidels*) or *zimmi*, etc... Jews were commonly referred as *Yahudiler* (*Jews*) or *Yahudi Taifesi* (*Jewish Community*).⁴² Other terms used to describe the Jews in the official Ottoman documents were *Sürgün* (transferred) and *Kendi Gelen* (those who came voluntarily), which denoted the place of origins.⁴³ Volunteer immigrants from Europe were provided every kind of incentives for their well being in the Ottoman Empire. In the Ottoman documents this kind of volunteer immigration by Christians was not present.

In the Balkans, Ottomans had the practice of selecting the children of Christian peasants with the consent of their parents to train for the military and the bureaucratic ranks of the state. For the absolute loyalty and service for the sultan this children were also converted to Islam. This system, called

³⁷ Schmuelevitz 1984, 42.

³⁸ Although Rozen assumes that Jews of Istanbul fled during the conquest, she contradicts herself by stating that the Ottoman authorities granted Istanbul Jews special privileges for their part in Ottoman conquest of Istanbul. Rozen 2002, 18.

³⁹ Levy 1992, 41.

⁴⁰ Schmuelevitz 1984, 18.

⁴¹ Shaw 1991, 77.

⁴² Epstein 1980, 26-27. Gülerüz 1993, 52-53. Levy 1992, 28.

⁴³ Ottomans transferred populations to newly conquered, economically and politically more strategic centers like Istanbul as part of their imperial state policy. This policy, called *sürgün* in Turkish, was not enforced to punish any particular segment of the society. It was applied to Muslim and non-Muslims alike. However, there is a strong tendency among modern Eurocentric historians to evaluate this policy as an oppressive feature of the Ottoman Empire. For a typical example of this view based on circumstantial evidence, see Hacker 1982, 117-126.

devşirme (recruitment) was never applied for the Jews.⁴⁴ Another special treatment was in terms of holy buildings. According to the *dhimma* system, construction of new synagogues or churches were prohibited, however, starting with Mehmet II many exceptions were made for Ottoman Jews for the construction of synagogues through special imperial orders (*irade*). Ottoman authorities also overlooked other *dhimma* law restrictions. Restrictions such as prohibition from dressing like Muslims, riding horses, owning slaves, building houses taller than Muslims' houses, etc... were not strictly applied by Ottoman authorities for the Jews and other minorities.⁴⁵ However, in terms of protection of their life and property, and freedom of religion Ottoman Jews acquired an unparalleled guarantee that the *dhimma* law provided.

In regards to the attitudes of the sultans towards Jews, tolerance was the rule and restriction from privileges was the exception. After Mehmet I (1413-1421) reorganized Ottoman state, Murat II (1421-1451) came to power and continued Ottoman conquests interrupted by a period of interregnum. When he conquered Edirne and Selanik, he welcomed Ashkenazi Jews who were fleeing Habsburg persecution. His personal physician was a Jew called Ishak Pasha whose descendants Murat II exempted from taxes. It was after Mehmet II (1451-1481)'s conquest of Istanbul, and after his full scale encouragement and application of settlement policies that the Jewish population of the Ottoman Empire substantially increased. His religious tolerance towards non-Muslims and his rational policies increased immigration of European Jews into the Empire. When he conquered Istanbul, he "assured the Jews remaining in the city that they would be allowed to practice their religion and occupations freely and without the hindrances to which they had been subjected by the Byzantines."⁴⁶ He attempted to create a post of permanent representative for the Jewish community like that of Orthodox Greeks and provided incentives for that aim, however, after the selection of two chief Rabbis for Istanbul that practice ended because of the disputed within the Jewish community.

Bayezid II (1481-1512) was stricter in the application of *dhimma* rules; however, he continued tolerant policies of his father by decreeing that "all Jews fleeing from Spain and Portugal should be admitted to his dominions without restriction, and with the same inducements that had been offered during the reign of his predecessor."⁴⁷ He encouraged, forced and even punished Ottoman authorities to make sure for the proper settlement of more than 100,000 Iberian Jews. Selim I (1512-1520) was so preoccupied with his Eastern campaigns that his primary religious concern was the threat of *Shi'i* Safavid Empire. When he defeated the Mamluks and thus got in possession of the Caliphate and the Holy Lands of Palestine, Mecca and Medina, his victories were celebrated among Ottoman Jews because he put an end to the 'law of no return' to Jerusalem, a law first enforced by the Romans in 60 B.C. E. and continued by other nations for centuries thereafter.⁴⁸ The reigns of Süleyman I (1520-1566), Selim II (1566-1574) and Murat III (1574-1595) were zenith of Jewish power in the Ottoman Empire thanks to the influential court figures and the sultans supporting them. As some Jewish advisors became the sultans' closest confidants, affected most of the decisions of the sultans, and prospered to a large extent, some Muslim factions became discontent. But the sultans did not give up on their Jewish favorites. The emergence of the Mendes family, Dona Gracia and her cousin Joseph Nasi marked the Jewish prominence both in financial and foreign affairs of the empire.⁴⁹ Joseph Nasi acquired the Dukedom of several islands in the Aegean Sea from Selim I, an honor which in theory not granted to a non-Muslim unless he converted to Islam. A similar concession was granted to Dona Gracia. She acquired the taxing rights and almost independent rule of Tiberias province. With the influence of Dona Gracia Süleyman I actively involved in protesting the Papal States when they tried to expel the Jews in Ancona. During Murat III's reign there were more than 40 Jewish physicians in

⁴⁴ Schmulevitz 1984, 18.

⁴⁵ İnalçık 2002, 6. Shaw 1991, 79-82.

⁴⁶ Mehmet II is famous for his proclamation to all Jews: "Who among you of all my people that is with me, may his God be with him, let him ascend to Istanbul the site of my imperial throne. Let him dwell in the best of the land, each beneath his vine and beneath his fig tree, with silver and with gold, with wealth and with cattle. Let him dwell in the land, trade in it, and take possession of it." Shaw 1991, 29-30.

⁴⁷ Shaw 1991, 33.

⁴⁸ Ojalvo 1999, 62.

⁴⁹ For detailed analysis of the extent of the power of the Mendes family in the Ottoman Empire, see Cecil Roth, *passim.*, 83-122, 134-176.

the palace.⁵⁰ In brief, the approach of Ottoman sultans to Jews was more than pragmatic. It was a deeper partnership extending beyond the confines of a practical relationship between the people of two different faiths.

In administrative and legal functioning of the society Ottoman authorities were in harmony with the Jewish authorities, having trust in their ability, reliability and knowledge. Most frequent contacts concerned the swearing of the oaths in the courts. *Qadis* (the Muslim judges) used to send Jews to take their oaths in the Jewish courts. It was not uncommon when Ottoman administrative and legal authorities, mostly *qadis*, consulted Jewish religious scholars or rabbis. There were even cases “when the Muslim law court gave a judgment and then referred the Jewish litigants to the Jewish court, which was directed by the Muslim court to endorse its decision in order to ensure its implementation within the Jewish community.”⁵¹ In legal system the tolerant and rational application of Islamic law was combined with assistance and ratification by the Jewish courts. This cooperation was directed at avoiding the possibility of confrontation of *halakhah* and *shari'a*.

Although Jews were perceived as weak people and seen as easy targets in times of distress by other segments of the society, they were never under constant threat as they were in other societies. “...Open persecution and violence remained infrequent. When there were attacks against Jews, they were almost always instigated by Christians, and were due to rivalries between the competing *dhimmi* communities rather than to any pressure of hostility from the Ottoman state or the Muslim majority. An example is the occasional appearance of the blood libel.”⁵² The urban Jews were subject to blood libel attacks particularly by their Christian neighbors. Especially Greeks were generally hostile to Jews, accusing them with ritual murder and often physically assaulting them. Therefore, Jews often chose settling close to secure Muslim neighborhoods.⁵³

As a result of *dhimma* understanding, although respecting protected legal status of Jews, Muslims did not perceive Jewish subjects as equal to themselves. Turks addressed Jews as *Yahudi* or *Çifüt* that might have been considered derogatory in popular vernacular. The popular perception of Jews was combined with the ‘humble and downtrodden’ role of the Jew dealing with money matters. This superficial perception of Jews occupied the Muslim folklore. The ‘demiurgic subversive’ characteristic perception of the Jew which has been ‘omni-present’ in Christian Europe did not come to the surface in the Ottoman Empire except in extreme times of social and political turmoil when people tended to add some Jewish elements.⁵⁴ Other than that, there were not hostile attitudes against Jews from Turks except occasional attacks by the Janissary Corps.⁵⁵ However, not all Muslim attitudes were same. Muslim Arabs were more hostile to Jews than Muslims of Anatolia and the Balkans. The hostility of Arabs was not only because of religious difference. According to Arabs, Jews “were also perceived as a prosperous and privileged minority under the protection of, or allied with, the Turkish-speaking Ottoman rulers who, although Muslim, were also regarded as a foreign element.”⁵⁶ Another place “where discrimination was regularly practiced against Jews was in the Kurdish areas of Eastern Anatolia, where Kurdish tribes controlled by feudal leaders regularly ravaged settled areas, Muslim, Christian and Jewish alike.”⁵⁷

---

⁵⁰ Ojalvo 1999, 78.

⁵¹ Schmuelevitz, 1984, 48-49.

⁵² “While accusations were rare, they had been of sufficient importance for Sultan Mehmed II to issue an imperial decree that such cases should not be tried by governors and judges but be brought before the Imperial Divan in Istanbul, where, presumably, the high officers of state would be less subject to bigotry and superstition and less open to local pressures. A revival of these accusations during the reign of Suleyman I brought a new ferman, repeating and confirming the earlier one and making the same requirement. Similar orders were issued by several later sultans in the 16th and 17th centuries.” Lewis 1984, 147.

⁵³ Levy 1992, 40. Shaw 1991, 44, 58, 83-85.

⁵⁴ In the religio-political revolt of Şeyh Bedrettin in the early 1400s, interdenominationalist historiography accuse him having a certain Samuel (Torlak Kemal), a so-called Jewish convert, as a close associate. Lewis 1984, 104. Also cited in Baron 1983, 13. Epstein 1980, 35.

⁵⁵ “Jews played important role as contractors and purveyors for the military and as private bankers for senior military officers.” Levy 1992, 40.

⁵⁶ Levy 1992, 41.

⁵⁷ Shaw 1991, 85.

III. Jewish Approach toward the Ottoman Muslims: Theory and Practice

A popular belief among Ottoman Jews was that the Ottoman sultans were “the God’s wrathful rods that were to bring order in the world.”⁵⁸ “In the *responsa* (written decisions and rulings of Jewish scholars) high Jewish esteem and admiration for the Ottoman state and its rulers were accompanied by the demand to obey the laws and rules of the sultans. The reasons given for obedience were usually two: the will of God and the benevolent protection granted by the sultan. The state was generally referred to as: ‘the Ottoman Kingdom, our Kingdom, gracious Kingdom’.”⁵⁹ This view was further strengthened in the Jewish Cabbalist circles especially after Sultan Selim I’s conquest of Palestine, resulting in the belief that the redemption of the Jewish people was near. This was in part related to the messianic teachings brought from Spain. As a result Jewish messianism gained a new momentum in the Ottoman Empire.⁶⁰ Considering the sorrowful experiences of the *Reconquista* it is no surprise that Ottoman Jews perceived the Ottoman rulers imbued in their belief system. In the *responsa* the Ottoman sultan was not referred as *Gentile*, although he was not a Jew. Jewish perception of the Ottoman sultans, combined with Islam’s common points with Judaism, brought Ottoman Jews closer to the Ottoman Muslims. “The use of the term *uncircumcised*, to describe Christians certainly pointed to a bond, at least in the mind of Jewish writers who saw themselves as allies of Islam against Europe.”⁶¹

According to the long-standing Middle Eastern tradition, in the Ottoman social system each religious group rarely left its own quarter except for going to the market. In theory, most rabbis discouraged “all contacts between Jews and Muslims because many evils could result from that, and Israel is a holy people.”⁶² However, in practice Jews and Muslims shared many parts of the social sphere. Although not common, Jews did not hesitate to form partnerships with Muslims in trade and tax farming.⁶³ Because of their suspicion of Christians, Jews preferred to submit legal cases against Christians to the Muslim law courts. And there were times when Muslims brought cases against Jews before Jewish courts especially for business dealings, where the rabbis insisted on a fair trial and denied the preference of their co-religionists.⁶⁴

Two major factors contributed to Jews’ good opinion of the Ottomans: “a) the fact that the Ottomans left their gates open to Jews and enabled them to re-establish a prosperous community, not only economically but also culturally; b) the fact that they could count on those Jews who served as physicians or financial advisors in the sultan’s Court, or in the courts of high dignitaries, to be influential enough to prevent any acute deterioration in the favorable attitude of the authorities.”⁶⁵ Starting with the reign of Mehmet II, Jews became so influential in the Ottoman palace that the sultans protected and favored the Jews of the Empire with the influence of the palace Jewry to an extent that angered other factions. The rule of Selim II, and the extraordinary power of the Mendes family in the Ottoman Empire gave the Ottoman Jews the perception that no other nation would grant Jews such privileges.

As the most learnt men of their communities, the rabbis of the Ottoman Jewish communities mastered both Jewish laws and customs, and Ottoman religious and secular laws and customs. The rich intellectual atmosphere of the Ottoman Empire in the 15th and 16th centuries provided the rabbis with flexible minds to perceive and adjust their understanding of the other communities. This vision of the Ottoman rabbis was reflected in their writings. The *responsa* of the 16th century reveal that the rabbis had great respect and admiration for the sultans and the institutions, and they showed all means to cooperate with and obey state authorities. Although the rabbis did not want state interference in

⁵⁸ Schmuelevitz 1984, 31. “They declared the Ottoman leaders to be scions of the ‘righteous Cyrus’, the ‘anointed of God’, and firmly believed that at the head of the warlike Ottoman hosts the angel Gabriel himself strode with sword in hand to bring near the end and prepare the way for the glorious Messiah.” Shaw 1991, 34.

⁵⁹ Schmuelevitz 1984, 33.

⁶⁰ Shaw 1991, 100.

⁶¹ Epstein 1980, 43.

⁶² Shaw 1991, 49.

⁶³ “...[this] case from the *responsa* proves the close co-operation, mutual understanding and confidence prevailing in the commercial relations between merchants from the two communities [Muslim and Jewish].” Schmuelevitz 1984, 143, 153.

⁶⁴ Schmuelevitz 1984, 46-47.

⁶⁵ Schmuelevitz 1984, 32.

communal affairs, they operated on the principles that the law of the state was the law and should be obeyed and ‘custom could override a law’ (even if it conflicts *halakhah*). The way Ottoman authorities handle an affair should be taken into consideration in various decisions; and legal decisions of Muslim courts should be accepted and even be requested in which two parties are Jews.⁶⁶ Sometimes Jews brought cases to the Muslim courts for the disputes among themselves, in such instances a flow of communication between the Muslim and Jewish courts were required.⁶⁷ “The *responsa* indicate a limited but important scope of co-operation between the Ottoman and the Jewish legal authorities, but reveal no co-operation between the latter and the Christian legal system...the *responsa* stressed the need for the Muslim law court’s help not only in matters of ownership, inheritance and the like, but also in enforcing the Jewish law court’s verdict. This led to a far-reaching discussion of the reliability of Muslim law courts, and especially whether *qadis* and Muslim witnesses were trustworthy or corrupt.”⁶⁸

There are scarce, but some contemporary sources about Jewish discontent of their treatment by Ottoman authorities. The negative feelings of Jews center around the resettlement policies of Mehmet II (transfer of Jews from Anatolia and the Balkans to İstanbul), devastation of Jewish quarters during the conquest of İstanbul⁶⁹, blood libels against the Jews by Christians in Anatolia and the Balkans, and strict policies of Bayezit II such as forcible conversion and closure of new synagogues built contrary to shari’a.⁷⁰ In general, however, the Ottoman Jewry was happy under the rule of the sultans. Between 1400s and 1600s there was no recorded mass conversion, expulsion, banishment, massacre or imprisonment of Ottoman Jews. “The widespread Jewish perception of the Ottoman Empire, under the rule of the sultans of the 15th and 16th centuries, was that it was a very powerful state, generous and tolerant towards its Jewish subjects.”⁷¹ This view was supported by the fact that compared to the situation of their co-religionists in Europe Jews lived in a far more secure environment in the Ottoman Empire. “Jews strongly supported the continuation of Ottoman rule because of the certainty that they would be subjected to renewed persecution if the Empire came to an end.”⁷²

IV. European Perception of Ottoman-Jewish Cooperation

Ottoman Jews traveled freely all over Europe as merchants, tradesmen and diplomatic consuls under Ottoman protection. As merchants it was always safer and more prestigious to have Muslim attires that made Jews alike from Muslims in the eyes of Christian Europeans.⁷³ On the diplomatic level, Jewish financiers or diplomats representing the interests of the Ottoman sultans made Europeans see Ottoman Jews almost as same as Turks. “Confirmation of the commonality of interests between Muslims and Jews is also indicated by the fact that European Christians perceived the Jews as allies of Islam and were well aware of Muslim-Jewish cooperation.”⁷⁴

A Spanish traveler, Vicente Roca in 1556 wrote: “Here at Constantinople are many Jews, descendants of those whom the Catholic King Don Ferdinand ordered to be driven forth of Spain, and would that it had pleased God that they be drowned in the sea in coming hither. For they taught our enemies the most of what they know of the villainies of war, such as the use of brass ordnance and of firelocks.”⁷⁵ Combination of religious hatred and Christian perception of Ottomans Jews possessing certain knowledge that can be used against Europeans was a common theme of European observers in 16th century Europe. “In addition, it appears that Christian pirates plundered Turks and Jews, their sworn

⁶⁶ Schmuelevitz 1984, 181-182.

⁶⁷ Lewis 1984, 105.

⁶⁸ Schmuelevitz 1984, 182.

⁶⁹ According to Islamic tradition, the soldiers were allowed to loot the city since it had resisted the conquest rather than conquering. However, most of the Jewish sentiments of 17th and 18th century about the destruction of İstanbul were based on Greek chronicles, which clearly exaggerate the events. Actually, Mehmet II prevented his soldiers to cause more damage by limiting the looting to one day, because in his plans İstanbul was to become a big vital capital. Shaw 1991, 27. For atrocity myths of the Ottomans against the Jews during the conquest of İstanbul, see Rozen 2002, 1-15.

⁷⁰ Schmuelevitz 1984, 31.

⁷¹ Schmuelevitz 1984, 30.

⁷² Shaw 1991, 84.

⁷³ Schmuelevitz 1984, 158.

⁷⁴ Epstein 1980, 42.

⁷⁵ Lewis 1984, 135.

enemies, and that Europeans considered the Jews to be agents who regularly reported to the Ottomans.”⁷⁶ Both Ottoman and Jewish sources reported instances where the lives were put in danger by pirates. “According to the *responsa* Christian pirates took Jewish merchandise and killed the Jewish merchants or sold them into slavery”⁷⁷ in several occasions. The worst were the *Hospitaller* Knights in Rhodes⁷⁸ and the Portuguese ships in the Persian Gulf. In many cases Portuguese suspected Jews of being former *Marranos*. “They [the Portuguese] asked every Christian merchant whether he had suffered any injustice or damage from Turks, Arabs, or Jews...If a Christian had been murdered, then three or four of them (Turks, Arabs or Jews) must suffer or lose their lives.”⁷⁹ It is interesting to see how Turks, Arabs and Jews were combined into a common enemy.

In 16th century Europe, Muslim meant Turk, Turk meant ‘Oriental’. European conception of ‘oriental’ also included ‘Jews’ in pre-modern times.⁸⁰ The popular level identification of Jews with Turks was also present on the intellectual level. In 1650, one of the most influential Jewish writers of all times, Menasseh ben Israel wrote a book titled *Mikveh Israel (The Hope of Israel)* in Amsterdam. The influential book spared extensive space to the analysis of the closeness of Jewish-Turkish ties, power and influence of Jews in Islamic lands and the influential position of the Jewish court physicians, merchants, diplomats and tradesmen in the Ottoman Empire. About 50 years after the publication of *Mikveh Israel* came the *Entdecktes Judenthum* (Judaism Exposed) by Johann A. Eisenmenger. Eisenmenger’s work was the most scholarly attack on Judaism ever published in Europe until that time. In order to address his central problem of why the Jews were so resistant to Christianity, Eisenmenger cited “very passages in Menasseh’s book that supported the idea of Jewish-Turkish affinity and Jewish power in the lands of Islam.”⁸¹ Therefore, Turkish-Jewish affinity was commonplace among European observers Christians and Jews alike.

Eisenmenger’s *Judaism Exposed* was so influential that it printed more than 3000 copies in the 18th century, and it even inspired the Nazis in the later centuries. “Given the influence of Eisenmenger’s work, it is no surprise that Jews came to be identified with Turks in the European imagination”⁸² for centuries to come. ‘Darlings of the Sultans’, an expression used for Jews, was a popular joke among Europeans for a long time. In the 18th century some Italian newspapers created fictional war reports putting Russians and Greeks on one side, Turks and Jews on the other side. This not only shows Turkish-Jewish affinity but also inherent exclusion of the Jews and the Turks by the Europeans by putting them both in the category of ‘oriental’ and ‘Islamic’. In 1879 German historian Heinrich von Treitschke wrote: “There will always be Jews who are nothing but German-speaking Orientals.”⁸³ Along the same lines German thinker Wilhelm Marr argued that Palestine had to be the ideal destination for the Jews, since they were racially close to the Muslims. “The comingling of religion, language, race, and culture evident in that [above] statement, along with the confusion of Jew, Arab, and Turk to be found in the earlier decades was characteristic of the 19th century and should not surprise us. It reflects the deep rootedness of the notion of Turkish-Jewish affinity which permeated European thought under the influence of *Khazar* conversion to Judaism and the *Sefardi* settlement in Ottoman lands.”⁸⁴

Conclusion

First of all, one of the reasons making the Jewish presence possible in the Ottoman lands indeed makes this presence unique. As İnalçık states, “the Ottomans demonstrated an exceptional interest in

---

⁷⁶ Epstein 1980, 42.

⁷⁷ Schmuelevitz 1984, 163.

⁷⁸ Goldish 2008, xxxiii.

⁷⁹ Schmuelevitz 1984, 163-164.

⁸⁰ Epstein 1980, 42.

⁸¹ Braude 2001, 18-20.

⁸² Braude 2001, 21.

⁸³ Treitschke always had clear reservations for ‘oriental’ nations in Europe, whom he thought had no place in Europe. Braude 2001, 22. “A near future will, it is to be hoped, blot out the scandal that such heathendom should ever have established itself on European soil. What has this Turkish Empire done in three entire centuries? It has done nothing but destroy.” Toynbee 1917.

⁸⁴ Braude 2001, 23.

European Jewry, an interest that was indeed without precedent or equal in Islamic history.”⁸⁵ As a result of this interest, in their cooperation and coexistence with Jews the Ottoman Muslims functioned beyond the confines of the *dhimma* tradition. In the height of its power the Ottoman Empire overlooked, adjusted or simply ignored the *dhimmi* restrictions on the Jews for the welfare of the state. The pragmatism and rational approach of the Ottoman rulers in its theological understandings was one of the factors that made the Ottoman Empire survive for more than six hundred years. No other Muslim state, possibly with the exception of Umayyads of Andalusia, welcomed Jews in such large numbers and with such great living space and opportunities, a fact that made many other Jews followed the first comers. This peculiarity distinguished Ottoman Jewish experience from Jewish history under other Islamic states.

The Ottoman understanding of political and economic affairs minimized the role of kinship and religion and encouraged merit and service to the sultans. This rational and flexible system made it possible for Jews to infiltrate the ruling elite and become loyal subjects of the sultan. On the popular level, Jews recognized the absolute authority and legitimacy of the sultan and showed loyalty. When the Ottoman Empire began to lose its power Ottoman Jews always remained loyal to the state, whereas other ethnicities and religious minorities rose against the Ottoman authorities. This loyalty and alliance continued until modern times. This unique relationship has its seeds in the first large scale Turkish-Jewish co-existence in the 15th and 16th centuries.

Another important aspect of Ottoman-Jewish cooperation was the contribution it made to the rise and expansion of the Ottoman Empire in its claim to world hegemony. With the help of the financial and diplomatic ties and efforts of the immigrant Jews from Iberia, the Ottomans continued their supremacy in Europe until the end of the 17th century. For Jews, the cooperation revived the Jewish communities of the Eastern Mediterranean lands. Small Romaniot and Karaite communities of the former Byzantine Empire were mixed with Ashkenazi and Sephardic Jews that came to the Ottoman Empire. This mixture created a vibrant, distinct and distinguished Jewish population after a couple of centuries. The codification of Jewish laws by Rabbi Joseph Caro (1488-1575) in the Ottoman Empire has been used as a reference for many centuries among the Jewish legal scholars.⁸⁶ The safe social and political atmosphere provided by the Ottoman sultans made it possible for Iberian Jewry to continue its intellectual, economic and scientific supremacy among the world Jewry for centuries to come.⁸⁷

Last but not least, the co-existence of Ottoman Muslims and Jews was a peaceful cohabitation of limited contact because of the pre-modern social organization of corporate autonomous congregations based on religions. During the 15th and 16th centuries, when the Ottoman Empire was functioning well, the authorities monitored the autonomous communities and institutions carefully and made sure the system functioned properly. In their attitudes towards each other, Jews and Muslims did not have serious issues to cause tensions. Instead both sides developed harmonious relations towards each other in trade, commerce, law and social issues to adjust themselves to the needs of the day. This cooperation, both on popular and state levels, led Christian Europeans to associate and identify Ottoman Jews closely with Turks and/or Muslims and to channel their negative cultural and religious biases towards Turks, Ottomans and Jews interchangeably. This attitude prevailed in the Western world for centuries until the end of the Ottoman Empire.

Bibliography

Angel, Marc D., *Foundations of Sephardic Spirituality: The Inner Life of Jews of the Ottoman Empire*. Woodstock, VT: Jewish Lights Publishing. 2006.

Baron, Salo W., *A Social and Religious History of the Jews: Late Middle Ages and Era of European Expansion 1200-1650 (Vol. 18, The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia, India and China)*. New York: Columbia University Press. 1983.

---

⁸⁵ İnalçık 2002, 3.

⁸⁶ Schmuelevitz 1984, 14.

⁸⁷ Lewis 1984, 113.

Braude, Benjamin, "Myths and Realities of Turkish-Jewish Contacts", *Turkish-Jewish Encounters: Studies on Turkish-Jewish Relations Through the Ages*, ed. Mehmet Tütüncü, Haarlem: Stichting SOTA (2001), 15-28.

Cohen Mark R., "The Jews under Islam: From the Rise of Islam to Sabbatai Zevi: A Bibliographical Essay", *Sephardic Studies in the University*, ed. Jane Gerber, London and Toronto: Associated University Press, (1995), 43-119.

Epstein, Mark A., *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Freiburg: Klaus Schwarz Verlag. 1980.

Epstein, Mark A., "The Leadership of the Ottoman Jews in the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* (Volume I, the Central Lands), ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York: Holmes & Meier, (1982), 101-116.

Gerber, H., "Jewish Tax-farmers in the Ottoman Empire in the 16th and 17th Centuries", *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986), 143-154.

Gerber, Jane S., *Sephardic Studies in the University*. London and Toronto: Associated University Press. 1995.

Goffman, D., "Jews in Early Modern Ottoman Commerce", *Jews, Turks, Ottomans*, ed. Avigdor Levy, New York: Syracuse University Press (2002), 15-34.

Goldish, M., *Jewish Questions: Responsa on Sephardic Life in the Early Modern Period*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008.

Güleryüz, N., *Türk Yahudileri Tarihi: 20. Yüzyılın başına kadar (History of the Turkish Jews until the beginning of the 20th century)*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik. 1993.

Hacker, Joseph R., "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society* (Volume I, The Central Lands), ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York: Holmes & Meier, (1982), 117-126.

İnalçık, H., "Foundations of Ottoman-Jewish Cooperation", *Jews, Turks, Ottomans*, ed. Avigdor Levy, New York: Syracuse University Press (2002), 3-14.

İnalçık, H., *From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History*, İstanbul: Isis Press. 1995.

Kohen, E., *History of the Byzantine Jews: A Microcosmos in the Thousand Year Empire*. Lanham, MD: University Press of America. 2007.

Levy, A., *The Sephardim in the Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Darwin Press, 1992.

Levy, A., *The Jews of the Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Darwin Press. 1994.

Lewis, B., *The Jews of Islam*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 1984.

Ojalvo, H., *Ottoman Sultans and their Jewish Subjects*. İstanbul: A Basım. 1999.

Roth, C., *The House of Nasi: Dona Gracia*. New York: Greenwood Press. 1969.

Rozen, M., *A History of the Jewish Community in Istanbul: The Formative Years, 1453-1566*. Leiden and Boston: E. J. Brill. 2002.

Schmuelevitz, A., *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa*. Leiden: E. J. Brill. 1984.

Shaw, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. London: Macmillan, 1991.

Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: V. I, Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the Ottoman Empire (1200-1808)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Toynbee, Arnold J., *The Murderous Tyranny of the Turks*. London, New York and Toronto: Hodder & Stoughton. 1917.

Weiker, W., *Ottomans, Turks and the Jewish Polity: A History of the Jews of Turkey*. Lanham, MD: University Press of America. 1992.

1736-1739 Osmanlı Rus ve Avusturya Savaşında Arabuluculuk Yapan Devletler ve Bu Devlet Elçilerine Verilen Tayinatlar Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation of the States Mediating in the Ottoman, Russian and Austrian Wars in 1736-1739 and the Allowance (Tayinat) Given to Ambassadors of these States

Hasret GÜMÜŞ*

Öz

Osmanlı Devleti kendine has diplomatik özellikleri olan teşrifat kurallarını her daim korumaya özen göstermiştir. Teşrifat kuralları çerçevesinde olan tayinat uygulamasını Osmanlı Devleti, çeşitli sebeplerle ülkesine gelen yabancı ülke elçilerine genel surette tek taraflı bir şekilde uygulamaktaydı. Devletin temel esaslarına dayanan bu uygulama barış döneminde görüldüğü gibi savaş dönemlerinde de barışın sağlanması adına arabuluculuk görevini üstlenen elçilere de tayinat verildiği görülmektedir. 1736 yılında uzun bir barış döneminden sonra Rusya'nın Azak'ı işgal etmesiyle başlayan savaştan bir yıl sonra Avusturya'nın Rusya ile yaptığı gizli antlaşma ile Avusturya da Osmanlı'ya savaş açmış, böylece Osmanlı iki cephede savaşmak durumunda kalmıştır. Savaşı sonlandırmak adına Osmanlı Devleti bazı Avrupa devletlerinin arabuluculuk/tavassutluk yapmalarını istemiştir. Arabuluculuk yapan yabancı devlet elçileri Osmanlı adına hizmet etmesi bakımından her türlü giderleri aynı ve nakdi şekilde karşılanmıştır. Bu noktada çalışmadaki amacımız barışın arka planını oluşturan sulh görüşmelerinde önemli yeri olan yabancı devlet elçilerinin görevlerini hangi şekilde yerine getirdiği ve bu elçilere ödenen tayinat şekillerini ele almaktır.

Anahtar Kelimeler; Diplomasi, Tayinat, Tavassuttuk, Fransa, Avusturya, Rusya.

Abstract

The Ottoman State always took care to preserve the rules of ceremonial, which has its diplomatic characteristics. “Tayinat” sistem that is within the framework of the rules of ceremonial, Ottoman State has applied unilaterally generally to the foreign country envoy who has come to their country for various reasons. This application that is the state's basic principle as seen in peacetime, at the same time in war times was given tayinat for foreign country envoy. In 1736, after a long peace term, after one year from the war that started with the invasion of Azak by Russia Austria also declared war on the Ottoman Empire when Austria made a secret agreement with Russia, thus, the Ottoman Empire had to fight on two fronts. Ottoman State wanted they to arbitrate from some European states for the war ended. All kinds of expenses of the foreign state envoys whom to arbitrate for served on behalf of Ottoman were supplied with public relief and cash. At this point, our purpose in the study express tasks in what way he fulfills his duties the foreign state envoys, which had an important place in the peace negotiations that formed the background of the war, and it is to discuss the tayinat forms paid to envoys.

Keywords; Diplomacy, Tayinat, Intervention, France, Austria, Russia.

Giriş

Diplomasi kavramının terminolojik kökeni, eski Yunancada *ikiye katlamak ve üzerinde imza bulunan ikiye katlanmış kâğıt belge* anlamına gelen, diğer devletlerle ilişkileri düzenleyen diploma kelimesinden gelmektedir. Bu kavramdan hareketle, diplomasi kavramına baktığımızda devletlerarası ilişkileri yürütecek olan yüksek rütbeli kişiye, görevi yerine getirmesi hususunda kendisine verilen bir belgedeki kaidelerin ve görevlerin tamamına denilmektedir¹. Ali İbrahim Savaş diplomasiyi *devletin dış politikasında resmî temsilciler vasıtasıyla devletlerarasındaki ilişkileri yürütme işi ya da sanatı* şeklinde tanımlamaktadır². Uğur Kurtaran'a göre diplomasi, *Bir devletin diğer devletler ile olan ilişkilerinde barışı esas alan ve askeri ve siyasi pozisyonuna göre süreç içerisinde değişen ilişkiler*

* Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman/Türkiye, hasrettgumus@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6776-9354.

¹ Savaş 2007, 9. Kurtaran 2014, 241.

² Savaş 2007, 9.

*bütünü olup, farklı zamanlarda farklı çıkarları yansıtan dış politikaların etkileşim sürecidir*³. Ancak dış politika, bir devletin uluslararası sistemden beklentileri yani amaçları iken, diplomasi ise bu amaçlara varmak için kullanılan yöntem ve araçlardır. Nitekim bu noktada dış politika ile diplomasi birbirini tamamladığı söylenebilir⁴. Devletin dış politikadaki amaçlarını başka bir devlete iletme görevi resmî temsilci olan elçiler vasıtasıyla yerine getirilmektedir⁵. Bu sayede diplomat denilen elçiler gittikleri ülkelerde sadece bir bilgiyi iletmekle görevli olabilmekte veya devleti uzun bir dönem(mukim) temsil etmek amacıyla da bulunabilmektedir. Dolayısıyla görevlerinin önemine binaen elçilerden devletin resmî ideolojisine hâkim olması beklenmektedir.

Yabancı elçiler devletlerini temsil etmek bağlamında diplomatik ilişkileri yürütmek üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerinden beri başkentte bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti bu elçilere, kendine has teşrifat kurallarını uygulamaktaydı⁶. Tayinat uygulaması bu teşrifat kurallarının bir yönüydü. Devletin İslâmî eman ilkesi ile hürmetkâr tavrının örtüşmesiyle bu elçiler misafir olarak kabul edilerek yol masrafları karşılanmakta ve ülke içindeki güvenlikleri sağlanmaktaydı. Buna ek olarak yiyecek-içecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını kapsayan masraflar da tayinat adıyla Osmanlı hükümeti tarafından karşılanmaktaydı⁷. Bu genel uygulamanın dışında istisnai haller de meydana gelmiştir. Hane kirası ve hatta elçinin ikamet edeceği evin mobilya gideri de bazen devlet tarafından tedarik edilmekteydi. Söz konusu durum elçilerin, ülkeye gelme sebepleri, görev süreleri ve payeleriyle ilgiliydi. Kısaca ifade ettiğimiz tayinat uygulaması Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle barış içinde olduğu dönemde uygulanan biçimdir. Zira tayinat uygulaması savaş dönemlerinde de yerine getirilmekteydi. Böylece Osmanlı Devleti, savaşa girdiği zaman muharip devlet ile barış yapılması için tavassutluk yapan, yani savaşı sonlandırmak üzere Osmanlı adına aracılık yapan devlet elçilerine tayinat vermekteydi. Osmanlı Devleti kendi adına barış görüşmelerinde bulunan mutavassıt devlet elçilerin giderlerini bir sorumluluk olarak addederek üstlenirdi. Bu uygulamanın bir sureti 1736-1739 Osmanlı-Rus ve 1737-1739 Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında, Fransa başta olmak üzere arabuluculuk yapan İngiltere ve Felemenk elçilerinin giderleri karşılandığı tespit edilmektedir. Avusturya'nın 1737 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden önce Osmanlı-Rus savaşında arabuluculuk yapmasından dolayı Nemçe elçilerinin masraflarının karşılandığını Başkanlık Osmanlı Arşiv belgeleri arasında görmek mümkündür.

Çalışma ilk olarak Osmanlı diplomasisinde tayinat uygulamasını genel çerçevede ele aldıktan sonra 1736-1739 Osmanlı Rus ve Avusturya savaşlarının genel hatları üzerinde durmuştur. Bu yöntemle öncelikle konunun temeli oluşturulduktan sonra akabinde bu savaşta tavassutluk yapan devletlerin tutum ve tavırları izah edilerek, bu devletlerin elçilerine verilen tayinatlar anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın hedefi Osmanlı Devleti'nin arabuluculuk yapan yabancı devlet elçilerine verdiği tayinatların hangi şekilde ve hangi başlıklarda verildiğini görmek olup bu nispette devletlerarasında mukayese yapmaktır.

1. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçilere Uygulanan Tayinat Sistemi

Osmanlı Devleti'nde tayinat sisteminin uygulanmaya tam olarak hangi yıldan itibaren başladığı bilinmese de, XVI. ve XVII. yüzyılda İstanbul'a gelen yabancı elçilerin günlüklerinde tayinat uygulandığına dair bilgiler mevcuttur⁸. Nitekim tayinat sisteminin esasını misafirperverlik anlayışı oluşturmakta ve devletin kendi gücünü göstermesi açısından devlet yetkilileri tarafından bilhassa bu konuya önem verilmekteydi. Osmanlı Devleti diplomatik uygulamaları gereğince başkentine gelecek olan elçinin ikamet sürelerinin ilk altı ayı için belirli masrafların karşılanmasını doğrudan ve dolaylı bir şekilde 1794'e kadar devam ettirmiştir⁹. Bu noktada yabancı elçilerin ağırlanması ve devlet içinde bulunduğu süre zarfında her türlü ihtiyacının karşılanmasına bir görev olarak bakılmıştır. Bu bağlamda tayinat uygulamasının belli kaideleri tertip edilmiştir. Şöyle ki, tayinat miktarı ve takdimi dönemin ikili devlet ilişkilerine, elçinin payesine ve görüşülecek konunun önemine binaen

³ Kurtaran 2015, 109.

⁴ Savaş 2007, 9.

⁵ İpşirli 1995a, 3-4.

⁶ Savaş 2007, 71-77.

⁷ İpşirli 1995b, 88. Kurtaran 2018, 337.

⁸ Topaktaş 2015, 36.

⁹ Topaktaş 2015, 36. Kurtaran 2018, 336-337.

değişmiştir. Konu mühimse eğer, elçi için yapılacak masraflardan kaçınılmamıřtır¹⁰. Tayinatların tespiti ise şöyle yapılmaktadır; bir elçinin ihtiyaçı olabilecek temel giderler Başmuhasebe Kalemi tarafından önceden belirlenerek hesaplanmaktaydı¹¹.

Yabancı elçiler, onlara verilen görevlerinin mahiyetine göre Osmanlı ülkesine gelmekte ve ülkede kalma süreleri de buna göre değişmekteydi. Nitekim elçilerin geldiği süre içinde kendilerine yukarıda ifade edilen kriterler göz önüne alınarak tayinat tahsisi yapılmıştır. Bu tayinatlar teşrifat kuralları kapsamında farklı başlıklar altında sistemleşmiştir. şöyle ki, bir yabancı elçinin Osmanlı topraklarına dâhil olduğu andan itibaren Osmanlı başkentine ulaşıncaya kadar verilen tayinatın cinsi “yol baha” olarak kayıt edilmiştir. Elçilerin İstanbul’a gelişlerinden ilk altı ay içerisinde tahsis edilen ise “tayinat baha” idi. Bu kapsamda üçüncü tayinat çeşidi ise “mefruşat baha” olarak; mobilya ve tekstil ihtiyaçları için verilen ödenektir. Mefruşat baha bütün elçilere verilmemekle birlikte, yabancı elçilere bir defalığına ödenen bir tayinat çeşididir. Nadiren verilen bir diğer tayinat ise fevkalade sıfatla gelen elçiye ödenen “hâne icâresi” idi. Bunun dışında mukim surette görevlendirilen elçilerin ise sadece Osmanlı sınırlarına girişlerinden itibaren İstanbul’a gelinceye kadar olan yol masrafı karşılanmıştır. Ancak bir fevkalade elçinin cülus tebriki, nâme tevdi, barış ya da ticaret müzakereleri gibi geçici bir vazife ile gelen elçilerin sınıra girişinden itibaren devlet onları misafir kabul ederek sadece yol masraflarını değil, gerekli tüm harcamalarını üstlenmiştir. Ayrıca elçilerin yol boyunca konaklama masrafı geçtikleri yerlerin idarecileri tarafından tedarik edilmiş, buralarda kendilerine ikramlarda bulunulmuş ve konaklama yerleri hazırlanmıřtır¹².

Tayinat uygulamasının bir diğer kaidesi elçilerin payeleridir. Büyükelçi (sefir-i kebir), ortaelçi (sefir), küçükelçi, maslahat-güzar, nameres, muhabir gibi unvanlara göre değişen muamele elçilerin alacakları miktarı etkilemiştir. Bu elçiler arasında en yüksek tayinat miktarını büyükelçi almıştır. Büyükelçiye verilen tayinat tutarı, kendisinden sonra gelen selefine de aynı miktarda verilmiştir. Bu denge diğer unvanlar için de geçerli olmuřtur¹³. Yabancı elçiler Osmanlı Devleti’nin tayinat uygulamasını bildiğinden dolayı devlete sundukları arzlar ile tayinat talebinde bulunabilmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin tayinat uygulaması savaş dönemlerinde de devam etmiştir. Devletlerarasındaki savaş sona erdirmek üzere muharip devlet murahhasları ile Osmanlı adına tavassutluk yapan ve gözcü devletlerin murahhasları barış müzakerelerine katılmışlardır. Bu müzakere sürecinde Osmanlı adına tavassutluk yapan murahhaslara tayinat verilmiřtir¹⁴. Elçilere yapılan ödemeler ise aynî ve nakdî olarak iki şekilde ödenmiştir. Aynî ödeme şekli yol harçlığı başlığında düzenlenmiştir. Bu ödemeler birer aylık ya da üçer aylık dilimler halinde tahsis edilmiřtir¹⁵.

İzzet-i ikram olan tayinat uygulamasında yabancı elçilerin sürekli zam talep etmeleriyle karşı karşıya kalınmış ve dolayısıyla padişahın lütfu olan bu hizmet suiistimal edilmeye başlanmıştır. Elçiler devamlı zam talep ettiklerinden verilen tayinat uygulamasının temel esası olan ikram niteliği böylece anlamını yitirmiştir. Aynı zamanda III. Selim döneminde diplomasi alanında köklü değişikliklere gidilerek Avrupa devletleri ile ortak bir diplomasi anlayışı benimsenme yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda III. Selim 11 Haziran 1794 tarihli hatt-ı hümayunu ile tayinat ödemesini kaldırmıştır. Ancak arşiv kayıtlarında bu tarihten itibaren tayinat vermeye devam edildiği görülmüřtür¹⁶. Ayrıca Düzbakar’ın tayinat uygulaması hakkındaki, *elçileri misafir statüsünde karşılayarak onlar üzerinde kesin bir söz sahibi olmak istenilmesinin*¹⁷ amaçlandığını ifade ettiği görüşü artık müttekabiliyet esasına dayanan diplomasinin yerleşmesinden dolayı tayinat uygulamasının bir öneminin kalmaması da uygulamanın kaldırılması hususunda etkili olduğu yorumu getirilebilir.

¹⁰ Düzbakar 2009, 188.

¹¹ Kurtaran 2018, 331.

¹² Düzbakar 2009, 187. Kurtaran 2018, 337-338.

¹³ Topaktaş 2015, 38. 1736-1739 Osmanlı, Rus ve Avusturya savaşlarında aracılık Fransa elçisinin yanında bulunan tercümanlara verilen tayinat miktarı kadar aynı şekilde Ordu-yı hümayunda bulunan mutavassıt İngiltere ve Felemenk elçilerin yanında bulunan tercümanlara da tayinat verilmesi için Fransa elçisinin arzı görülmektedir. Aynı unvan ve görevinde bulunanlara istenen ödenek eşitlik ilkesine ve uygulamanın tanıdığını hakka göre talep edildiğini göstermektedir. C. HR. 147/7334, H. 29. 7. 1152 (1 Kasım 1739).

¹⁴ Savaş 2007, 14.

¹⁵ Savaş 1996, 113.

¹⁶ Topaktaş 2015, 44.

¹⁷ Düzbakar 2009, 185.

2. 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları

I. Mahmut (1730-1754) tahta geçtikten bir süre sonra İran seferiyle uğraşmaya başlamıştır¹⁸. Bu durumdan istifade etmek isteyen Avusturya İmparatoru VI. Şarl, 1733 senesinde Rus çariçesi Anna İvanova ile Osmanlı Devleti aleyhinde gizli bir ittifak yaparak fırsat beklemeye koyulmuşlardır¹⁹. Avusturya'nın hedefi Bosna Hersek'i işgal etmek ve Rusların hedefi ise kendi topraklarını genişletmek ve Karadeniz kıyılarına yerleşmektir²⁰. Bu sırada Osmanlı-İran savaşında Kırım hanı Fetih Giray komutasındaki yardımcı kuvvetler Ruslara ait Kabartay ve diğer yerlerden geçerek İran'a doğru hareket etmelerini Ruslar protesto etmişti. Osmanlı Devleti İran ile savaş halindeyken, Rusya ile de bir sorun yaşamak istememesinden dolayı Fetih Giray'ın Kırım'a dönmesi tavsiyesinde bulunmuştur²¹. Ancak 1734'ten beri Osmanlı'ya karşı savaş hazırlıklarını yapan Rusya ve Avusturya'nın beklediği ilk fırsat bu bahane ile ortaya çıkmıştı²². Rusya, Osmanlı'nın Prut Antlaşmasına aykırı hareket ettiğini iddia ederek Lehistan'a doğru ilerlemiş, Ukrayna ve Podolya'yı işgal etmişti²³. Azak kalesine varmadan evvel Kirman kalesi karşısındaki harap haldeki kaleyi yeniden tahkim ederek kaleye asker yerleştirmiştir. Daha sonra Azak kalesine yakın bir konumda olan Paşa kalesini ve bu kalenin karşısındaki Yeniçeri kalesini aniden basarak yeniçerileri şehit etmiştir. Ruslar tahripkâr bir tavırla ilerleyerek iki kuvvetini harekete geçirmiştir. Rus kuvvetlerinin bir kolu Azak kalesini diğeri ise Kırım'ı işgal etmek üzere bölgeye iki kuvvet olarak sevk edilmişlerdir. 10 Nisan 1736 günü doksan bin kişilik Rus kuvveti Azak kalesinin²⁴ etrafını yağma etti. Osmanlı Azak kalesinin işgalinin haberi üzerine Fransa mukim elçisi Marquis de Villeneuve'nin teşvikiyle de Rusya'ya 2 Mayıs 1736 tarihinde savaş ilan etti. İki tarafta savaşmayı göze alamayan Osmanlı Devleti Doğu'da İran ile bir sulh yapmak zorunda kaldı²⁵. Bu taarruza karşı hazırlıksız olan Osmanlı Devleti bölgeye gönderdiği 3000 Osmanlı kuvvetine karşı Rusların 10.000 kişilik ordusunun kale etrafında yerleşmesine müdahale edilemediği gibi Rus ordusu kale etrafındaki haneleri tahrip etmişti. Doksan altı gün düşmana direnen Azak kalesi, etrafı yıkılıp barınacak yer kalmadığından teslim olmak zorunda kalmıştır²⁶.

Rusların Azak'tan sonraki hedefleri Kırım'dı. Kırım hanı, Kırım'a ilerleyen Rus kuvvetlerini Urkapı (Prekop) kalesi dışında karşılamış ve muharebe etmişse de Osmanlı'dan istenilen yardım gelmediği için sayılarının az olmasından dolayı anlaşmaya varılamayarak çekilmek zorunda kaldı. Kırım yarımadasının kilidi olan Urkapı kalesi elden çıkınca Kırım Rusların istilasına açık hale geldi. Akabinde Rus kumandanı Münich on bin kişilik orduyla Kılburun Kalesi'ni muhasara etti. Rus kuvvetlerinin ilerleyişi, salgın hastalıkların ve sonbahar mevsiminin başlaması ile Kefe'ye varmadan durdu. Öte yandan Rus kuvvetleri Kılburun'u ele geçirdiyse de Kırım'dan dönmeye başladıkları sırada Osmanlı kuvvetleri Babadağ'ı mevki civarındaydı. Bu durumda serdar-ı ekrem Mehmed Paşa buradan ayrılmanın doğru olmayacağından cepheye kışlamalarına karar verdi²⁷.

Özi kalesi ve şehri Kırım'ın batısında Dinyeper nehrinin döküldüğü bir bölgede bulunuyordu. Rusya'nın Karadeniz politikasının gerçekleşmesinde buranın işgali büyük öneme haizdi²⁸. Ruslar hazırlıklarını tamamlayarak Temmuz ayı ortalarında harekete geçip Özi kalesine doğru ilerleyerek kaleyi muhasara etti. Özi muhafızı Yahya Paşa, Rus tehlikesini öngörerek sadrazama gönderdiği bir mektupla yardım kuvveti talebinde bulundu. Ancak Sadrazam kethüdası sulh olacak düşüncesiyle

¹⁸ Adıgüzel ve Yıldırım 2017, 66. Ayrıca I. Mahmut dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtaran 2014.

¹⁹ Rusya ve Avusturya arasındaki gizli anlatmaya göre, Rusya savaş sebebi sayacağı bir bahane ile Kırım ve çevresindeki Osmanlı topraklarına saldıracaktı. Bu sırada Avusturya arabulucu rolünü üstlenmiş olarak görünerek bu sırada Osmanlı Devleti'ni oyalayacak ve her iki devlet hazırlıklarını tamamladıktan sonra harekete Avusturya Devleti ile harekete geçeceklerdi. Güler 2008, 141.

²⁰ *İttifak gereğince, ilk taarruzu Ruslar yapacak ve Avusturya da Osmanlılarla Rusların arasını bulmak için zahiren tavassutta bulunacak ve zamanı gelince harbe iştirak edecektir.* Uzunçarşılı, C. V, 253.

²¹ Uzunçarşılı C. V, 250-251.

²² Rondeau 2013, 376.

²³ 1711 yılında Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan Prut Antlaşmasına göre devletler Lehistan'a ve buranın halkına müdahale etmeyeceğini belirten maddesini, Rusya Lehistan'a doğru askerî bir harekât düzenlemesiyle Rusya antlaşma maddelerini alenen çiğnemiştir. Beydilli 2007, 360.

²⁴ Azak kalesi Osmanlı Devleti'ne kırk sekiz saatten fazla olup Rusya'ya ise sekiz saatlik mesafededir. Dolayısıyla Rusların kaleye Osmanlıdan daha çabuk sürede ulaşmaları mümkündür.

²⁵ Hammer C.14, 1983, 195-196. Uzunçarşılı C. V, 254.

²⁶ Uzunçarşılı C. V, 255-256.

²⁷ Uzunçarşılı C. V, 257. Hammer C. 14, 1983, 231.

²⁸ Güler 2008, 145-149.

yardımcı kuvvet göndermedi. Çok geçmeden kuşatmanın başlamasından sonra Yahya Paşa bu defa Bender muhafızı olan Muhsinzade Abdullah Paşa'dan yardım talep etti. Abdullah Paşa bu talebe cevaben üç bin kadar kuvveti Özi'ye sevk etti. Böylece Özi'nin muhafazası için toplamda 6.000 kişilik kuvvet oluşturuldu. Nitekim bu kuvvet Rus ordusunu bertaraf edecek sayıda olmadığından kısa bir direnişin ardından Rus ordusu 13 Temmuz 1737 tarihinde Özi kalesini ele geçirdi²⁹.

Özi kalesinin muhasarası ile uğraşırken diğer taraftan da Niyemirov'da Rusya ile sulh görüşmelerine başlayan Osmanlı, hazırlıksız olduğu bir sırada 9 Ocak 1737'de Avusturya'nın Rusya ile birlikte harbe iştirakı hususunda anlaşma yaptı³⁰. 12 Temmuz 1737'de Avusturya kuvvetleri Vidin, Niş, Eflak ve Boğdan tarafına saldırmaya başladı. Sultan I. Mahmut Avusturya cephelerine derhal asker sevk ettirdi³¹. Avusturya kuvvetleri üç ayrı ordu ile üç yerden Osmanlı sınırını aşarak Eflak (Romanya), Bosna ve Sırbistan'a girdi. Bu sırada sulh olacak düşüncesiyle Fransa, İngiltere ve Felemenk devletlerinin ihtarlarına uyulmadığından Avusturya sınırında herhangi bir hazırlık yapılmadığı için Niş kalesi komutan ve halkı bu saldırı karşısında müdafaasız durumda kaldı. 12 Temmuz'da hududu geçen Avusturya ordusu on dört gün sonra Niş'e varıp kaleyi muhasara etti. Avusturya Ordusu Niş'i ele geçirdikten sonra Priştine, Yenipazar ve Kalkandelen taraflarını da aldı. Yenipazar, Bosna'nın geçiş kapısı olmasından dolayı Avusturya'nın Bosna'yı ele geçirilmesi yolunda bir tehlike arz etmekteydi. Bu işgale karşı Sultan I. Mahmut Yenipazar'ın tekrar muhasara edilmesi için bir ordu gönderdi. Niş ve Yenipazar taraflarını muhafaza eden Hafız Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerine karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Avusturya ordusu kaleyi tekrar teslim etmek zorunda kaldı³². Diğer taraftan Eflak'ı ele geçirmek maksadıyla Vidin üzerine hareket geçen Avusturya'nın bu ilerleyişini de durdurmak üzere İvaz Mehmet Paşa hazırlıklarını yaparak Avusturya ordusunu Timok Nehri'nden önce karşılayarak meydan muharebesinde Avusturya ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Eflak ve Boğdan cephesinde ise Avusturya ordusu büyük bir mağlubiyet alarak geri püskürtüldü³³.

Niş ve Vidin'den geri püskürtülen Avusturya ordusunun diğer amacı Bosna'yı muhasara etmektir. Avusturya'nın Bosna'yı muhasara etmek için hazırlıklar yaptığını Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa haber almıştı. Bosna valisi bu harekete karşı gerekli hazırlıkları yaptı. Neticede Avusturya ordusu ise öncelikle Usturumca kalesini işgal etti, fakat bu muharebeden sonra Avusturya kuvvetleri direnemeyeceklerini anlayarak geri çekildi. Bir diğer Avusturya kuvveti ise Banaluka üzerine doğru harekete geçmişti. Yaklaşık seksen bin kişilik Avusturya kuvveti Banaluka'yı kuşattı. Hekimoğlu Ali Paşa Avusturya kuvvetlerini mağlup etmek arzusuyla harekete geçti. Yapılan muharebe neticesinde Avusturya kuvvetleri bir kez daha mağlup oldu. Avusturya'nın Osmanlı karşısında aldığı bu yenilgiler ile Banaluka ile başlayan Bosna muhasarası ortadan tamamen kalkmış görünmekteydi³⁴.

Adakale³⁵ ve Belgrad'ı zapt etmek için yola çıkan Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Mayıs 1738'te Sofya'ya ve Haziran başında ise Niş'e geldi³⁶. İvaz Mehmed Paşa'nın da Osmanlı kuvvetine destek sağlamasıyla Avusturya ordusu mağlup edildi. Osmanlı ordusunun elde ettiği zaferler neticesinde ordunun Belgrad'ı almasında cesareti arttı. Bu amaçla Yeğen Mehmed Paşa ilk olarak Adakale'yi üç aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirdi ve Semendire'yi aldı³⁷.

Her iki cephede savaşan Osmanlı 1738 yılının Ekim ayında ise Özi'nin geri alınması için ilk teşebbüste bulundu. Osmanlı kuvvetleri tarafından 10 Kasım'da başlayan ilk harekât 17 gün boyunca devam etmesinin ardından Özi kalesinin taarruzu başarısız oldu. Bu başarısız girişimden sonra

²⁹ Hammer C.14, 1983, 229-230. Uzunçarşılı C. V, 264; 1736-1739 Osmanlı Rus Savaşlarında Özi'nin elden çıkmasına dair daha detaylı bilgi için bkz. Güler 2008, 145-149.

³⁰ Avusturya Rusya ile 9 Ocak 1737'de gizli bir ittifak antlaşması yapmıştı. Bundan bir ay evvelinde Fransa padişahının Beç şehrinde Avusturya'nın Osmanlı üzerine savaş hazırlıkları içerisinde olduğunu görmüş. Bu sebeple Osmanlı'nın hazırlıklı olması tavsiyesinde bulundu. Ayrıca İngiltere ve Felemenk elçileri de Avusturya'nın savaşa yönelik tutumunu takip ettiği bildirildi. BOA. C.HR. 91/4521, H. 29.7.1149 (3 Aralık 1736).

³¹ Uzunçarşılı C. V, 266.

³² Uzunçarşılı C. V, 270-271.

³³ Uzunçarşılı C. V, 273.

³⁴ Uzunçarşılı C. V, 277.

³⁵ Adakale Belgrad'ın ele geçirilmesinde önemli yeri olmasından dolayı her iki muharip devlet içinde buraya hükmetmek önemli bir yere sahiptir. Karagöz, 2008, 54.

³⁶ Belgrad, 1718 yılında Osmanlı ile Avusturya arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı'nın elinden çıkmıştı. Özcan 1994, 177-181.

³⁷ Uzunçarşılı C. V, 282. Hammer C. 14, 1983, 246-247.

Osmanlı kuvvetleri devamlı taarruzlar düzenleyerek bu sayede Özi ve Kılburun kalelerini mukavemet edemeyecek derecede tahribe uğratmaktaydı. Yıpratma politikası neticesinde, Osmanlı kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayan Rus kuvvetleri kaleden geri çekilmek zorunda kaldı. Rusların Kılburun ve Özi'den ayrılmaları neticesiyle bu iki kale Ekim 1738 yılında savaş yapmadan Osmanlı'ya geçti³⁸.

1739 yılına gelindiğinde Osmanlı Belgrad'ın alınması için Avusturya'ya karşı bir ordu gönderdi. Ordu Niş'e geldiğinde yapılan görüşmelerin ardından Belgrad üzerine hareket edilmesine karar verildi. Avusturya ordusunun da Hisarcık önlerine gelmesiyle burada yapılan savaşta Avusturya ordusu yenilgiye uğradı. Bu galibiyetin ardından Osmanlı ordusu 25 Temmuz 1739'da Belgrad'ı kuşattı. Belgrad'ın verilmemesi konusunda direnen Avusturya nihayetinde Belgrad'ı vermek zorunda kaldı³⁹.

Rusya ise Mareşal Münih kumandasında kuvvetlerini Hotin'e doğru gönderdi. Buradaki Osmanlı kuvvetinin sayıca azlığı ve öncü kuvvetin mağlup olması nedeniyle 1 Eylül 1739'da Hotin kalesi Rusların eline geçti. Rus ordusu ayrıca Boğdan ve Yaş üzerine saldırıp buraları ele geçirerek Tuna'ya doğru ilerledi⁴⁰. Ancak Başlayan sulh görüşmeleri ile askeri harekâtlar durdu.

2.1. 1736-1739 Savaşı Sırasında Arabuluculuk Yapan Devletler

Rusya'nın Azak'ı işgal ettiği haberi Osmanlı ve Avrupa Devletleri tarafından duyuldu. Bunun üzerine Osmanlı Fransa, Avusturya, İngiltere, Hollanda ve Venedik hükümetlerinden tavassutluk yapmalarını istedi. Savaşa girmek istemeyen Osmanlı'nın bu talebi, Venedik hariç diğer devletler tarafından ılımlı karşılandı. Ancak arabuluculuk görevini üstlenen devletler kendi çıkarlarını göz önünde bulundurmaktaydı. Şöyle ki Osmanlı ve Rus savaşın başladığında arabuluculuk yapan devletlerarasındaki Avusturya, Temmuz 1737'ye kadar görünürde sulh yapıyor gibi görünmekte idi. Ancak diğer taraftan gizli bir şekilde savaş hazırlığı içindeydi. Bu nedenle Avusturya'nın dostane tavrı, sadece bu süreci değerlendirerek Osmanlı'yı oyalamaktı. Bu süreçte en etkin rolü üstlenen Fransa ise Avusturya ve Rusya'nın büyümesini istemiyordu. Kendisine karşı bir tehdit olarak gördüğü bu devletlerin emellerine karşı Osmanlı adına arabuluculuk görevini üstlendi. Sulh görüşmeleri sürecinde Avusturya adına kapıkethüdası Talmann ile Fransa devleti adına İstanbul büyükelçi Marquis de Villeneuve⁴¹ arabuluculuk yaptı. Diğer devletlerin tavassutlukları ise dostane dileklerini bildirdikleri mektuplar ve müzakerelere iştirakle sınırlı kaldı.

Osmanlı'nın arabuluculuk talebini kabul eden devletler iltimaslara başladı. Böylelikle İstanbul'da bulunan İngiltere ve Felemenk elçileri Rus başvekiline tavassutluk yapıcı mahiyette mektuplar gönderdi⁴². Avusturya çasarı ise sözde, Osmanlı'nın Rusya ile yaptığı antlaşmayı korumak istediğini ancak Rusya'nın bu antlaşmayı bozduğunu ve bu nedenle Osmanlı'nın yanında olduğunu bildirdi. Ayrıca Osmanlı isterse tavassutluk yapacağını da beyan etti⁴³. Bu tavassutluk görevine Avusturya, başvekil İstanbul kapıkethüdası Talmann'ı elçi payesiyle murahhas tayin etti⁴⁴. Talmann'a güvenilmesi gerektiği, Rusya ile olan ilişkileri düzeltereği söylendi⁴⁵. İngiltere de, Osmanlı'nın yanında olduğunu ifade ederek gerekli durumda tavassutluk yapacağını ifade etti⁴⁶.

Talmann'ın ilk görevi Babadağı kışlasına gidip Avusturya imparatorunun üç bildirisini iletmek oldu⁴⁷. Avusturya ile bu görüşmeleri üstlenen Osman Halisa Efendi Avusturya'nın Osmanlı ile Rusya'nın arasını bulacağına inandığından Talmann'dan yardım istedi. Ancak Talmann isteklerini imparatora bildireyim diyerek zaman kazanmaya çalıştı. Birkaç defa sulh için görüşülecek yer tespiti konusu ile

³⁸ Güler 2008, 150; Uzunçarşılı C. V, 266.

³⁹ Karagöz 2008, 263.

⁴⁰ Uzunçarşılı C. V, 292.

⁴¹ Fransa'nın şark politikasının yönlendiricisi olarak adlandırdığı Marquis de Villeneuve 1728-1741 yıllarında İstanbul'da bulunan Fransa büyükelçisidir. Osmanlı'nın Rusya ile 1736-1739 savaşlarını gerçekleştirmesinde ve neticeye ulaşmasında da büyük etkisi vardır. Şişman 2011, 50.

⁴² Uzunçarşılı C. V, 254.

⁴³ BOA. AE. SMHD. I. 52/3157, H.18.1.1149 (29 Mayıs 1736).

⁴⁴ BOA. A. {DVNSNMH. d. 7/279 (s. 446-447), H. Evail-i Rebiyülahir 1149 (Ağustos 1736).

⁴⁵ BOA. A. {DVNSNMH. d. 7/280 (s. 447-448), 6 Rebiyülahir 1149 (14 Ağustos 1736).

⁴⁶ BOA. AE. SMHD. I. 44/2612, H.21.4.1149 (29 Ağustos 1736).

⁴⁷ Avusturya'nın üç bildirisi; Rusların Osmanlı'dan şikâyetle olduğunu, Avusturya ile Rusya arasında hiçbir devletin aleyhinde olmamak üzere ittifaklarından kış esnasında sulh yapılması ve Avusturya'nın Osmanlılarla daimi surette sulh içinde olmak istemesi. Bu üçüncü madde Osmanlı'yı oyalamak amacı güdüyordu. Uzunçarşılı C.5, 258.

de oyalama politikasını devam ettirdi. Avusturya'nın Beç şehrinde bulunan İngiltere ve Felemenk elçilerinin Avusturya'nın tavassutluk amacını sadece kendi aleyhlerine olduğu da Osmanlı'ya iletildi⁴⁸. Bir süre sonra savaşın başlarında İngiltere Kralı II. George, gönderdiği mektupla dostane sözlerinin ardından Osmanlı ile Rusya arasındaki sulhun bozulduğunu ve barışın sağlanması için elinden geleni yapacakları temennisinde bulundu⁴⁹.

Osmanlı ile Rusya arasında Özi'nin zaptı muhasarası devam ederken Nemçe elçisinin tavassutluğu ile sulh akdi maksadıyla Niyemirov kasabasında müzakereler başladı. 16 Ağustos 1737'de başlayan görüşmelerde⁵⁰ Rusya, Osmanlı'ya beş teklif sundu. Bu teklif; "*Osmanlı-Rus muahedelerinin yeniden tanzim edilmesi, Kırım ile Koban'ın ahalisiyle beraber Ruslara terki, Eflak ve Boğdan'ın Rus himayesi altında müstakil prenslik olması, Rus gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz Boğazlarından serbestçe girip çıkmaları, Name-i hümayunlarda Rus çarlarına imparator diye hitap*" edilmesidir. Ancak önemli talepler içeren bu teklifi Osmanlı kabul etmedi. Bu sırada Fransa başvekili "*Moskov ile hudus iden cenk ve cidâle müdâvemet olunur ise Nemçe imparatoru Moskov çariçesiyle müttefik olduğundan ahdini yerine getirmek ile mecbur olub cenke dâhil olacağı emirdir*" diyerek Osmanlı'ya uyarıda bulundu. Bu durumun yaşanmaması için buradaki müzakerelerde bir antlaşmaya varılması gerektiği tavsiyesini verdi. Ayrıca Fransa elçisi Marquis Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya'ya söylediklerine karşı Avusturya'dan gelen cevapları ilettili⁵¹.

Niyemirov'daki sulh görüşmeleri esnasında Avusturya murahhası da Osmanlı ile Rusya arasında sulh olsun niyetiyle tavassutluk yapmadığını açık etti. Avusturya'da tavassutluk hizmetinden dolayı bazı yerlerin verilmesi ile yapılan harp hazırlıklarının masrafı için on iki milyon flori tazminat taleplerini Osmanlı reddetti. Beklenmedik bir şekilde Avusturya'nın bu taleplerini saymaları üzere Osmanlı murahhasları şaşırarak 11 Kasım 1737'de Niyemirov kasabasından ayrıldı⁵². Osman Halisa Efendi Talmann'nın Rusya ile Osmanlı arasında sulh yapacağına inanıyordu. Ancak yaşanan bu durum Avusturya'nın emelini gösterdi. 12 Temmuz 1737'de de Avusturya'nın Osmanlı hududunu geçerek Vidin, Niş, Eflak ve Boğdan'a saldırması ile hem Avusturya'nın tavassutluktaki gizli amacı ortaya çıktığı gibi bundan sonra hem Rusya hem de Avusturya'ya karşı sulh görüşmeleri yapılmak zorunda kalındı.

Avusturya'nın bu tutumu karşısında Sadrazam Osman Halisa Efendi bu defa Fransa'nın tavassutluğunu rica etti. Rusya'nın büyümesinden korkan Fransa sadrazamın bu teklifini geri çevirmedi. Bu sırada 1738 yılında cephelerde mağlup olan Avusturya'ya güvenmeyen Osmanlı veziriazamı Yeğen Mehmed Paşa da Fransa'ya tavassutluk yapması önerisinde bulundu. Bunun üzerine İstanbul'daki Fransa elçisi Marquis de Villeneuve bu konuda görevlendirildi. Buna göre Avusturya hükümeti Pasarofça Antlaşmasını esas alarak sulh görüşmelerine başlamak niyetindeydi. Fakat Yeğen Mehmed Paşa bunun kabul edilemeyeceğini ve ancak Karlofça Antlaşması esas kabul edilir ise barış görüşmelerine başlayacağını bildirdi. 1738 Ağustos'unda Ada Kalesinin zaptından sonra İstanbul'da Fransa'nın tavassutuyla Avusturya ve Rusya arasında bir görüşme başladıysa da bir netice alınmadı⁵³. Fransa'nın tavassutluğu ile sulh görüşmeleri için Osmanlı, Rusya ve Avusturya devletlerine isteklerini elçi Marquis ile bildirdi. Bu görüşmelerde Osmanlı'nın teklifi Azak kalesinin kendisine bırakılmasıydı. Buna ek olarak Osmanlı, yönetiminde bulunan bölgeleri iyi yönettiğini vurgularken, buraların Rusya'ya verilmemesi gerektiğini söyledi. Nemçe çarası ise bunlara karşılık Osmanlı'nın kaybettiği birçok yer sebebiyle nüfuzunun zayıfladığını öne sürdü. Nitekim Fransa aracı devlet olarak bölgede müstakil bir hükümet kurulursa bu üç devlet arasında çekişmenin biteceği önerisinde bulundu. Ancak bu da kabul görmedi. Bunun üzerine bölgede bulunan Avusturya ve Rusya elçileri Osmanlı elçilerinden Eflak ve Boğdan'dan Tuna'ya varıncaya dek bölgeyi istediysen de Osmanlı bu isteği kati surette reddetti⁵⁴.

⁴⁸ BOA. C. HR. 91/4521, H.29.7.1149 (3 Aralık 1736).

⁴⁹ BOA. A. {DVNSNMH. d. 7/ 270 (s.428-429), H. 22 Şaban 1149 (26 Aralık 1736).

⁵⁰ Hammer 1983, 225.

⁵¹ BOA. A. {DVNSNMH.d.7/309. H.1737. Hammer 1983, 225.

⁵² Uzunçarşılı C. V, 262.

⁵³ Uzunçarşılı C. V, 279-283.

⁵⁴ BOA. C.HR. 157/7844, H.26.08.1151(9 Aralık 1738).

Azak kalesinin akıbeti hususunda da Rus başvekili Kont Osterman Osmanlı'ya bir sulh metni gönderdi. Buna göre Rusların Avusturya ile ebedi müttefik olduklarından Azak kalesinin yıkılmak suretiyle Fransa'nın yapmış olduğu uyuşma teklifini Rusya kabul etmedi. Kale yıkılacak olursa Tatar taarruzlarına açık hale geleceğini bildirerek bir murahhas tayin etti. Osmanlı hükümeti Fransa'nın tavassutu olmadan sulh görüşmelerine başlamadı. Ayrıca diğer taraftan Osmanlı'nın Karlofça'nın esas kabul edilerek müzakerelere başlama teklifini reddeden Avusturya'ya karşı askeri harekâta başlayarak sulh görüşmelerine ara verildi⁵⁵.

Belgrad muahedesi sırasında kalenin mukavemet edememesi üzerine barış görüşmeleri yapmak üzere Avusturya imparatoru tarafından General Kont Nayberg murahhas olarak tayin edildi. İki taraf arasındaki görüşmelerde murahhas Küçük Eflak ve Sırbistan'ı bırakmağa razı olup Belgrad'ı bırakmak istememesine rağmen Belgrad Kalesi'nin yıkılması şartıyla teslim etmek niyetindeydi. Bunun üzerine Osmanlı, ancak Belgrad'ın hali hazırdaki şekliyle teslim edilmesi ile barış müzakerelerine başlayacağını bildirdi. İki devlet arasında Fransa elçisi tavassutluk yaptı⁵⁶. Fransa'nın araya girmesiyle Belgrad'ın Osmanlı zamanındaki hali ile Osmanlı'ya teslimi hususuna razı olundu. Fransa'nın tavassutluğu neticesinde Avusturya ile Belgrad muahedesine karar verildi. Fransa hükümeti Avusturya'yı müttefikinden ayırarak tek başına sulh yaptırdı. Antlaşmanın bozulmaması için de Fransa devleti, antlaşmayı garantörlüğü altına aldığını eğer antlaşma bozulursa aynı zamanda Fransa'ya karşı da gelinmiş olacağını vurgulayarak iki devlet arasındaki sulhu kesinleştirdi⁵⁷. Fransa bu tutumuyla sulh görüşmelerinin baş yönlendiricisi oldu.

Avusturya ile Belgrad antlaşması üzerine görüşmelere başlandığından Rusya müttefiksiz kaldı. Böylelikle Osmanlı ordusunun Rus cephesine sevk edileceğinden tedirgin olan Rusya sulh görüşmelerinin yapılmasını uygun buldu. Marquis Rusya'ya vekâleten sulh talep etti. Osmanlı sadrazamı Mehmed Paşa sulh teklifini kabul etmesiyle Rus murahhası Coynini ile müzakerelere başlandı⁵⁸. 8 Eylül 1739 tarihinde on beş madde ve bir hatime üzerine anlaşarak 18 Eylül 1739 tarihiyle antlaşma yapıldı⁵⁹. Belgrad Antlaşmasının imzalanmasının ardından sınır tahdid çalışmaları ve antlaşma metninin teatisi 29 Aralık tarihine kadar Fransa mukim elçisi Marquis'in vasıtasıyla devam etti⁶⁰.

2.2. Arabuluculuk Yapan Devlet Elçilerine Verilen Tayinatlar

Rusya 25 yıllık dostluk sürecinden sonra 1711 Prut Antlaşmasını ihlal ederek 10 Nisan 1736 tarihinde Azak'ı işgal etti. Bunun neticesinde Osmanlı 2 Mayıs 1736 tarihinde Rusya'ya savaş ilan ettiğini duyurdu. Bu sırada Avusturya, Fransa, İngiltere ve Hollanda devletleri Rusya'nın antlaşmayı bozmuş olmasından dolayı Osmanlı yanlısı bir tavır sergiledi. Esasında öteden beri sürmüş olan barışın Osmanlı adına tekrar sağlanması istendi. Savaş başladıktan bir süre sonra, Mayıs 1736'dan 1739 Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasına kadar, hatta sonrasında dahi bu devletler tavassutluk yaptı. Tavassutluk görevini üstlenen devletlerin başvekilleri kendilerini temsilen murahhas tayin etti veya İstanbul'daki hali hazırda bulunan elçilerini görevlendirdi. Yabancı elçilerin iştiraki ile Osmanlı Rusya arasındaki savaşın sulh ile sonuçlanması adına muharip devletlerin belirledikleri il veya askeri kışlalarda barış müzakereleri yapıldı. Mektuplar yoluyla da sulh olması hususunda iltimas verildi.

Osmanlı ve Rusya'nın gerçekleştirdiği sulh görüşmeleri genellikle Babadağı Kışlası'nın bulunduğu Babadağ Kazası'nda⁶¹ yapıldı. Muharip devlet murahhasları ile savaşı sonlandırmak üzere tavassutluk yapan devletlerin murahhasları sulh görüşmelerini birlikte yürüttü. Osmanlı'nın yabancı elçilere verdiği tayinat sisteminin bir parçası olarak savaşı sonlandırmak için yapılan barış görüşmelerinde Osmanlı adına aracılık yapan devletin murahhaslarına, müzakerelerin yapıldığı kışlaya gelip

⁵⁵ Uzunçarşılı C. V, 286. Hammer C. 14, 274.

⁵⁶ BOA. AE. SMHD. I. 264/21404, H.14.6.1152 (18 Eylül 1739).

⁵⁷ Uzunçarşılı C. V, 289.

⁵⁸ BOA. TS. MA. e. 472/34, H.14.6.1152 (18 Eylül 1739).

⁵⁹ BOA. A. {DVNSNMH. d. 7/380 (s.618-622), H. Eylül 1739; HAT. 1428/58456, H.13.7.1152 (16 Ekim 1739); Uzunçarşılı, C. V, 293.

⁶⁰ BOA. HAT. 1428/58456, H.13.7.1152 (16 Ekim 1739); HAT. 1428/58456, H.20. 9. 1152 (21 Aralık 1739); TS.MA.e. 716/44, H.28. 9. 1152 (29 Aralık 1739); On beş maddelik antlaşma ve sınır tahdid çalışmalarına dair belgeler için bkz. *Osmanlı-Rus Antlaşmaları*, 2019, 186-190.

⁶¹ Babadağ, Özi Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezidir. Sezen 2017, 75.

gittiklerinde ve kışlada ikamet ettikleri süre içinde murahhasların gerekli ihtiyaçları için tayinat tahsis edildi. Bu süreçte yabancı elçilere üç şekilde tayinat verildi. İlki elçilerin İstanbul'a gelişlerinden itibaren altı ay süreyle verilen tayinat bahasıdır. Bu süre içinde Babadağ Kazası'nda bulunan elçileri ikamet ettikleri süre için bir aylık tayinat bahası verildi. Fevkalade payesiyle gelenlere tahsis edilen hane icaresi kapsamında, Babadağı kışlasında konaklamak üzere gelecek olan mutavassıt elçilere hanelerin tamiri için gerekli tayinat ile İstanbul'dan müzakere yerine gideceği süre içerisinde ahaliden yol masrafları ve yol boyunca ihtiyaçları aynî olarak zahire ve araba şeklinde tedarik edildi.

Rusya ile Avusturya savaş başlamadan önce yaptıkları gizli bir ittifak antlaşmasına göre Rusya Osmanlı'ya savaş açacak, Avusturya ise tavassutluk görevi yapıyormuş gibi Osmanlı'yı oyalayacaktı. Bu noktada savaşın başlamasından üç ay sonra Avusturya antlaşmanın gereği gibi tavassutluk görevine başladı. İstanbul'dan Babadağı'na gidecek olan Nemçe elçisi Talmann'a araba ve sadece fevkalade elçilere tahsis edilen hane icaresi için 9241,5 kuruş tayinat verildi⁶² ve bunun dışında da günlük 120 akçe tahsis edildiği bilinmektedir⁶³. İngiltere ve Felemenk devletleri de savaşı sonlandırmak adına elinden geleni yapmak istediklerini bildirdi. Bu suretle İstanbul'dan Babadağ'a gelecek olan İngiltere ve Felemenk elçileri için tahsis edilecek konakların masrafları için 250 kuruş Konakçı Hüseyin Ağa'dan verilmesi istendi⁶⁴. Ayrıca Osmanlı, elçilerin yol masraflarını yol baha olarak tedarik etmekteydi. On beş gün sonra Babadağ'a gelmiş olan İngiltere elçisine yol baha olarak araba ve diğer masrafları için de 8767 kuruş ödendi⁶⁵.

1737 yılına gelindiğinde Osmanlı-Rus savaşı devam etmekteydi. Tavassutluk yapan devletler de barış görüşmelerini sürdürüyordu. Dolayısıyla tavassutluk yapmak için Babadağ gelecek olan elçilere tayinat verilmesi gerekmektedir. Babadağ'a gidecek olan Nemçe⁶⁶ elçisine yol ve zahire masrafı için 1576 ve İngiltere⁶⁷ elçisine ise 917 kuruş hesaplanarak tayinatı aynî olarak karşılandı. Ayrıca tavassutluk yapan elçiler için ayrıca İsmail Kazası'ndan sekiz bin ile Kili Kazası'ndan on bin kile şair ve bu iki kazadan yetmiş öküz arabayla birlikte toplam 625 kuruş olan tayinat bedeli verildi⁶⁸. Atların vasıta olarak kullanıldığından mutavassıtlık yapan elçilere at takımı için ayrıca 6600 kuruş tayinat tahsis edildi⁶⁹.

Elçilere savaş süresince kışlaya daima gelip gittiklerinden burada uzun süre kalabilmekteydiler. 1737 yılında aracılık yapan elçilere verilen diğer tayinatlar ise Babadağ'a gelen Nemçe elçisine verilen 8486 kuruş⁷⁰ ve yine Nemçe elçisinin aylık tayinat bahası 4060 kuruş olarak belirlendi. Babaeski (Baba-i Âtik) Kazası da elçinin bir günlük masrafını karşılamakla görevlendirildi. Tavassutluk yapan elçilere konak tamiri için tekrar bir ödeme yapıldı. Konak tamiri için Nemçe elçisine 397 kuruş 11 akçe, Felemenk elçisine 329 kuruş 37 akçe ve İngiltere elçisine 397 kuruş 12 akçe ile toplamda 1205 kuruş 50 akçe ödenmiştir. Bunların arasından Nemçe elçisi diğerlerine kıyasen daha az tayinat almıştır⁷¹.

Nafaka baha mukim elçilere verilmekte olup tayinat miktarı da düşüktür. Bu bağlamda Nemçe elçisinin mahiyetindeki üç çavuşa nafaka baha verilmiş⁷² ve İngiltere elçisinin de yanındaki iki çavuş için günlük 20 kuruştan aylık 2400 kuruş nafaka bahası ödenmiştir⁷³. İngiltere ve Felemenk elçilerinin her biri için de 3000'er kuruşluk tayinat baha tahsis edilmiştir⁷⁴. Söz konusu çavuşlara İstanbul'a dönüş yolu giderleri adına 20 kuruş harcırah verilmiştir⁷⁵.

⁶² C.HR. 180/8976, H. 29. 3. 1149 (7 Ağustos 1736).

⁶³ Topaktaş Üstüner 2021, s.8.

⁶⁴ C.HR. 174/8654, H. 4. 5. 1149 (10 Eylül 1736).

⁶⁵ C.HR.175/8729, H. 19. 5. 1149 (25 Eylül 1736).

⁶⁶ C.HR. 144/7160, H. 29. 8. 1149 (2 Ocak 1737).

⁶⁷ C.HR. 165/8226, H. 10. 10. 1149 (11 Şubat 1737).

⁶⁸ AE. SMHD. I. 124/9031, H. 2. 12 1149 (3Nisan 1737).

⁶⁹ C.HR. 82/4051, H. 5. 12. 1149 (6 Nisan1737).

⁷⁰ C.HR. 144/7161, H. 7. 12. 1149 (8 Nisan 1737).

⁷¹ C.HR. 81/4047, H. 18.12. 1149 (19 Nisan 1737).

⁷² C.HR. 184/9184, H. 2. 2. 1150 (1Haziran 1737).

⁷³ C.HR. 131/6529, H. 6. 4. 1150 (3 Ağustos 1737).

⁷⁴ C.HR. 131/6531, H. 6. 4. 1150 (3 Ağustos 1737); C. HR. 131/6522, H. 28. 5. 1150 (23 Eylül 1737).

⁷⁵ C.HR. 173/8641, H. 8. 6. 1150 (3 Ekim 1737),

Tablo 1: 1738 ve 1739 yıllarında ödenen diğer tayinatlar.

Ülke	Ödeme şekli	Miktar	Tarih
Nemçe	Bir günlük ihtiyaç için aynî ödeme	945 kuruş	H. 13. 10. 1150 (3 Şubat 1738) ⁷⁶
İngiltere	Bir aylık tayinat baha	3000 kuruş	H. 2. 6. 1151 (18 Eylül 1738) ⁷⁷
Fransa	Yol harcırahı	60 kuruş	H. 8. 2. 1152 (17 Mayıs 1739) ⁷⁸

Osmanlı Devleti, Rus ve Avusturya savaşında Fransa devleti adına mukim elçi Marquis de Villenevve sulh sürecini en etkin bir şekilde yürütmüştür. İlk olarak Avusturya ile yapılan Belgrad Antlaşmasında ciddi bir diplomatik süreç izlemiştir. Osmanlı Devleti elçinin başarısını karşılıksız bırakmayarak Orduyu Hümayun hazinesinden Marquis'e 200 kuruş ve yanındakilere de 200 kuruş vermiştir⁷⁹. Fransa'nın tavassutluğundan dolayı da 1740 yılında iki devlet arasında yeni bir ahidname imzalanmıştır⁸⁰. Yine, 1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra elçi teatisi sırasında İsmail Hattî Efendi Viyana'ya gitmiş, Avusturya elçisi Cortiz Graf von Uhlfeld ise İstanbul'a gelmiştir. İsmail Hattî Efendi görevine karşılık olarak günlük 560 kuruş Uhlfeld ise 400 kuruş tayinat almıştır⁸¹. Savaş döneminde arabuluculuk yapan devletlerin elçilerine verilen tayinatlar göz önüne alınarak bir karşılaştırma yapıldığında, Uhlfeld ve Hattî Efendi'nin aldıkları günlük tayinat miktarları oldukça fazladır. Günlük akçe ücretlerinin ciddi farkının olması savaşın sonlanmış ve dolayısıyla giderlerin azalmış olmasıyla ilgili olduğunu söylenebilir⁸².

Sonuç

Osmanlı Devleti 1736 yılında Rusya ile savaşa girdiğinde Avusturya, İngiltere, Felemenk ve Fransa devletinden barış sağlamaları hususunda tavassutluk yapmalarını istedi. Bu devletler Osmanlı'nın talebini kabul ederek sulh olması için diplomatik ilişkiler başladı. Ancak barış görüşmeleri sırasında Avusturya, kendisi savaşa girene kadar Osmanlı'yı oyalamak niyetindeydi. Diğer devletlerin barış olması adına giriştiği diplomatik temaslarda özellikle Fransa'nın olumlu etkisi görüldü. Bu devletlerin mutavassıt elçileri Babadağ Kazası'ndaki barış müzakereleri sırasında burada uzun süreli ikamet etti. Teşrifat kurallarının bir yönü olan tayinat verme usulü, savaş devam ederken arka planda da barış sağlanması için diplomatik ilişkilerde bulunan elçilere uygulandı. Bu dönemde sulh yapılması amacıyla görüşmelerde bulunan Avusturya, İngiltere, Felemenk ve Fransa elçisine yol baha, tayinat baha ve konak tamiri için tayinat tahsis edildi. 1736'dan itibaren ödenen tayinatları kronolojik olarak ele aldığımızda elde edilen sonuçlardan biri, Nemçe elçisinin müzakere için Babadağ gideceğinden yol ve hane icaresi için 9241,5 kuruş verilirken, 1737 yılında yol masrafı için 1576 kuruş verilerek arada bir fark ortaya çıkmaktadır. 1738 yılında ise yine Babadağ gidecek olan Nemçe elçisi için 945 kuruş olarak önceki yıllara kıyasen daha az bir tayinat verildiği görülmektedir. Bunlara karşılık 1738 yılında Babadağ'da bir ay ikamet etmiş olan Nemçe, İngiltere ve Felemenk elçilerinin bir aylık tayinat bahası

⁷⁶ C.HR.130/6484.

⁷⁷ C.HR. 165/8244. XVIII.yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen elçilere verilen tayinatlar uygulamanın esasına dayanarak aynî ve nakdî olarak verilmiştir. Bu bağlamda Kurtaran'ın yaptığı çalışma incelendiğinde verilen tayinat miktarları da, çalışmamıza konu olan dönemde verilen tayinat miktarlarına yakın olduğu ancak tavassutluk yapanların aldığı miktarın daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Kurtaran 2018.

⁷⁸ C.HR. 159/7943.

⁷⁹ AE. SMHD. I. 211/16652, H. 29. 7. 1152 (1 Kasım 1739).

⁸⁰ Fransa'nın bu savaştaki arabuluculuk rolünün olumlu neticeler sağlamasından dolayı Osmanlı ile Fransa arasında ticarî imtiyazlar verilmiştir. Kurtaran 2017, 232-233.

⁸¹ Topaktaş 2021, 8.

⁸² Topaktaş'ın XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne gelen Prusya elçilerine verilen tayinat miktarlarına dair çalışmasındaki verilere dayanarak; elçinin 30 kuruş günlük tayinat aldığını tespit etmiştir. Ayrıca tayinat, beygir ve araba ihtiyacı için 169,5 kuruşluk harcama yapıldığını ele almıştır. Bu kısa örnekler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin tayinat usulüne devam ettiği ve verilen miktara bakıldığında da 1736-1739 yılları ile 1762'de Prusya elçisine verilen tayinat miktarlarının aşağı yukarı aynı olduğu görülmektedir. Topaktaş 2017.

3000 kuruş olarak ödenerek eşitlik söz konusudur. Tayinat miktarının değişkenliğine devletler açısından bakıldığında, 1737 yılında Nemçe elçisinin aldığı 1576 kuruş yol ve zahire tayinatı ile İngiltere elçisinin aynı gider için aldığı tayinat miktarı 917 kuruştur. Aynı amaçla giden ve aynı gideri alan devlet elçilerinin farklı ödenek almaları devlet ilişkilerine veya elçinin payesinin farklı olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir. 1736 yılında İngiltere ve Felemenk elçilerine konak tamiri için verilen tayinat miktarının 250 kuruş tahsis edilirken, 1737 yılında bu gider için verilen tayinat miktarı İngiltere elçisi için 397 kuruş 12 akçe ve Felemenk elçisine ise 329 kuruş 37 akçe verildiği tespit edildi. Bu devlet elçilerinin nezdinde bulunan çavuşlara ödenen harcırahların da günlük 20 kuruş olarak aynı miktarda tayinat ödendiği anlaşılmaktadır. Farklılar görölen tayinat miktarlarında Osmanlı'nın muhatap olduğu devlet ile olan ilişkisine ve elçinin payesi esas alınmaktaydı. Bu kıstasların tavassutluk yapan elçilere de etkisi elde edilen söz konusu tayinat miktarlarında görölmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- a. Ali Emiri Kısım Belgeleri (AE. SMHD. D): 44/2612, 52/3157, 124/9031, 211/16652, 264/21404.
- b. Bab-1 Asafi Kısım Belgeler (A. {DVNSNMH.d): 7/270, 7/279, 7/280, 7/309, 7/380.
- c. Hatt-ı Hümayun Kısım Belgeleri (HAT): 1428/58456(H.13.7.1152), 1428/58456(H.20. 9. 1152).
- d. Ceride Hariciye Kısım Belgeleri (C.HR): 81/4047, 82/4051, 91/4521, 130/6484, 131/6522, 131/6529, 131/6531, 144/7160, 144/7161, 157/7844, 159/7943, 165/8226, 165/ 8244, 173/8641, 174/8654, 175/8729, 180/8976, 184/9184.
- e. Topkapı Sarayı Arşivi (TS. MA. e.): 472/34, 716/44.

Diğer Kaynaklar

Başer, A., "Claudius Rondeau'nun Yazışmalarında Osmanlı Devleti ve Osmanlı- Rus İlişkileri, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23/2 (2013), 369-384.

Beydilli, K., "Prut Antlaşması", *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 34, (2007), 359-362.

Osmanlı-Rus Antlaşmaları (1700-1834), 2019. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Yayın No:4 İstanbul.

Düzbakar, Ö., "XV.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6, (2009), 182-194.

Güler, M., "1737 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Özi'nin Elden ıkması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1/23, (2008), 137-156.

Hammer, Joseph V., *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 14, İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınları. 1983.

İpşirli, M., "Elçi", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, 11 (1995a), 3-15.

İpşirli, M., "Eman", *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 11 (1995b), 77-79.

Karagöz, H., "1737-1739 Osmanlı Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Isparta. 2008.

Kurtaran, U., "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29/1 (2014), 213-232.

Kurtaran, U., "Osmanlı Diploması Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Metodolojik ve Diplomatik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *OTAM*, 38 (2015), 107-139.

Kurtaran, U., "I. Mahmut Döneminde Avrupalı Devletler ile Yapılan Ticari Antlaşmaları ile Verilen İmtiyazlara Dair Değerlendirmeler", *OTAM*, 41 (2017), 219-256.

Kurtaran, U., "Karlofça Antlaşmasından Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 37/63, (2018), 331-370

- Özcan, A., “Pasarofça Antlaşması”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 34, (1994), 177-181.
- Savaş, Ali İ., “Osmanlı Elçilerinin Resmi Kabul Protokolü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 11/1 (1996), 111-124.
- Savaş, Ali İ. *Osmanlı Diplomasisi*, İstanbul: 3F Yayınları. 2007.
- Sezen, T., *Osmanlı Yer Adları*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:26, Ankara. 2017.
- Şişman, A., Osmanlı-Fransa İlişkileri 1740-1789 (Konsolos Arzlarına Göre), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Afyon. 2011.
- Topaktaş, H., “Osmanlı Diplomasisinde “Tayinat” Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı Üzerine Bazı Tespitler”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/1 (2015), 31-49.
- Topaktaş, H., “Osmanlı’da Elçileri Ağırlamak: Prusya Elçileri Örneğinde Tayinat Uygulamaları”, *Avrupa Tarihinde Türk Eli Gümeç Karamuk Armağanı*, Ankara, (2017), 271-289.
- Topaktaş Üstüner, H., “Babıali’nin Tayinat Uygulamalarında Avusturya Elçileri (18. Yüzyıl)”, *Near East Historical Review* (2021), 1-18.
- Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, C. V, XIII. Dizi, Sa.16, Ankara: TTK Yayınları.

Ottoman Ambassadorial Accounts on Ukraine in the Eighteenth Century: The Case of the Embassy of Abdülkerim Pasha to Russia (1775-1776)

18. Yüzyılda Ukrayna Hakkındaki Osmanlı Sefaretnameleri: Abdülkerim Paşa'nın Rusya Elçiliği (1775-1776)

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA*

Abstract:

After the Treaty of Karlowitz in 1699 and Passarowitz in 1718, the Ottoman Empire realized that they lost supremacy over the European states. Following the Treaty of Passarowitz, bilateral relations were taken into consideration by the Ottomans and more ambassadors were sent to the European capitals. In parallel with this increase, the number of sefaretnames (ambassadorial account or report), which were written by the ambassadors or their retinues of the embassies also increased. In sefaretnames, the authors described their travels from Istanbul to the capitals to where they were appointed. Though Ukraine was included in the travel route of the ambassadors sent to the Russian Empire in the eighteenth century, the ambassadors wrote in their sefaretnames about Ukraine's cities, towns and villages, fortresses, country's economic and commercial activities, the country's administrative and military situation and social and cultural life. The first of these accounts was the Sefaretname of Nişli Mehmet Aga who was the ambassador to Russia in 1722-1723 and the last account was Turhan Pasha's Sefaretname of Livadia in 1902. Between these two accounts, there are thirteen ambassadorial accounts of Russia. In this study, the ambassadorial account of Abdülkerim Pasha who served in Russia in 1775-1776 and depicted Ukraine in the eighteenth century from the eyes of an Ottoman statesman was evaluated.

Keywords: The Ottoman Empire, Ottoman Ambassadorial Account, Ukraine, Sefaretname of Russia, Abdülkerim Pasha

Öz

Osmanlı Devleti önce 1699 Karlofça ve akabinde de 1718 Pasarofça Antlaşmalarından sonra Avrupa devletlerine karşı olan üstünlüğünü kaybettiğini anlamıştı. Bu yüzden Pasarofça Antlaşmasını takip eden dönemde Osmanlıların ikili ilişkilere daha fazla önem vermiş ve Avrupa devletlerine daha fazla elçi göndermeye başlamıştır. Bu artışa paralel olarak, elçilerin veya maiyetlerinin elçilik hakkında yazdıkları sefaretnamelerde de bir artış görülmüştür. Elçiler sefaretname dediğimiz bu hatıratlarında, genelde İstanbul'dan başlayan yolculuklarından, görevli oldukları ülkeye gidinceye değin yolda gördüklerinden ve gittikleri yerlerde müşahede ettikleri şeylerden bahsetmişlerdir. 18. Yüzyılda Rusya'ya gönderilen Osmanlı elçilerinin güzergâhlarında Ukrayna da olduğu için bu eserlerde Ukrayna'nın şehirleri, kasabaları ve köyleri, kaleleri; ülkedeki iktisadi ve ticari faaliyetler, ülkenin idari ve askeri durumu ile sosyal ve kültürel hayatı hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerden ilki sefaretle Rusya'ya elçi olan Nişli Mehmet Ağa'nın 1722-1723 yıllarını ihtiva eden Rusya Sefaretnamesi; sonuncusu da 1902 yılını ihtiva eden Turhan Paşa'nın Livadya Sefaretnamesi'dir. Bu iki eser arasında on üç tanede daha Rusya hakkında sefaretname vardır. Bu çalışmada Abdülkerim Paşa'nın Rusya hakkında yazdığı sefaretnamenin Ukrayna hakkında vermiş oldukları bilgiler değerlendirilecek ve üst düzey Osmanlı devlet adamlarından olan sefirlerin kaleminden dönemin Ukrayna'sına dair bir portre çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ukrayna, Osmanlı Elçileri, Rusya Sefaretnamesi, Abdülkerim Paşa

Brief Information about Ottoman Ambassadorial Accounts on Russia

After the Treaties of Karlowitz in 1699 and Passarowitz in 1718, the Ottoman Empire lost supremacy over the European states. In the aftermath of the Treaty of Passarowitz, having realized that they had

---

* Prof. Dr. Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of History, Trabzon/Turkey, alaaddin@ktu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3339-3790.

to improve their knowledge of the developments in Europe, the Ottomans decided to send envoys and ambassadors to the European capitals in increasing numbers. In parallel with this increase, the number of the ambassadorial accounts or reports (sefaretname) which were written by the ambassador or their retinues of the embassies also increased. In sefaretname, the authors described their travels from Istanbul to the capitals where they were appointed. Ukraine was also included in the travel route of the ambassadors sent to the Russian Empire in the eighteenth century, some ambassadors wrote in their sefaretnames about Ukraine's cities, towns and villages, castles, country's economic and commercial activities, the country's administrative and military situation and social and cultural life.¹

In the eighteenth and following centuries, many ambassadors were dispatched to the Russian Empire but not all of them wrote travel or ambassadorial accounts. Luckily, fifteen of such ambassadorial accounts on Russia survive today. These accounts mostly reflected the appointment of the ambassadors, the journeys and exchanges of ambassadors on the borderlands, the description of the Russian lands and important buildings. They reflected the social, economic, and cultural life in Russia as well as the Russian administrative, military and political institutions. Through these reports, I could extract some information on Ukraine since Ukraine was located on the main travel route between the Ottoman Empire and Russia. In these accounts, much information was repeated from the earliest ones. Most of them give trivial details on the exchange of ambassadors at the border. Comparing the seven ambassadorial accounts to Russia, only the accounts of Abdülkerim Pasha had elaborate information on Ukraine. The other accounts were also valuable and worth mentioning but the most distinguished one was the account of Abdülkerim Pasha.²

Before the accounts of Abdülkerim Pasha, there were six Ottoman ambassadorial accounts and eight accounts after his embassy. These accounts, which were primarily on Russia but also mentioning Ukraine in the eighteenth and the following centuries were as follows:

1. Nişli Mehmed Ağa (1722-1723) - The Ambassadorial Account of Russia³
2. Mehmed Emni Efendi (Paşa) (1740-1742) - The Ambassadorial Account of Russia⁴
3. Derviş Mehmed Efendi (1755) - The Ambassadorial Account of Russia⁵
4. Şehdi Osman Efendi (1757-1758) - The Ambassadorial Account of Russia⁶
5. Kesbî Mustafa Efendi (1767-1768) - İbretname-i Devlet
6. Silahdar İbrahim Paşa (1771-1775) - The Ambassadorial Account of Necati⁷
7. Abdülkerim Paşa (1775-1776) - The Ambassadorial Account of Abdülkerim Paşa⁸
8. Mustafa Rasih Paşa (1793-1794) - The Ambassadorial Account of Russia⁹
9. Hüseyin Kâzım Bey (1883)- The Ambassadorial Account of Moscow¹⁰
10. Edhem Paşa (1886) - The Ambassadorial Account of Livadia¹¹

¹ For bibliographic studies of Ottoman Ambassadors and their accounts see Unat 1987. Süslü 1981-1982, 233-260. Yalçinkaya 1997, 319-338. For a general historical study of the Ottoman Ambassadors and their accounts see and Yalçinkaya 2003, 423-489. Yalçinkaya 2018, 11-37. Korkut 2003, 491-511 and Afyoncu 2007, 108-119.

² The most striking information and pioneering work on Abdülkerim Efendi's account was written by Norman Itzkowitz and Max Mote. This work is not only ordinary translation but it has also large annotation for the evaluation of Abdülkerim Efendi's embassy to Russia and his account. Itzkowitz and Mote 1970. Also see, Unat 1987, 129-133.

³ Unat 1987, 62-65 and also there is a MA thesis by Mertayak 2005.

⁴ For the evaluation, transcription of this account see, Aktepe 1974.

⁵ On him and his account see, Unat 1987, 99-102.

⁶ For the evaluation, transcription of this account see, Polatçı 2011.

⁷ Afyoncu 1990.

⁸ Apart from Itzkowitz-Mote's work there are two studies. Abdülkerim Pasha's Russian embassy and his ambassadorial account studied in detail by Abdullah Bay. See, Bay 2014. Abdullah Bay and also M.A. thesis by İlikmen 2001.

⁹ There is a MA. thesis by İyigünler 1995.

¹⁰ Topaktaş 2015, 69-78.

11. Fuad Paşa (1888) - The Ambassadorial Account of Sevastopol¹²
12. Fuad Paşa (1891) - The Ambassadorial Account of Livadia¹³
13. Turhan Paşa (1898) - The Ambassadorial Account of Livadia¹⁴
14. Turhan Paşa (1900) - The Ambassadorial Account of Livadia¹⁵
15. Turhan Paşa (1902) - The Ambassadorial Account of Livadia¹⁶

In this paper, the ambassadorial account of Abdülkerim Pasha will be used within the context of his observations and descriptions of Ukraine. Abdülkerim Pasha was dispatched and charged with the task of conveying the letter ratifying the treaty of Küçük Kaynarca (21 July 1774) to Catherine II of Russia. The account of his embassy was the first sefaretname written after the bad experience provoked by the defeat at the hands of the Russians.¹⁷

The Appointment of Abdülkerim Pasha as an Ambassador to Russia and His Journey to the Quarantine Station

Abdülkerim Pasha had been nominated to be as an ambassador on 2 October 1774 by Abdülhamid I and was invested with the Caftan. It was a common procedure for a newly appointed person to be invested with the caftan of high rank in the bureaucratic hierarchy. Mehmet Emin Nahifi Efendi was appointed as secretary to Abdülkerim Pasha. The ambassadorial account of Abdülkerim Pasha was the most part written by Mehmet Emin Nahifi Efendi. Abdülkerim Pasha and his retinue departed Istanbul on 2 February 1775 and travelled through Edirne, Shumen, Silistra, Galatti and at the beginning of July 1775 they arrived at Hotin (Khotyn). Abdülkerim Pasha and his retinue hosted by Mehmet Pasha the governor of Hotin. Abdülkerim Pasha's account did not give any information about Hotin or its vicinities; he only mentioned some villages that were lodged on their way.¹⁸

On 13 July 1775 the Ottoman ambassador Abdülkerim Pasha and Russian ambassador Repnin exchanged their credentials on the Dniester River at the border. After the exchange, Abdülkerim Pasha reached the plains of Zhvantes and stayed there one day, his mission was escorted by the Major General.¹⁹ On 15 July he departed Zhvantes and settled in near Dozholk village situated before the fortress of Kamanice (Kamanets-Podolsky). The account described the Kamanice fortress as:²⁰

“It is a medium-sized finished off in cut stone. It is in the midst of a plain that extends in all directions. It has no towers, but is encircled by a running thirty *arşin* deep and wide. Facing it on the other side of the moat are a small fort and bastions. They are joined to each other by a masonry bridge as tall as a minaret. The bastions were equipped with long-range cannon placed row after row. In this way the path of easy access was barred to its enemies.”

The account provided further information on the town and its buildings. It denoted that most of the buildings were made of stone, and many of its districts were in ruins, but reconstruction was underway. After the Ottoman conquest, two churches were converted into mosques for the Muslim community. Today the minaret of one of them and *minbar* (pulpit) of the other are still intact.²¹

---

¹¹ Aydın 1992, 327-533.

¹² Aydın 1992, 353-357.

¹³ Aydın 1992, 333-338.

¹⁴ Üstüner 2016, 241-266.

¹⁵ Aydın 1992, 338-345.

¹⁶ Aydın 1992, 345-353.

¹⁷ The Most recent work on biography of Abdülkerim Paşa, see Yalçınkaya 1999, 59-60.

¹⁸ See his appointment and his Journey from İstanbul to border, see, Bay 2014, 66-81, Unat 1987, 130-131 and Itzkowitz-Mote, *ibid*, pp. 6, 57-68.

¹⁹ For the exchange of the ambassadors see, Itzkowitz-Mote 1970, 67-77 and Bay 2014, 82-90.

²⁰ Itzkowitz-Mote 1970, 78-79 and Bay 2014, 94-95.

²¹ Itzkowitz-Mote 1970, 79 and Bay 2014, 94-95.

A few days later the Ottoman mission left Dozholk and they arrived at firstly Tynna on 21 July and then a few days later reached Medzhibozhto. They spent a few days there. This account described the town of Medzhibozhto surrounded by swamps full of reeds on the east 15 minutes walk away and travelers could cross over a bridge made of wood. There was rather a smaller fortress, more like a medium-sized mansion, and it had no weapons or ammunition. On the western flank, there was a river that drove a number of mills. There was also a bridge over the river.²²

Abdülkerim Pasha and his retinue departed from Medzhibozhto on 28 July 1775 and arrived at Polonnoye on 30 July. His mission stayed there four days because there was a celebration of a holiday, very popular among the Russians. He noted that on this occasion the Russians all made merry and diverted themselves. The account of Abdülkerim gave further information about the celebrations in detail. The Russian men and women who gathered in the banquet hall amused themselves for a couple of hours with Frankish songs and music, and with songs and dances of their own.²³ His account described Polonnoye fortress as such:²⁴

“At present there is in the town a rather tall earthen fortress. In the bastions that go all the way around it there are cannon in position. In a vast, rather dilapidated stone monastery-like boyar’s mansion situated within the fortress there is a good deal of Russian ammunitions, war requisites and material, and other supplies. There are a number of troops and their officers who guard these supplies.”

This account also illustrated the river as “a river that drives several mills flows through the edge of the town”.²⁵ On 3 August 1775 his mission left there. They arrived at Chudnov on 5 August and stayed the night there. His mission arrived at Berdichev on 8 August. His account described Berdichev in detail as following:²⁶

“The town is situated on a height at the edge of a vast lake. In lie of a forth there is a strong and impregnable monastery surrounded by a moat and a stockade. Earlier, some of Poland’s allies entrenched themselves in the monastery. For several days they fought with the Russian troops who attacked them. The effects of two cannon balls that hit the dome of the monastery in the course of the action are still visible.”

The Description of the Quarantine Station

His mission left Berdichev on 10 August and arrived at Pavoloch’ on 12 August and rested there for two days and they left there on 15 August. On 18 August 1775 the Ottoman mission was out of the Polish Ukrainian territories for the quarantine station. They arrived at the quarantine station situated about half an hour’s march from the town of Vasil’kov which is dependent on the province of Kiev, the Russian frontier. The account of Abdülkerim described those territories as the Polish lands. In the account the lands were depicted in detail.²⁷

“The villages that are one hour, or at most two hours, apart in the territory of Poland between Zhvantes and the Russian frontier are flourishing and well cultivated. At the edges of each of them there are rather extensive lakes and a considerable number of water-driven mills. On the plains and fields one can see from one village to the next. The villages have many orchards. The land, except for the pathways for people, is plowed and sown entirely with various cereals. On the occasion of our passage it was harvest time. When look about, the fully ripe crops made waves of motion with the incitement of the winds, and each level steppe appeared to be a boundless sea of tumultuous waves.”

²² Itzkowitz-Mote 1970, 79 and Bay 2014, 95-96.

²³ Itzkowitz-Mote 1970, 79-80 and Bay 2014, 96.

²⁴ Itzkowitz-Mote 1970, 80 and Bay 2014, 96-97.

²⁵ Itzkowitz-Mote 1970, 80 and Bay 2014, 97.

²⁶ Itzkowitz-Mote 1970, 80 and Bay 2014, 97.

²⁷ Itzkowitz-Mote 1970, 81 and Bay 2014, 97.

Abdülkerim Pasha also seemed to be well informed about the quarantine station with its buildings:²⁸

“The station is situated on a wide plain and consists of about fifteen or twenty separate sections. Each one of its sections is composed of a garden, entrance hall, and numerous rooms, like a separate house. The walls, roofs, and furnishings made are of pine wood. In every room there is a stove made of porcelain-like baked brick. The surfaces of walls of a number of rooms set aside for more notable guests are embellished with decorated papers, resembling cloth.”

His account also gave information on the protection of the quarantine station. His view on this matter was particularly positive. He described that “a goodly number of soldiers and officers have been detailed to see that arrivals carry out fully the formalities of the quarantine and to superintend the defence of the station. Its four sides were encircled and protected by beams with outwardly protruding spikes, and sentry boxes”.²⁹ Abdülkerim Pasha and his retinue almost for five days stayed in the quarantine station and they left there on 23 August 1775.

Description of Kiev and the Ambassador’s Quarters

The departing from the quarantine station Abdülkerim Pasha and his retinue reached Kiev on 24 August 1775. When they arrived at the city of Kiev, the general of Kiev had a twenty-five-gun salute fired from the fortress. They settled in at the guest house the Russians had made ready. The Russians also sent food to the ambassador. The next day Abdülkerim Pasha got together gifts of costly Indian cloths and other expensive goods, and some valuable oils of a value in excess of seven or eight hundred piasters (kuruş), and sent them to the Kiev general through his steward.³⁰

The fortress of Kiev and its constructions was described in detail by Abdülkerim Pasha’s account:³¹

“This fortress is the celebrated Russian march contiguous to the Polish frontiers. It is a medium-sized earthen fortress. The fort had been destroyed earlier. Peter the Great constructed a new fort of earth on its western flank in a place about one hour away. Inside it he constructed stone cells for the Christian monks and students and built a rather large atelier and monasteries for the printing of books in their language and regulated its provisions and duties. They have set aside a somber place underground to deposit skeletons of men considered distinguished among them. Today each of the forts has its suburbs surrounding it, each as large as a town. The new part is named Pechersky. It is replete with implements and instruments of war. It itself is more important than its suburb. The old fort, since it has been allowed to go to ruin, has a suburb which is more flourishing and populated. It is now known by the name of Podol. There are many soldiers and officers assigned to its defense.”

Abdülkerim Pasha’s account described the Dnieper River “as the great river and a little bigger than the Dniester, flows before it on its eastern side. At present travellers cross it on a bridge made of pontoons”.³² Abdülkerim Pasha gave detailed information about the ambassador’s quarters and guesthouse in Kiev. His views were as follows:³³

“The ambassador’s quarters are situated between the suburbs of the fortresses that were mentioned. It is a palace containing more than fifty rooms, large and small, and possessing a garden in excess of one hundred *dönüms*. Its lower story and foundation are stone, its upper story are decorated with fabric-like wall-paper, and with gilt moulding. Its ceilings are decorated with white-colored cloth used like plaster. The wooden parts of the upholstery are highly polished, and the material resembles Egyptian matting. In every corner there is set up a stove of baked brick that resembles porcelain.”

²⁸ Itzkowitz-Mote 1970, 81-82 and Bay 2014, 98.

²⁹ Itzkowitz-Mote 1970, 82 and Bay 2014, 99.

³⁰ Itzkowitz-Mote 1970, 83 and Bay 2014, 100-101.

³¹ Itzkowitz-Mote 1970, 83-84 and Bay 2014, 101-102.

³² Itzkowitz-Mote 1970, 84 and Bay 2014, 102.

³³ Itzkowitz-Mote 1970, 84 and Bay 2014, 102.

In this account, Abdülkerim Pasha described the trees, lawns, flowers in the garden. He also gave some information on the sections of the garden's cultivations such as orchards, flowers, and vineyards. In this account, there was thorough explanation of how to cultivate and water the garden, and the account also detailed a variety of productions such as fruits, flowers, and grapes.³⁴ Almost after ten days of stay in Kiev, Abdülkerim Pasha and his retinue left there on 3 September 1775, crossing the Dnieper River on a bridge made of pontoons.

Descriptions from Kiev to the End of the Ukrainian Lands

After departing from Kiev, the Ottoman mission passed the town of Brovary, Sempolki, Kozelets, Nosovka and reached Nezhin on 10 September.³⁵ He described the city of Nezhin as a vast and crowded town with its market and bazaar flourishing, and its homes rather ostentatious. It had numerous wealthy merchants and shopkeepers, and various wares. Abdülkerim Pasha's account also gave information on the fortress of Nezhin. It had a smallish earthen fort, encircled by a moat, which was renowned among the Russians, and a goodly number of soldiers were stationed for its defence. He also noted that at the time of their entrance into the city, Russians shot off a fifteen-gun-salute in honour of the ambassador.³⁶ He departed from Nezhin on 14 September and arrived at Gluckhov on 22 September 1775 passing through Komarovka, Borzna, Gorodishche, Baturin, Altinovka, Krolvets and Tuligolova. Abdülkerim Pasha also seemed to be well informed about the town of Gluckhov. He described that:³⁷

“Town has a medium-sized earthen fortress on a high place. Within the fortress there are several small and large houses, places of worship, and various stores. A rather large lake has been made by means of damming up and blockading the course of the river that flows on the western side of the town. Over it they have built a firm, wide, long bridge of wood. On one side of it a water mill has been erected. On the west side of bridge, in front of the fortress, on the shore of the lake the Russian empress has had constructed a new summer residence that resembles a summer home on the Bosphorus. It is charming in appearance, but worth little, and contains a large garden. In accordance with their accepted practice it also contains several Frankish buildings. It was presented recently to Rumiantsev who is now her field marshal.”

His view of fortress of Gluckhov with its buildings and the latest construction developments were particularly interesting:³⁸

“Apart from this, inside the fortress she has had construction started on a large and spacious stone winter house for Rumiantsev. At the time we passed through there it was not completed. They hope that with increased effort to have it finished by wintertime. The designation of the town as a site of buildings for the field marshal, being a sign of favor, stimulates construction everywhere of such things as shops, and the repair and construction of houses.”

In Abdülkerim Pasha's account, this region was called “Little Russia”. He noted that from the Polish frontiers as far as a village named Yesman, which was situated four hours ahead and was one of the dependents of Gluckhov, the term “Little Russia” was used. He also gave information about local people and their customs. All of its people were Cossacks. From there on was Great Russia, and its people were called *muzhiks*. The costumes of the two groups were completely different from each other. Abdülkerim Pasha and his retinue departed from Gluckhov on 24 September 1775 towards the Russian territory. He also described the departure from there as at the time of their crossing the bridge several cannons were fired in their honor from within the fort.³⁹ Therefore, Abdülkerim Pasha and his

³⁴ Itzkowitz-Mote 1970, 84-86 and Bay 2014, 103-104.

³⁵ Itzkowitz-Mote 1970, 86 and Bay 2014, 105-106.

³⁶ Itzkowitz-Mote 1970, 86 and Bay 2014, 106.

³⁷ Itzkowitz-Mote 1970, 86-87 and Bay 2014, 105-106.

³⁸ Itzkowitz-Mote 1970, 87 and Bay 2014, 106-107.

³⁹ Itzkowitz-Mote 1970, 87-88 and Bay 2014, 107-109.

retinue left Ukrainian territories to continue to his mission as an ambassador to Moscow. After the termination of his embassy in Russia, he used almost the same route in Ukraine in the middle of second quarter of 1776, but he did not give any explanation on this journey. He and his retinue arrived at Istanbul 17 August 1796.

All in all, Abdülkerim Pasha's ambassadorial accounts on Russia (1775-1776) had valuable information and observations of one of the Ottoman statesmen on Ukraine. His description of Ukrainian geography was very valuable for readers of history to shed light on the last quarter of the eighteenth century from the eyes of the Ottomans because most of this country was lost a few years ago. This account on Ukraine gave some information about and descriptions of villages, towns, cities, and fortress names where he passed throughout his journey at the period of the third quarter of 1775. Abdülkerim Pasha gave detailed information on big towns *en route* from Ukraine to Russia, but he gave brief information on some names of villages. His account also gave detailed information on the quarantine station, buildings and its sections which is not applied by the Ottomans until 1831. This account also described religious buildings such as churches and mosques, as well as important building of the houses and bridges. This account gave information the ambassador's quarters and its palace which had containing more than fifty rooms. When he crossed the country sides he viewed agricultural productions and especially in his account often mentioned water mills. His observations were important in terms of demonstrating the social-cultural life, geographical-administrative units, civil-military constructions as well as cultivations of Ukraine at that time. He also observed the new establishments of the Russian army and the fortifications of the fortress through their borders.

Bibliography

Afyoncu, E., "Necati Efendi, Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi)", Unpublished M.A. thesis, İstanbul. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Afyoncu, E., "Sefaretnameler", Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi, İstanbul, (2007), 108-119.

Aktepe, M., *Mehmed Emni Beyefendi (Pasa)'nin Rusya Sefareti ve Sefaret-namesi*, Ankara: TTK Yayınları. 1974

Aydın, M., "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, 14/18 (1992), 321-357.

Bay, A., *Abdülkerim Paşa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi*, Ankara; Gece Kitaplığı. 2014.

Korkut, H., "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *TALİD* ½ (2003), 491-511.

İlikmen, A., "Sefaretname-i Abdülkerim Paşa", Unpublished M.A. thesis, Kütahya. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2001.

Itzkowitz, N. and Mote, M., *Mubadele- An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago; University of Chicago Press. 1970.

İyigünler, U., "Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya sefareti ve seferatnamesi", Unpublished M.A. thesis, Kırıkkale. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1995.

Korkut, H., "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Araştırmalar", *TALİD* ½ (2003), 491-511.

Mertayak, A., "Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1722-1723)", Unpublished M.A. thesis, Tokat. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2005.

Şehdi Osman Efendi, *Rusya Sefaretnamesi 1757-1758*, Haz. Türkan Polatçı, Ankara: TTK Yayınları. 2011.

Süslü, A., "Un aperçu sur les ambassadeurs ottomans et leurs Sefaretname", *TAD* 14/25 (1981-1982), 233-260.

Topaktaş, H., *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi. Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, İstanbul: Okur Kitaplığı. 2015.

Topaktaş Üstüner H., “Rus Çarına Livadya’da Hoş-Âmedî: Turhan Paşa’nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)”, *Osmanlı’da Siyaset ve Diplomasi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçarslan, Sakarya: OSARK Yayınları (2016), 241-266.

Unat, F. R., *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara: TTK Yayınları. 1987.

Yalçınkaya, M. A., “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, *TALİD (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi)*, ½; 423-489. 2003.

Yalçınkaya, M. A., “Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri”, *OTAM* 7 (1997), 319-338.

Yalçınkaya, M. A., “Osmanlı Sefaretnameleri ve Diplomasi Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı Diplomasi Tarihi: Kurumları ve Tatbiki*, ed. M. Alaaddin Yalçınkaya ve Uğur Kurtaran, Ankara Grafiker Yayınları (2018), 11-37.

Yalçınkaya, M. A., “Abdülkerim Paşa (Burnazzade)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık. 1999.

İdari Reform Bağlamından Osmanlı Devleti'nin Modern Diplomasie Geçiş Süreci

The Transition of the Ottoman Empire to Modern Diplomacy from the Context of Administrative Reform

Çağrı ÇOLAK* ve Deniz ÇOLAK**

Öz

Uluslararası arenada, devletlerin modern diplomasie geçişi 15. yüzyılla başlamış ve müteakip yüzyıllarda hızla sürmüştür. Osmanlı Devleti'nde ise aynı serüven üç yüz yıl kadar geç yaşanmıştır. Bu çalışmada devletin geleneksel diplomasiden modern diplomasie geçişi, kamu yönetimi literatürünün temel kavramlarından biri olan idari reform bağlamında incelenmektedir. Bu çerçevede ilk olarak idari reformun tanımına, özelliklerine ve hangi faaliyetlerin bu kapsamda değerlendirilebileceğine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nde reform faaliyetlerinin gecikmesinde etkili olan faktörlere ve reform ihtiyacını ortaya çıkaran gelişmelere değinilmiştir. Son olarak ise Osmanlı diplomasie geleneğinin dönüşümü ve bunun bürokrasi mekanizmalarına yansımaları ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İdari Reform, Modern Diplomasie, Osmanlı Devleti.

Abstract

In the international arena, the transition of states to modern diplomacy started in the 15th century and continued rapidly in the following centuries. The same adventure was experienced three hundred years later in the Ottoman Empire. In this study, the transition of the empire from traditional diplomacy to modern diplomacy is examined from the context of administrative reform, which is one of the basic concepts of public administration literature. In this framework, firstly, the definition of administrative reform, its features and explanations about which activities can be evaluated within this scope are given. Secondly, the factors that were effective in the delay of reform activities in the Ottoman Empire and the developments that revealed the need for reform were mentioned. Finally, the transformation of the Ottoman diplomacy tradition and its reflections on the bureaucracy mechanisms are presented.

Keywords: Administrative Reform, Modern Diplomacy, the Ottoman Empire.

Giriş

Ünlü düşünür İbn Haldun'un da döngüsel tarih teorisinde belirttiği gibi tarih sahnesinde var olan devletler, tıpkı canlı bir organizma gibi doğar, büyür ve nihayetinde ölürler. Hatta biraz daha detaylandırmak gerekirse, İbn Haldun bu konu ile ilgili olarak beş temel evreden bahsetmektedir. İlki "zafer ve başarı", ikincisi "istibdat", üçüncüsü "rahat ve huzur", dördüncüsü "kanaat ve barış" ve beşincisi "israf ve bozulma" devresidir.¹ Bu sıralamadaki son evre, hastalıklı bir organizmanın teşhis ve onunla bağlantılı tedavi ihtiyacı duyduğu bir dönemi yansıtmaktadır.

Reform ya da Osmanlı literatüründeki tabirle ıslahat hareketleri, tam da bu ihtiyaca yönelen düzenlemeleri konu edinmektedir. Devletlerin ve toplumların yüzleşmekte olduğu sorun ve krizlerin bertaraf edilmesi, gerek devletin bekasını sağlamak gerekse toplumun refah ve güvenliğini temin etmek açısından zaruridir. Söz konusu zaruret; bu yönde atılacak düzeltme, ıslah etme, düzene sokma, yeniden şekillendirme ve yeniden yapılandırma gibi faaliyetlere temel teşkil etmektedir. Bu faaliyetler, birbiriyle ilişkili farklı alanlarda kendisini gösterebilmektedir. Bu bağlamda tarihsel süreçte birçok

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Trabzon / Türkiye, cagricolak@trabzon.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5806-9084

** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon / Türkiye, denizkilic@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5439-4883

¹ İbn Haldun 1986, 444-447'dan aktaran Yakıt 2001, 4-5.

devlet; sosyal, ekonomik, siyasi, askerî ve idari alanlarda reform hamlelerine başvurmuş ve başvurmaya devam etmektedir.

İdari kültüründe Türk, İslam, Anadolu ve Bizans geleneklerinden izler taşıyan Osmanlı Devleti de 18. yüzyıla gelindiğinde, çok çeşitli sorunlarla yüzleşmiş ve bunun sonucunda Batı kaynaklı reform faaliyetlerine girişmek zorunda kalmıştır. İlk olarak askerî boyutla sınırlandırılan bu girişimler, çok geçmeden siyasi, idari ve sosyal alanlara da sirayet etmiştir. Bu kapsamda dış ilişkiler ve diplomasi alanında da çeşitli algı, örgüt ve yapı dönüşümleri söz konusu olmuştur.

Çalışmada devletin geleneksel diplomasiden modern diplomasiye geçişi, kamu yönetimi literatürünün temel kavramlarından biri olan idari reform bağlamından incelenmektedir. Bu çerçevede ilk olarak idari reformun tanımına, özelliklerine ve hangi faaliyetlerin bu kapsamda değerlendirilebileceğine ilişkin açıklamalara yer verilmiş, ardından Osmanlı Devleti'nde reform faaliyetlerinin gecikmesinde etkili olan faktörlere ve reform ihtiyacını ortaya çıkaran gelişmelere değinilmiştir. Son olarak ise Osmanlı diplomasi geleneğinin dönüşümü ve bunun bürokrasi mekanizmalarına yansımaları ortaya koyulmuştur.

1. Kavramsal Çerçeve: İdari Reform

Reform kavramı, Latince “bir şeye yeniden şekil verme” anlamına gelen *reformare* ve *reformatio* sözcüklerinden türemiş olup², en yalın anlamıyla toplum hayatının çeşitli alanlarında (siyasi, idari, ekonomik, hukuki vb.) yaşanması gereken değişim ve dönüşümün doğal akışına bırakılmaması ve yapay yollarla mevcut düzendeki gelişmelerin hızlandırılması düşüncesine dayanmaktadır. Batı kökenli bu kavram, İslam dünyasında “düzeltme ve uygun hâle getirme” anlamındaki *slh* kökünden türeyen “ıslahat” terimiyle adlandırılmaktadır. Her iki sözcükte de değişikliklerin; belirli bir yol ve yöntem çerçevesinde yönlendirilmekte, yapay olarak teşvik edilmekte ve hatta topluma iradeleri dışında zorlanmakta olduğu ifade edilmektedir.

Teşhis, söylem veya düşünce, reform yapılması için tek başına yeterli değildir. Tam da bu noktada reform hareketlerinin olmazsa olmaz unsuru ortaya çıkmaktadır: Anamlı eylem. Reformcu; toplumun tepkilerini, alışkanlıklarını, davranış kalıplarını ve inançlarını hesaba katarak, uygulanabilirliği yüksek çözümler formüle etmelidir. Aksi takdirde, ortaya çıkarılan çözümler (eylemler) çeşitli kesimlerin direnciyle karşılaşır ve böyle bir durumda reform hareketinin gücü ve etkisi zayıflayabilir. Buradan hareketle Caiden, başarılı bir reform sürecinin temel dinamiklerini şu şekilde sıralamaktadır:³

- Her şey eş zamanlı yapılmamalı ve etkin bir zaman yönetimi oluşturulmalıdır.
- Mükemmellikten kaçınmalıdır.
- Gerekli ara aşamalar atlanmamalıdır.
- Sağlıklı bir reform iklimi oluşturulmalı ve bu yönden yeni düşünce ve davranış biçimlerine yatkınlık geliştirilmelidir.
- Önlenebilir zararlı sonuçlara erken müdahale edilmelidir.
- Mümkünse mevcut kurumlar kullanılmalı, ancak bunların direnç merkezi hâline gelmesi durumunda yeni örgütler oluşturulmalıdır.
- Her ardışık aşamayı planlanmalı ve bir sonraki hamle denenmeden önce bir önceki değerlendirilmelidir.
- Eylemler ilk etapta küçük bir alanla sınırlandırılmalı, diğer bir deyişle pilot uygulamalara yer verilmelidir.
- Eylemler, toplumun aşına olduğu olay ve olgularla özdeşleştirilmeli, böylelikle direncin gücü zayıflatılmalıdır.
- Geri bildirim özellikle dikkat edilmelidir.

² Vaardenburg 2007, 530.

³ Caiden 1968, 354.

- Kurgu, eylemlerin bir süre sonra kendi kendine devam edeceği şekilde oluşturulmalıdır
- Esnek planlarla hareket edilmeli ve krizlere göre mikro ölçekte eylem değişikliklerine gidilmelidir.
- Reformu gerçekleştiren örgüt tarafından güvenilir bir yönetim kurulmalıdır.
- Hem kazanç hem de kayıp olarak mikro ve makro sonuçlar dengelenmelidir.

Ünlü elit teorisyeni Wilfredo Pareto'nun meşhur özdeyişine⁴ benzer şekilde, tarihin aynı zamanda bir reformlar mezarlığı olduğu iddia edilebilir. Kaldı ki, belirli bir zaman diliminde evrensel bir deva olarak kabul edilen eylem formları; bir süre sonra beklentileri boşa çıkaran, hayal kırıklığına yol açan ve yerini başka bir model aldığı hızla gözden düşen demode kalıplara dönüşebilmektedir. Bu açıdan reformlar; devrimci itibarla başlayan, zaman karşısında yıpranan ve gerici olarak sona eren kendine özgü bir döngüden geçmektedir.⁵ Tıpkı Robert Michels'in ünlü özdeyişindeki gibi: “*Düünün devrimcileri, bugünün muhafazakârlarıdır*”.

Birçok alan gibi kamu yönetimi ve bürokrasi alanı da güncel koşullar çerçevesinde periyodik olarak yeniden biçimlendirilmeye mahkûmdur. Bu yönde atılan adımlar ise genel olarak idari reform terimiyle adlandırılmaktadır. Kamu yönetimi literatüründe her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında araştırılmaya başlandıysa da idari reform olgusu, aslında yönetimin kendisi kadar eskidir ve kökeni *homo sapiens*⁶'in daha iyi bir alternatif için statükoyu ilk kez reddettiği zamana kadar uzanmaktadır.⁷

İdari reform teriminin üzerinde mutabakat sağlanmış bir tanım bulunmamaktadır. Üstelik literatürde “ıslahat”, “reorganizasyon”, “rasyonalizasyon”, “modernizasyon”, “yeniden yapılanma” gibi kavramların sık sık idari reform anlamında kullanıldığına tanıklık edilmektedir. Genellikle kapsam açısından ayrılan bu kavramların, bürokrasi ve kamu yönetiminin çağın koşullarına uyarlanması ve böylece karşılaşılan sorunların çözülmesi bağlamında benzeştiği öne sürülebilir.⁸ Nihayetinde modern kamu kuruluşlarında iyileştirme, yeniden yapılanma, yeniden yönlendirme ve dönüşüm sıradan bir uğraş ve bu durum, kamu kuruluşlarının teorik bir boşlukta var olmadığı gerçeğine dayanmaktadır. Bürokrasi ve kamu yönetimi, belirli bir bağlamda var olur ve sonuç olarak hem iç hem de dış ortamlardan kaynaklanan taleplere, baskılara ve uyarılara yanıt vermek zorunda kalır. Zaten idari reform da iyileştirme, yeniden yapılanma, yeniden yönlendirme ve dönüşüm girişimlerini kapsayan bu yanıtlar bütünüdür. Diğer bir deyişle, sorunlar karşısında mevcut süreçleri iyileştirme amacı taşıyan tepkilerdir.

Kamu yönetimi literatüründe idari reforma ilişkin birçok tanımlama mevcuttur. Bunların birinde Sürgit, idari reformu; “idarenin, ulusal amaçların gerçekleştirilmesine yardımcı olacak, süratli, tasarruf sağlayıcı, verimli ve kaliteli hizmet görülmesini sağlayacak bir düzene kavuşturulmasını, böyle bir düzen içinde iş görmesini sağlayacak çabaların tümü”⁹ olarak tasvir etmektedir. Şüphesiz, bu tanım modern dönemdeki kamu yönetimi-vatandaş ilişkilerini temel almaktadır. Diğer yandan, devlet yapılanması ve kamu kurumlarını referans alan tanımlara rastlamak da mümkündür. Örneğin; Altunok, idari reformu, “hükümet kurumlarının işleyişlerini daha fazla verimle sağlamak için hükümetlerin örgütsel modellerinde ve süreçlerinde değişiklikler yapılması”¹⁰ şeklinde tanımlamaktadır.

İdari reforma ilişkin en kapsayıcı ve popüler tanım ise Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) tarafından 1972 yılında yayımlanan İdari Reform Danışma Kurulu Raporu'nda yer almaktadır. Söz konusu raporda idari reform; “kamu kuruluşlarının amaçlarında, görevlerinde, görevlerin bölünüşünde, örgüt yapısında, personel sisteminde, kaynaklarında ve bunların kullanılış biçiminde, metotlarında, mevzuatında, haberleşme ve halkla ilişkiler sisteminde mevcut aksaklıkları, bozuklukları ve eksiklikleri düzeltmek amacını güden, kısa ve uzun vadeli, geçici ve sürekli nitelikteki

⁴ “*Tarih, bir aristokratlar mezarlığıdır*”.

⁵ Caiden 1968, 348.

⁶ Caiden 1968, 347.

⁷ İki buçuk milyon yıl önce yaşayan insan türü.

⁸ Çolak 2016, 400.

⁹ Sürgit 1972, 10

¹⁰ Altunok 2018, 370.

düzenlemelerin tümü”¹¹ olarak açıklanmaktadır. Ayrıca bu düzenlemelerin kapsamı, idari reform teriminin dar ve geniş anlamlar kazanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu yönden geniş anlamda idari reform, devletin niteliği, işlevi ve rolünün yeniden belirlenmesine yönelik köklü düzenlemeleri belirtmekteyken; dar anlamda idari reform, siyasi, idari ve mali yapılarda, yöntemlerde, hizmet ve kaynak dağılımında ve personel rejiminde birtakım yeni düzenlemeler yapılmasını ifade etmektedir.¹²

İdari reform düzenlemeleri; ihtiyacın belirlenmesi, amaç, hedef, strateji ve taktiklerin formüle edilmesi, uygulama ve değerlendirme aşamalarından oluşan döngüsel bir süreci ihtiva etmektedir.¹³ Her ne kadar siyasi ve idari boyutları ön plana çıksa da, bu süreçte sosyal faktörler de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta Şaylan, idari reform tanımında söz konusu faktörlere de yer vererek, onu “toplumsal yapıdaki değişikliklere paralel olarak idari yapı, kurum, ilişki ve davranışlarda ortaya çıkan değişim ihtiyacı”¹⁴ olarak tanımlamaktadır. Yayman da idari reform hareketlerinin toplumsal değişimle yakından ilişkili olduğuna ek olarak, bunların planlı ve sistemli bir değiştirme çabası olduğunu ve ilke olarak kökten ve radikal değişiklikleri içerdiğini vurgulamaktadır.¹⁵ Payaslıoğlu ise bununla bağlantılı olarak, bir örgüt ve idare düzeninde bilinçli değişiklikler yapmak istenildiği zaman başlıca hangi unsurların değiştirilebileceğini şu şekilde sırlamaktadır: İnsanlar, maddi olanaklar, yöntemler, teknikler, örgütsel yapı ve görevler.¹⁶

Bunların ışığında genel bir tanımlama yapılacak olursa, bir ülkenin bürokratik sisteminde, mevcut ve yerleşik uygulamaları, davranışları ve yapıları değiştirmeyi amaçlayan çabalar idari reform terimiyle adlandırılmaktadır. Bir değişimin idari reform hareketi olarak nitelendirilebilmesi için ise o eylemin planlı, bilinçli ve sistemli bir müdahale sonucu oluşması gerekmektedir. Dolayısıyla zamanla, kendiliğinden oluşan ve öznesi belli olmayan değişimler idari reform kapsamına girmemektedir.¹⁷ Her devlette olduğu gibi Osmanlı’da da özellikle 18. yüzyıldan sonra idari reform hareketleri görülmeye başlanmış ve bu kapsamdaki düzenlemelerin adlandırılmasında ıslahat terimi tercih edilmiştir.

2. Osmanlı İdari Reformunun Temel Dinamikleri

Osmanlı Devleti, iki rakip din ve uygarlığın ortak sınırlarında bir gaza devleti olarak doğmuş ve bu konumu bir yandan savaşa yatkın bir devlet hâline gelmesine, diğer yandan ise siyasi kültürünün şekillenmesine aracılık etmiştir.¹⁸ Klasik dönemde fetihlerden ganimet elde etme, ticaret yollarına egemen olma ve savaş meydanındaki başarılar; devletin siyasi anlamda da rakiplerinden üstün bir konuma gelmesine imkân sağlamıştır. Ancak 17. yüzyılla birlikte, coğrafi keşifler sonucu mevcut ticaret yollarına alternatifler bulunması, Avrupa’da düzenli orduların kurulması, teknolojik gelişmeler ve sanayileşme hareketleri; Osmanlı’nın Batı karşısında zayıf düşmesine ve bu durumun kısa sürede devletin bütün alanlarına yansımaya yol açmıştır. Özellikle Batı’ya karşı alınan askerî mağlubiyetler ile devletin karşı karşıya kaldığı idari, mali ve sosyal sıkıntıların sürdürülemez hâle gelmesinin eş zamanlı olması¹⁹, reform çabalarının devlet kademelerinde ciddi olarak tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çabalar Osmanlı Devleti’nde “ıslahat” terimiyle adlandırılmaktadır. Islahat, bozulan kurumları çağdaş ihtiyaçlara göre eski hâline getirme ve yenileme anlamına gelmektedir.²⁰ Literatürde ıslahat kavramının, yerine kullanıldığı idari reformdan kısmen farklı olduğuna ilişkin görüşler de mevcuttur. Örneğin; Savcı, idari reform ile ıslahat arasındaki nüansı Osmanlı’nın modernleşme serüveni üzerinden şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Osmanlıların yaptıkları genel çizgileri ile ancak kısmen reformlardır. Çünkü bir üstün fikre göre eskileri tümüyle tasfiye edemese de, gene de bir yeni görüşe göre yeni müesseseler getirmektedir. Ve

¹¹ TODAİE 1972, 7.

¹² Tutum 2014, 105.

¹³ Caiden 1968, 350-353.

¹⁴ Şaylan 1973, 16-17.

¹⁵ Yayman 2005, 40.

¹⁶ Payaslıoğlu 1971, 14.

¹⁷ Çolak 2016, 401.

¹⁸ İnalçık 1955, 222.

¹⁹ Terzi 2015, 195.

²⁰ İpşirli 1999, 170.

fakat bunlar, asli çizgileri ile daha çok ıslahatlardan ibarettir. Çünkü ıslahatın getirdiği bu yeni müesseselerin yanında, eski felsefenin hayat görüşünün kurumları da sürmektedir. Bu ıslahat, hayatı topyekûn değiştirmenin ameliyeleri olarak kullanılamaz. Bu nedenle de daha çok, askerlik, fen ve bazı idare alanlarına ait kalmaktadır.”²¹

Bu dönemde atılan adımlara bakıldığında, asli amacın bozulan devlet düzeninin tekrar tesis edilmesi, diğer bir deyişle devletin kurtarılması olduğu görülmektedir. Buradan hareketle sorunların kaynağı, devletin gücünün artmasına aracılık eden savaş galibiyetlerinin yeniden yaşanmaması şeklinde teşhis edilmiş; tedavi ise Batı modeli bir askerî sistem kurulması olarak formüle edilmiştir. Yani tüm olumsuzlukların arka planında askerî yetersizliklerin olduğuna inanılmıştır. Bunun yanı sıra reform alanının ilk etapta orduyla sınırlı kalmasında Osmanlı'nın Batı'ya karşı sahip olduğu bakış açısının da önemli bir rolü bulunmaktadır. Osmanlı devlet erkânının nazarında Batı, ruhları karanlıkta kalmış gayrimüslimlerden oluşan bir toplumlar birliğidir ve dolayısıyla oradaki fikirler İslam Devleti halkı için bir değer taşımamaktadır.²² Bu bakış açısı, zamanla yumuşasa da, bazı askerî ve teknolojik unsurların dışındaki diğer alanlarda (siyasi, idari veya sosyal) transferlerin gerçekleşmesini belirli bir süre engellemiştir. Devletin karşılaştığı ve üstesinden gelemediği sorunların yalnızca askerî başarısızlıklara bağlanması, reform çalışmalarının da ilk önce bu alanda yoğunlaşmasına yol açmıştır.²³

Planlı, bilinçli ve sürekli olması bağlamında Osmanlı idari reformunun miladı, III. Selim (1787-1808) dönemidir.²⁴ III. Selim'in Batı'yı model alarak kurmuş olduğu Nizam-ı Cedid ordusu, bu ordunun finansmanını sağlamak için oluşturduğu İrad-ı Cedid hazinesi ve kara kuvvetlerinin subay ihtiyacını karşılamak amacıyla açtığı Mühendishane-i Berr-i Hümayun adlı okul, askerî reformlar olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak bunun yanında ilk devlet matbaası olan Matbaa-ı Amire'yi kuran, askerî okullarda Fransızca'yı zorunlu yabancı dil yapan ve Avrupa'da daimi elçilikler açtıran da III. Selim'dir.²⁵ Çünkü III. Selim yalnızca askerî alanda değil toplumun her alanında bir bozulmanın olduğunu, eski kurumların yeniden düzenlenmesinin ötesinde Batı'dan yeni kurumların alınıp benimsenmesi gerektiğine inanmıştır.²⁶ Bu yönüyle onun dönemi, yalnızca geleneksel devlet anlayışında kapsamlı bir dönüşüm değil, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin başlangıç noktası olarak da kabul edilmektedir.²⁷

III. Selim'in reformlarına değinmeden önce, 18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'nın idari ve siyasi durumunun tasvir edilmesinde yarar vardır. Söz konusu durum aynı zamanda devlet erkânının idari reformlara neden yöneldiğini de gözler önüne sermektedir. Hanioglu, dönemin koşullarını şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Osmanlı Sultanı kendisini geniş bir alana yayılmış farklı toplulukların tek egemen gücü olarak görmekten gurur duysa da, işin aslına bakılırsa hâkimiyet alanı Anadolu ve Rumeli'nin sınırlarını pek fazla aşamıyor ve bu sınırlar giderek daralmaya devam ediyordu. Akışkan sınırlar, çevrenin doğu ve güney bölümlerindeki aşiret sadakatiyle birlikte sürekli değişiyordu. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu 1789'da modern Avrupa'daki benzerlerine değil de, çok büyümüş ve merkezlesmiş Orta Çağ imparatorluklarına benziyordu. Miadını doldurduğu hızla belli olmaya başladı. İmparatorluğun iç idari sistemi bölgesel gelenek ve göreneklerden oluşan bir yamalı bohçayı andırıyordu ve büyük ölçüde yerel liderlere bağımlıydı.”²⁸

Yukarıda bahsedilen tablo, Osmanlı Devleti'nin bürokratik açıdan da yenileşmeyi gerektirecek bir duruma geldiğini göstermektedir. Devletin 15. ve 16. yüzyıllarda oldukça hızlı büyümesi, iş hacminin

²¹ Savcı 1965, 109

²² Savcı 1965, 108.

²³ Çolak 2016, 403.

²⁴ Findley 2012, 210. Aslında Lale Devri'nde de Batı'nın taklidi yoluyla düzenin iyileştirilmesinin mümkün olup olmadığı düşünülmüş (Şahin 2007, 56) ve bu yönde adımlar atılmış; ancak gerek ıslahatların ve reform ikliminin sürekli ve uzun ömürlü olamaması gerekse yeniliklerin askerî ve idari alanları yeterince içermemesi nedeniyle bu dönem genellikle istisna kabul edilmektedir.

²⁵ Kuran 1988, 13; Bal ve Çolak 2017, 427.

²⁶ Sencer 1984, 39.

²⁷ Öztürk ve Bayram 2015, 153.

²⁸ Hanioglu 2016, 17.

artmasına ve bununla paralel olarak yeni bürokratik birim ve nitelikli personel ihtiyacına yol neden olmuştur. Bu ihtiyacın adam kayırma, rüşvet ve iltimas gibi yollarla giderilmesi, liyakat sahibi olmayan kişilerin göreve atanabilmesine kapı aralamıştır. Bu bağlamda Terzi, yüksek dereceli bir idarecinin istediği memuru mevki olarak bir anda yükseltip/indirebildiğini ve bunun da Osmanlı bürokrasisinin en büyük açmazlarından biri olduğunu iddia etmektedir.²⁹ Eryılmaz ise III. Selim'in rüşvet, kayırmacılık, yöneticilerin halka baskısı gibi kamu yönetimi alanıyla ilgili aksaklıkların farkına varmış ilk padişah olduğunu öne sürerek, saltanatının ilk yıllarından itibaren toplumdaki ve yönetim sistemindeki sorunların nedenlerini ve çözüm yollarını araştırmaya yöneldiğini belirtmektedir.³⁰

Genel olarak, Osmanlı idari reform vizyonunu yansıtan temel yargının, “Batı kurumlarının işleyiş ve verimliliğine öykünme” olduğu öne sürülebilir.³¹ Bununla birlikte, yapılan reformlarda çoğu zaman idari konuların çok yönlü karakteri ve aksaklıkların kökünün aslında derinlere inen sosyal, tarihî ve iktisadi nedenlere dayandığı gerçeği göz ardı edilmiş, kısa vadede sihirli sonuçlar beklenmiş, sorunların hemen çözülebileceği umulmuştur.³² Oysa Osmanlı Devleti, kapitalizm ve sekülerizm süreçlerini yaşamamış ve bunlardan kaynaklanan bilimsel ve toplumsal dönüşümden de yoksun kalmıştır. Osmanlı toplum hayatında Batı'dakine benzer bir sanayileşme, ticarileşme ve bunun yarattığı liberal burjuva sınıfları mevcut olmamıştır. Dolayısıyla bu sınıfların haklarını koruyan ve onların egemenliği altında işleyen bir demokrasinin ön ayak olduğu modern kurumlar da ortaya çıkmamıştır.

18. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri, birçok alanda olduğu gibi diplomasi alanında da birtakım reform adımlarının atılmasıdır. Savaş kayıpları ve mali bozulmalar sonucunda Osmanlı Devleti'nin barışçıl ve reformcu bir politikaya yönelmesi, diplomasiye büyük önem verilmesine ve sivil bürokrasinin devlet idaresinde daha önemli bir yer tutmaya başlamasına zemin hazırlamıştır.³³ Nitekim daha önce ordu mensuplarının atandığı sadaret makamına, artık sivil bürokratların da atanması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Çünkü askerî mağlubiyetler sonucunda yapılan antlaşmalar, diplomasi alanında maharetli ve siyasi kazanımlara aracılık edebilecek profesyonellerin yetiştirilmesi gerektiğini acı bir şekilde göstermiştir.

3. Diplomasi ve Osmanlı Devleti'nin Modern Diplomasiye Geçiş Süreci

Diplomasi teriminin kökeni, Yunanca “iki kat, çift” anlamındaki *diplos* ve “ikiye katlamak” manası taşıyan *diploma* sözcüklerine dayanmaktadır. Diploma sözcüğü, zamanla “resmî bir iş için verilen izin belgesinin ismi” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Diplomasi terimi de bu anlam üzerinden türeyerek, popüler bir kavram hâline gelmiş ve onunla ilgili oldukça geniş bir tanım külliyatı ortaya çıkmıştır.³⁴

Ünlü İngiliz diplomat Harold Nicolson, “Diplomasi” adlı kitabında Oxford İngilizce Sözlüğü'nün tanımlarına yer vermektedir:

“Diplomasi;

- (1) Uluslararası ilişkilerin müzakereler yoluyla yönetilmesi;
- (2) Bu ilişkilerin büyükelçiler ve elçiler yoluyla ayarlanması ve yürütülmesinde başvurulan yöntemler;
- (3) Diplomatlık işi ya da sanattır.”³⁵

Diplomasi kavramının *diplos*'tan başlayan serüveninin yukarıdaki tanımlara ulaşmasında, Edmund Burke'un önemli bir rolü bulunmaktadır. Burke, 1796'da bu sözcüğü arşivdeki belgelerden farklı

²⁹ Terzi 2015, 196.

³⁰ Eryılmaz 1992, 37-38.

³¹ Çolak 2016, 403.

³² Coşkun 2005, 13.

³³ Heper 2015, 71.

³⁴ Tanımlar için bkz. Nicolson 1970, 17-18; İskit 2020, 3-4. Sözcüğün detaylı etimolojik incelemesi için bkz. Kınılı 2006, 58-60.

³⁵ “Diplomacy is the management of international relations by negotiation; the method by which these relations are adjusted and managed by ambassadors and envoys; the business or art of the diplomatist.” (Nicolson 1942, 15).

olarak “uluslararası ilişkilerin yürütülmesi” anlamında kullanan ilk kişidir.³⁶ Reel siyasette de diplomasi teriminin, uluslararası ilişkiler boyutuna ulaşması çok sürmemiş ve 1815 Viyana Kongresi ile başlayarak bugüne gelmiştir.

3.1. Osmanlı Diplomasie Geleneğinin Dönüşümü: Ad-Hoc'dan Modern Diplomasie

Devletlerarası ilişkilerde “modern diplomasie” olarak da adlandırılan daimi/yerleşik elçiliklerin oluşturulması, 15. yüzyılda İtalyan Yarımadası'ndaki şehir devletlerinin gerek siyasi gerek ticari çıkar ve imtiyazlarını korumak için Avrupa ve Akdeniz kıyılarında daimi olarak elçi bulundurmasıyla başlamıştır.³⁷ Ardından İspanya'nın Roma ve Venedik'e daimi elçi göndermesiyle bu uygulama yayılmıştır. İngiltere ilk büyükelçiliğini 1505'te İspanya'da açarak bu akıma uyumuş, sonrasında Venedik ve Hollanda'da da daimi elçilerini Avrupa'nın çeşitli başkent ve ticari merkezlerinde görevlendirmiştir. 16. yüzyılın önemli siyasi ve askerî gücü olan Fransa ise 1521'de İsviçre'de bir büyükelçilik ihdas etmiş, ardından Lizbon, Londra ve Kopenhag'da daimi elçilikler açmıştır.³⁸

16. yüzyılda tüm Avrupa'ya yayılan modern diplomatik sistemin Osmanlı Devleti'nde kendine yer bulması yaklaşık üç yüz yıl sonra olabilmıştır. Bunun temel iki nedeninden söz edilebilir: Birincisi, Osmanlı Devleti'nin İslam dinine dayanan dış politikasıdır. İstanbul'un fethini izleyen yıllarda Osmanlılar, yeni başkentlerinde daimi elçilikler kurulmasına izin vermelerine rağmen, kendileri herhangi bir ülkede elçilik kurmamıştır. Bunun arka planında İslam devlet geleneğinin gayr-i Müslim devletlere bakışı yer almaktadır. İslam devlet geleneği, dünyayı “Darü'l- İslam” ve “Darü'l-Harb” olmak üzere temel olarak ikiye ayırmaktadır. Buradan hareketle Müslüman bir idarecisi olan Darü'l-İslam devleti, gayr-i Müslim hükümdarın buyruğundaki Darü'l-Harb ile ülkesini fethedinceye dek savaş hâlinde olmalıdır. Bu anlayış uyarınca Osmanlılar da gayr-i Müslim ülkeler üzerine savaşlar açmış ve birçok Darü'l-Harb'ı kontrolü altına almıştır. Çünkü bir İslam devleti, tüm dünya Darü'l-İslam olana dek gayr-i Müslim bir devletle daimi ya da uzun süreli barış hâlinde bulunamazdı. Hatta barışın limiti çoğunlukla Hudeybiye Antlaşması temel alınarak on yıl olarak kabul edilmiştir.³⁹ Zaten bu da barıştan ziyade uzun süreli bir ateşkes olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Osmanlı, geçici bir barış anlayışı içinde olduğu gayr-i Müslim devletlerle daimi bir diplomatik ilişki kurmayı gerekli görmemiştir. Nitekim gerekliliğin ihtiyaçlar çerçevesinde doğduğu göz önüne alındığında, uzun süre daimi diplomatik temsilciye ihtiyaç duymadığı da açıktır. Zaten erken dönemlerde Avrupa diplomasie İstanbul merkezli şekillenmiştir. Kaldı ki, diplomatik misyonların en önemli işlevlerinden biri olan diğer devletler hakkında bilgi ve veri toplama işi de İstanbul'da bulunan yabancı elçilikler ve sınır yöneticileri aracılığıyla sağlanmıştır.

Öte yandan Osmanlı bu süreçte Müslüman ülke topraklarında da daimi bir elçilik açmamıştır. Hatta ilk elçiliklerin kurulduğu 18. yüzyılın sonunda bile öncelikli olarak gayr-i Müslim Avrupa başkentlerine kalıcı diplomatik temsilcilikler atanmış, İslam devletleri ikinci planda kalmıştır. Bu durum modern diplomasie geçişin gecikmesi noktasında ikinci bir faktörün de etkili olduğunu göstermektedir: 18. yüzyılın sonuna kadar devlet erkânının zihninde süregelen üstünlük duygusu. Osmanlı, uzun bir süre kendini hem İslam hem de diğer dinlere mensup devletlerden güçlü ve üstün olarak görmüştür. Böylece daimi bir fetih ve büyüme politikası içerisinde olan Osmanlı, askerî gücünün ona verdiği güvenle birlikte diğer ülkelere karşı üstün bir tavır içinde olmuş ve büyük toprak kayıpları ile yüzleşinceye değin yerleşik bir diplomasi kurumuna ihtiyaç duymamıştır.⁴⁰ Sonuç olarak, gerek gaza ve cihat anlayışına dayanılarak yayılcı bir politika izlenmesi gerekse kökü geçmiş yüzyıllardaki askerî başarılarla dayanan üstünlük duygusu, devletin modern diplomasie entegre olması sürecini geciktirmiştir. Buradan hareketle, Osmanlı Devleti'nin dış temsilciliklere ihtiyaç duyduğu anda bunu hayata geçirme yolunu seçtiği söylenebilir.

³⁶ Kınılı 2006, 60.

³⁷ Venedik ve Ceneviz ve hemen ardından Floransa, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethini izleyen dönemde hemen buradaki mevcut diplomatik oluşumlarını koruyarak yeni oluşuma entegre etmiş ve ilk imtiyazlarını almayı başarmışlardır (Pedani 2010, 80; Acıpinar 2016, 32).

³⁸ İskit 2020, 78.

³⁹ İnalçık 2015, 190. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde “on yıllık ateşkes” yaklaşımı Zitvatoruk Antlaşması (1606) ile değişmiştir. Bâbüali Karlofça Antlaşmasını (1699) yirmi beş yıllığına, Pasarofça Antlaşması (1718) yirmi dört yıllığına ve Belgrad Antlaşması (1739) otuz yedi yıllığına imzalamıştır (Işıkşel 2010, 325).

⁴⁰ Bu görüşü destekleyen araştırmacıların küçük bir kısmı: Yurdusev 2005, 6; Akyılmaz 2002, 292-293; Naff 1963, 295.

Osmanlı Devleti'nde diplomasi kurumunun tarihsel süreci kabaca üç döneme ayrılabilir. İlk dönem, kuruluşta Karlofça Antlaşmasının (1699) imzalanmasına kadar süren ve tek taraflı (*ad-hoc*) olarak adlandırılan evredir. Bu dönemin “ad-hoc” (tek taraflı, bir kerelik) olarak adlandırılması, diplomatik ilişkilerin söz edildiği şekilde kurulmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde modern diplomasiyi temeli olan yerleşik elçilikler Osmanlı tarafından tek taraflı olarak kabul edilir ve karşı tarafa Osmanlı elçileri ancak bazı özel nedenlerle ve kısa süreliğine gönderilirdi. Osmanlı Devleti'nin modern diplomasiye tek taraflı katılımı yani yerleşik elçileri kabul etmesi, İstanbul'un fethinin ardından olmuştur. 1454 yılında Venedik, Osmanlı nezdinde ilk yerleşik elçiliği kurmuştur. Venedik'in ardından 1535'te Fransa, 1578'de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, 1583'te İngiltere ve 1612'de Hollanda elçilik konutlarını İstanbul'da oluşturarak daimi elçilerini buraya göndermiştir. Rusya ve İsveç gibi devletler, Bâbîâli nezdindeki elçiliklerini 18. yüzyılda ihdas etmiştir.⁴¹ Polonya ise ancak Türkiye Cumhuriyeti döneminde daimi elçilik açabilmiştir.⁴²

Diplomasi kurumunun ikinci dönemi, 1699-1793 arasındaki geçiş sürecini; üçüncü dönemi ise 1793'ten sonraki modern diplomasi araçlarının benimsenerek söz konusu sistemin bir parçası olmaya başladığı evreyi ifade etmektedir.⁴³ Osmanlı Devleti 18. yüzyılın sonuna değin yabancı devletlerde yerleşik temsilcilikler oluşturmamış ve ilişkilerini geçici elçiler gönderme yoluyla devam ettirmiştir. Savaş ilanları, cülusların duyurulması, yabancı ülkelerdeki taç törenlerine iştirak edilmesi gibi konularla ilgili gerek Avrupa gerek İslam ülkelerine kısa süreler için elçiler göndermiştir. Bu elçilerin niteliklerine bakıldığında ise 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması müzakerelerine kadar, Batı'ya genellikle askerî kökenli görevlilerin gönderildiği, İslam ülkelerinde ise ulema sınıfından seçilen elçilerin görevlendirildiği görülmektedir. Özetle, bu elçilerden Batı'ya gönderdiklerini seyfiye, Doğu'ya gönderdiklerini ise ilmiye sınıfından seçmiştir.⁴⁴ Buradan hareketle, Osmanlı Devleti'nin yine bilinçli bir yöntem izleyerek dost-düşman ayırımına göre görevli seçtiği öne sürülebilir.

Diplomatik görevlilerin eğitimine ilişkin kurumlara 19. yüzyıla değin gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı idari sisteminde rastlanmamaktadır. Çağdaş Avrupalı diplomatlara bakıldığında, onların sistem içinde yetişen ve yüksek eğitilmiş sivillerden seçildiği görülmektedir. Bunun tersi olarak Osmanlı Devleti'nde 1699 tarihine kadar diplomatlar, genellikle askerler arasından seçilmektedir. Ancak bu tarihten sonra Osmanlı diplomatları, Avrupa'dakine benzer şekilde kalem erbabı olarak da adlandırılan bürokratlar arasından seçilerek aslında modern diplomasiye geçişin ilk hazırlıkları başlamıştır.

Osmanlı idari yapısı açısından 18 yüzyıl, diplomatik gelişim için bir geçiş süreci olarak kabul edilebilir.⁴⁵ Karlofça Antlaşması'nın imza edilmesiyle birlikte diplomasi alanında dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Nitekim bu anlaşmanın görüşmeleri için de ilk defa bürokrat kökenli bir memur, Reisülküttab Mehmed Rami Paşa görevlendirilmiştir. Bu durum yüzyıl boyunca etkisini sürdürmüştür. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından da müzakereci olarak gönderilen Reisülküttab Ahmed Resmî Efendi Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imza ettirmiştir. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşlarını sona erdiren Zıstovi (Ağustos 1791) ve Yaş (Ocak 1792) antlaşmalarının imzası için de yine kalemîyeden görevliler⁴⁶ gönderilmiştir.

Bunun yanında, 18. yüzyılda Osmanlı diplomasi alanında değişen bir diğer anlayış ise ittifaklar sistemidir. Aslında müttefik olma ve ittifak kurma, Osmanlılar için pek yeni bir kavram sayılmamaktadır. Daha beylik dönemlerinde Osman Gazi'nin çevre yönetim erkleri ile ortak çıkarlar

⁴¹ Hitzel 2010, 243. Topaktaş 2014, 109-110.

⁴² Topaktaş 2014, 112.

⁴³ Kılıç 2017, 97. Osmanlı diplomasi tarihi başka yazarlar tarafından da benzer şekilde dönemlere ayrılarak tanımlanır. En bilinen örneklerinden Hurewitz, Osmanlı diplomasi tarihini dört bölümde incelemiştir. Buna göre ilk bölümü (1453-1699 tarih aralığını kastederek) ad-hoc olarak isimlendirmiştir. İkinci bölüm 1699- 1793 yılları arasındaki müzakereler dönemidir. 1793-1821 arasını “karşılıklı diplomasi” olarak kabul etmiş ve dördüncü bölüm olan uyum (*integration*) dönemini 1821'den başlatmıştır (Hurewitz 1961, 460-461).

⁴⁴ İpşirli 1995, 9.

⁴⁵ Topaktaş 2015, 2-6.

⁴⁶ Birinci Murahhas Reisülküttab Abdullah Birri Efendi, ikinci murahhas İbrahim İsmet Bey ve üçüncü murahhas Mektubü Mehmed Dürri Efendi'dir. Bir ve üçüncü murahhaslar kalemîyeden, ikinci murahhas Molla İbrahim İsmet Bey ise ulemadandır (Çolak 2020, 263).

çerçevesinde siyasi ittifaklar oluşturduğu bilinmektedir.⁴⁷ Bununla birlikte Osmanlı siyasi tarihinde bilinen en ünlü ittifak Kanuni Sultan Süleyman ile Fransa kralı I. Fransuva (François) arasında yapılandır. Bu açıdan 18. yüzyılla birlikte değişen ise bu ittifakların kullanım amacıdır. Kuruluş ve yükselme devirlerindeki örneklerde birtakım kazanımlara rağmen Osmanlı'nın bahşeden ve yardım eden bir konumda bulunduğu aşikârdır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra akdedilen ittifaklar ise öncekilerden farklı olarak ya eşit ihtiyaçlar doğrultusunda ya da Osmanlı ihtiyaçları nazarında inşa edilmiştir.

3.2. Diplomasie Alanındaki Dönüşümün Bürokratik Yansımaları

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıl boyunca, geleneksel diplomasie anlayışında değişikliklere gitmiştir. Yüzyılın sonunda ilk daimi elçiliğin 1793 yılının sonlarında Londra'da açılmasıyla birlikte modern diplomatik sisteme katılımını gerçekleştirmiştir. Bu yönden söz konusu tarih, Osmanlı modern diplomasie anlayışının miladı sayılmakla birlikte, uygulamada beklenen etkiyi gösterememiştir. Kaldı ki, Fransa'da görevli olarak bulunan Morali Es-seyyid Ali Efendi'nin Fransız dış ilişkiler bakanı Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord tarafından gördüğü muamele⁴⁸ göz önünde tutulursa, III. Selim'in saltanatı döneminde bile elçilerin tam anlamıyla başarı gösterdikleri söylenemez. Çünkü o dönemde diplomatik eğitim ve tecrübeye sahip olmayan bürokratlar görevlendirilmiş ve dil bilmeyen diplomatik personel de tercümanlarına güvenmek zorunda kalmıştır.⁴⁹ Bunun yanı sıra görevlilerin başkentleri ile aralarındaki iletişim zorlukları da ilk kurulan elçiliklerden beklenen verimin alınmamasına yol açan faktörlerden biridir.⁵⁰

Ancak Findley'in de belirttiği gibi bu bir oryantasyon dönemi olarak ikinci ve üçüncü kuşak diplomatların yetişmesine zemin hazırlamıştır.⁵¹ Bunun üzerine, 1811 yılından sonra Avrupa başkentlerindeki Osmanlı büyükelçiliklerine yeni elçiler atanmamış, maslahatgüzarlık seviyesinde temsil devam ettirilmiştir. 1821 yılında Yunan İsyanının başlamasıyla birlikte ise temsil tamamen durdurulmuştur.⁵² Henüz rasyonel bir diplomatik sistemin yerleşmediği Osmanlı devlet siyasetinde aslında bu durum çok da anormal değildir. Ayrıca bu noktada 1811'de III. Selim'in tahttan indirilmesiyle diplomatik yeniliklerin de yer aldığı Nizam-ı Cedid reformlarının kesintiye uğraması da gözden kaçırılmamalıdır.

Ad-hoc diplomasie anlayışı, III. Selim'in 1793 yılında Kalyonlar Kâtibi Yusuf Ağâh Efendi'yi Londra'ya ilk daimi elçi olarak⁵³ atamasıyla birlikte tamamen miadını doldurmuştu. Nizam-ı Cedid için gerekli bilgi ve tecrübelerin Avrupa ile kurulacak yakın diplomatik temaslarla elde edileceği inancıyla gönderilen büyükelçilerin yanlarına, zadedândan gençler de yetiştirilmek üzere gönderilmiştir.⁵⁴ Gençlerin de bu heyetlerde bulunmasına önem verilmesi, planlı ve bilinçli bir reform girişiminin emareleridir. Bir diğer emare ise 1821'de kurulan Tercüme Odası/Ofisi'dir. Osmanlı dış ilişkilerinin modernleştirilmesi bağlamında son derece önemli olan Tercüme Odası'nın oluşumunda, 1821'de yaşanan Yunan İsyanı etkili olmuştur. İsyan süreciyle birlikte bu döneme kadar Divan-ı Hümayun tercümanı olarak görev yapan Rumların sadakatlerinden şüphe edilmeye başlanmış ve hatta devrim hazırlıklarına yardım ettiği gerekçesiyle Divan-ı Hümayun tercümanı Constantine Mourouzi 1821 yılında görevinden azledilerek idam edilmiştir.⁵⁵

⁴⁷ Osman Gazi'nin Evrenos ve Köse Mihal ile yaptığı ittifaklar, Şeyh Edebalı'nın kızıyla evlenerek ahilerin desteğini kazanması ya da Orhan Bey'in Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kızı ile evliliği bu ittifaklara birer örnektir (Barkey 2013, 75-77).

⁴⁸ Fransa'nın Mısır Seferi (1798) öncesi yapılan hazırlıklar ve sefer planlarından haberdar olmamış ve konu ile ilgili dışişleri bakanı Talleyrand ile görüşme taleplerinde ciddiye alınmamıştır. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Kuran 1988, 29-33; Herbet 1997. Bununla birlikte Devrim Fransası'nın değişken siyasi zemini dikkate alındığında başka ülke elçileri de benzer tutumla karşılaşmıştır.

⁴⁹ Findley 2014, 150-151.

⁵⁰ Yalçınkaya 2010a, 181.

⁵¹ Findley 1972, 399.

⁵² Findley 1972, 398.

⁵³ Daha detaylı çalışmalar için bkz. Kuran 1988; Yalçınkaya 2010b.

⁵⁴ Yalçınkaya 2010c, 597.

⁵⁵ Bâbiâli, tercüman Mourouzi'den Rum ileri gelenlerine isyandan vazgeçmeleri için bir mektup yazmasını istemiş, ancak Mourouzi bunun aksini yaparak ayaklanmayı özendirici yazılar yazmıştır (Bilim 1990, 34).

Bu gelişmenin ardından tercümanlık görevi için yeni bir planlamaya gidilmiştir. Devlet kadrolarında Avrupa dillerine hâkim yetenekli bir Müslüman Türk bulunamayınca mühendishane hocalarından Bulgar asıllı Yahya Efendi ve oğlu hem gerekli tercümelemlerin yapılması hem de Türk gençlerini bu alanda yetiştirmeleri için Bâbiâli'ye getirilmiştir.⁵⁶

Tercüme Odası, bünyesinde yabancı (Rum hariç) personel de bulundurarak 1830'lara kadar küçük bir ofis olarak varlığını sürdürmüştür. Rusya'yla yapılan 1833'deki Hünkâr İskeleyi Antlaşması gibi diplomatik olaylar sayesinde ön plana çıkan Tercüme Odası, sonraki dönemde Osmanlı dış ilişkilerini inşa edecek devlet erkânı için hem bir okul hem de kariyerleri açısından sıçrama tahtası olarak işlev görmüştür. Gerçekten de sonraki dönemde hariciye nazırlığı, hatta sadrazamlık yapan birçok isim bu ofisten yetişmiştir. Âli ve Safvet Paşalar, Keçecizade Fuad ve Yahya Bey'in torunu Ahmed Vefik Paşalar bu isimler arasında yer almaktadır.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılına bakıldığında, bilinçli ve planlı reform girişimlerinin öncüsünün III. Selim, tamamlayıcısının II. Mahmud (1808-1839) olduğu iddia edilebilir. Bu iki padişah, geleneksel yapılarla mücadele ederek, diplomasi alanında modern kurumlar ortaya çıkarmanın formüllerine odaklanmıştır. Bu dönemde Reisülküttaba bağlı Divân, Amedî ve Mektubî kalemlerindeki bazı eksiklikler ve yetersizlikler bulunmaktaydı. Örneğin; devletin gizli meselelerinin, Avrupa'nın İstanbul'da yer alan mukim elçiliklerinde görev yapan dragomanların/tercümanların devamlı girip çıktığı bu ofislerde ele alınması, eksiklik ve yetersizliğin de ötesinde ciddi istihbari sorunlara davetiye çıkarmaktaydı. Bunun üzerine özellikle önemli ve gizli devlet meseleleri için Divan-ı Hümayun Mühimme Odası ihdas edilmiştir.⁵⁸ Daha sonra Tercüme Odası ile birlikte Osmanlı dışişleri bakanlığının çekirdeği oluşturulmaya başlanmıştır.

Mısır Krizi'nin yarattığı siyasi ortam sonucunda II. Mahmud tekrar daimi elçiler göndermeye başlamış, Mehmed Namık Paşa'yı 1832'de Londra'ya, Mustafa Reşid Efendi'yi (Paşa) 1834'te Paris'e ve Ahmed Fethi Bey'i 1835'te Viyana'ya göndermiştir. Bunun devamında II. Mahmud, 1836 Mart'ında reisülküttaplığı "Hariciye Nezareti"ne dönüştürmüştür. İlk etapta gerekli bürokratik dönüşüm hemen sağlanamadığı için bu bir isim değişikliği ile sınırlı kalsa da, sonraki dönemlerde nezarete bağlı müsteşarlığın ihdası, amedî ve mektubî kalemlerinin ve de Tercüme Odası'nın dış ilişkiler sorumluluklarının belirlenerek nezarete bağlanması ve ihtiyaç duyulan ofislerin oluşturulması ile Hariciye Nezareti büyük oranda meydana getirilmiştir.⁵⁹

Sonuç

İdari reform, modernleşme ve Batılılaşma denildiğinde genel olarak akıllara Tanzimat dönemi gelse de, III. Selim ve II. Mahmud'un ıslahatları da bu bağlamda çok büyük önem arz etmektedir. Çünkü diplomasi alanında olduğu gibi bu dönemdeki ıslahatların birçoğu ihtiyaç üzerine gündeme gelen, bilinçli ve planlı bir şekilde formüle edilip uygulanan ve birçok yönden Tanzimat reformlarına temel teşkil eden uygulamalardır. Söz konusu uygulamalarla birlikte bir yandan idari yapı ve işleyişin aksayan veya bozulan unsurları düzeltilmeye (ıslah edilmeye) çalışılmış, diğer yandan ise uluslararası arenada devletin gücü ve prestijini yeniden artıracak girişimlerde bulunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemindeki reform faaliyetleri bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında, "devleti kurtarmak" ülküsünün temel gaye olarak belirlendiği ifade edilebilir. Nitekim reform süreçlerinden sosyal boyutun dışlanması ya da modernleşme hamlelerinin toplum tabanına incek şekilde bütünsel bir içeriğe sahip olmaması bu iddiaya kanıt olarak gösterilebilir. ıslahatlar, her ne kadar kamu kurumlarının etkinliği ve verimliliği gibi amaçlara da yönelse, asıl itibarıyla devletin ömrünü uzatmak ve onu modern Batılı devletlerle rekabet edebilir hâle getirmek hedefi çerçevesinde kurgulanmıştır.

Modern diplomasiye geçiş sürecinde de Osmanlı Devleti'nin temel endişesi devleti kurtarmaktır. 18. yüzyıla değin savaş meydanlarındaki başarının da etkisiyle diplomasi alanında avantajlı bir pozisyonda olan devletin, bu yüzyılın ardından gerilemeye ve savaş mağlubiyetleri almaya başlaması,

⁵⁶ Findley 2014, 155.

⁵⁷ Findley 2014, 157.

⁵⁸ Findley 1972, 389-390.

⁵⁹ Findley 2014, 162.

diplomasi alanının önemini gözler önüne sermiştir. Bu mağlubiyetlere ek olarak, mevcut diplomasi geleneğinin de yetersiz kalması, antlaşmalarda hedeflenen kazanımların elde edilememesine yol açarak devleti uluslararası arenada zor duruma düşürmüştür. III. Selim, bu durumun tespitini yaparak, diplomasi yapı ve süreçlerinin modernize edilmesi yönünde ilk adımları atmıştır. Bu açıdan gerek daimi elçiliklerin kurulması gerekse diplomasi alanında uzmanlaşmış sivil kadroların yer alması, önemli idari reform hareketleri olarak dikkat çekmektedir. Çünkü bu hareketler hem bir ihtiyaçtan doğmakta, hem de söz konusu ihtiyaca yönelik bilinçli, planlı ve programlı girişimleri içermektedir.

Sonrasında II. Mahmud döneminde Tercüme Odası'nın kurulması ve ikamet elçiliklerin yeniden açılmasına ilaveten bakanlık tipi örgütlenmeye gidilerek Hariciye Nezareti'nin oluşturulması, yine diplomasi alanındaki idari reform hareketlerinin ürünüdür. Sonuç olarak, ilgili dönemdeki modernleşme felsefesi ve Batı modelli uygulamalar, idari reformlar olarak günümüzdeki diplomasi yapı ve metotlarının kökenini oluşturmuş ve birçok radikal ve kökten değişikliğin ilk adımları olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Kaynakça

Acıpinar, M., *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa Akdeniz'de Diplomasi, Ticaret ve Korsanlık 1453-1599*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

Akyılmaz, G., "Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Doğuşu", XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, C.3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (2002), 289-311.

Altunok, M., "İdari Reform", Kamu Yönetimi Ansiklopedisi, eds. Yasemin Mamur Işıkcı ve Esmeray Alacadağlı, Ankara: Astana Yayınları (2018), 369-375.

Bal, H. ve Çolak, Ç.. "Türk Modernleşmesini 'Devletin Bekası' Kavramı Üzerinden Okumak", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 35 (2017), 421-442.

Barkey, K., *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar: Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, İstanbul: Versus. 2013

Bilim, C., "Tercüme Odası", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1/1 (1990), 29-43.

Caiden, G., "Administrative Reform", *International Review of Administrative Sciences*, 34/4 (1968), 347-354.

Coşkun, B., "Türkiye'de Kamu Yönetimi'nde Yeniden Yapılanma: Tarihsel Geçmiş ve Genel Bir Değerlendirme", *Türk İdare Dergisi*, 448 (2005), 13-47.

Çolak, Ç., "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İdari Reform Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/23 (2016), 397-416.

Çolak, D., "Müzakere'nin Diplomatik Dili: Zıştovi Antlaşması'nda (1791) Teşrifat Uygulamaları", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Makaleler I*, eds. Uğur Kurtaran ve M. Alaaddin Yalçınkaya, Ankara: Altınordu Yayınları (2020), 259-285.

Eryılmaz, B., *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, Ankara: İşaret Yayınları. 1992.

Findley, C. V., "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry", *International Journal of Middle East Studies*, 3/4 (1972), 368-416.

Findley, C. V., *Dünya Tarihinde Türkler: Asya'nın Bozkırlarından Avrupa'nın İçlerine*, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Findley, C. V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Hanioğlu, Ş., "Modern Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür*, eds. Metin Heper ve Sabri Sayarı, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (2016), 17-32.

Heper, M., *Türkiye'de Devlet Geleneği*, çev. Nalan Soyarık, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Herbette, M., *Moralı Esseyit Ali Efendi 1797-1802 Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Turizm Yayınları, 1997.

Hitzel, F., "Diplomatik Armağanlar: Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Ülkeleri Arasında Modern Çağda Yapılan Kültürel Değiş-Tokuş", *Harp ve Sulh Avrupa ve Osmanlılar*, ed. Dejanirah Couto, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Kitap Yayınevi (2010), 243-257.

Hurewitz, J. C., "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversation from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteenth Century", *Türk Tarih Kurumu Belleten* 25/99 (1961), 455-469.

Işıkse, G., "II. Selim'den III. Selim'e Osmanlı Diplomasisi: Birkaç Saptama", *Selim III and His Era from Anicen Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları (2010), 315-338.

İnalçık, H., "Land Problems in Turkish History", *The Muslim World* 45/3 (1955), 221-228.

İnalçık, H., *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı: Devlet, Kanun, Diplomasi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

İpşirli, M., "Elçi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1995), 3-15.

İpşirli, M., "İslahat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1999), 170-174.

İskit, T., *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Kılıç, D., "Ziştovi ve Yaş Görüşmeleri Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3 (2017), 95-107.

Kınlı, O., *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Ankara: İmge Kitapevi, 2006.

Kuran, E., *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Naff, T., "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", *Journal of the American Oriental Society*, 83/3 (1963), 295-315.

Nicolson, H., *Diplomacy*, London: Oxford University Press, 1942.

Nicolson, H., *Diplomasi*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1970.

Öztürk, N. K. ve Bayram, P., "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İdari Reformlarının XIX. Yüzyıl Romanlarına Yansımaları", *Türk İdare Dergisi*, 480 (2015), 149-178.

Payashoğlu, A. T., "İdari Reformun Sınırlılıkları", *Amme İdaresi Dergisi* 4/2 (1971), 14-23.

Pedani, M. P., *Venezia Porta D'Oriente*, Bologna: Il Mulino, 2010.

Savcı, B., "Türkiye'de Reform Hareketlerinin Analizi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20/4 (1965), 105-123.

Sencer, M., "Tanzimat'a Kadar Osmanlı Yönetim Sistemi", *Amme İdaresi Dergisi*, 1/2 (1984), 21-44.

Sürgit, K., *Türkiye'de İdari Reform*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1972.

Şahin, A., "Türk Kamu Yönetiminde Reform Çabaları ve Uluslararası Kurumsal Çevrenin Etkisi", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 7/14 (2007), 47-76.

Şaylan, G., "Üçüncü Beş Yıllık Plan ve İdari Reform", *Amme İdaresi Dergisi* 6/2 (1973), 15-28.

Terzi, M. A., *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

TODAİE, *İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler İdari Reform Danışma Kurulu Raporu*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1972.

- Topaktaş, H., “Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 11/43 (2014), 105-125.
- Topaktaş, H., *Lehistan'da Bir Osmanlı Sefiri, Zıstovili Hacı Ali Ağa'nın Lehistan Elçiliği ve Sefaretnamesi (1755)*, Ankara: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Tutum, C., “İdari Reform”, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları (2014), 104-105.
- Vaardenburg, J., “Reform”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (2007), 530-533.
- Yakıt, İ., “İbn Haldun'a Göre Devletlerin Ömrü ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2001),1-15.
- Yalçınkaya, M. A., “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Diplomasisi”, *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, ed. Çoşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti (2010a), 179-190.
- Yalçınkaya, M. A., *First Permanent Ottoman Embassy in Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, İstanbul: The Isis Press, 2010b.
- Yalçınkaya, M. A., “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları (2010c), 593-623.
- Yayman, H., *Türkiye'nin İdari Reform Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 2005.
- Yurdusev, A. N., “The Ottoman Attitude toward Diplomacy”, *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, ed. A. Nuri Yurdusev, Chippenham: Palgrave Macmillan (2005), 5-35.

Britanya'nın Demir Leydisi: Margaret Thatcher'ın 1983'e Kadar Yaşamı*

The Iron Lady Of Britain: The Life of Margaret Thatcher Until 1983

Teval Özdikmen** ve Cengiz Kartın***

Öz

Margaret Thatcher 13 Ekim 1925 tarihinde Beatrice ve Alfred Roberts çiftinin ikinci çocuğu (Margaret Hilda Roberts) olarak dünyaya gelmiştir. Babası Alfred ve annesi Beatrice' in son derece koyu Metodist olmalarından dolayı çocukluğu Metodizm Kilisesi etrafında geçmiştir. Oldukça başarılı bir öğrenci olan Margaret 1947 senesinde onur derecesi ile Oxford Üniversitesi Kimya bölümünden mezun olmuştur. 1951 senesinde Denis Thatcher ile evlenmiştir ve bu evlilikten ikiz çocuğu olmuştur. 1959 senesinde Finchley' in Muhafazakâr milletvekili seçilmiş ve parlamentoya girmiştir. 1975 senesinde Muhafazakâr Parti lideri olmuştur. Margaret Thatcher, ataerkil bir toplumda, kadınların siyasi veya sosyal olarak ön plana çıkmasının çok zor olduğu bir dönemde, tüm engellere rağmen pes etmemiş ve 1979 senesinde Britanya'nın ilk kadın Başbakanı olmayı başarmıştır. Uyguladığı politikalarından dolayı çok fazla destekçisi olmasına karşın bir o kadar da nefret edeni bulunmaktaydı. Thatcher siyasi hayatı boyunca çeşitli lakaplar almıştır. Bunlardan en bilinenleri, "süt hırsızı" ve "demir leydi" olmuştur. Margaret Thatcher üç dönem boyunca iktidarı elinde tutmayı başararak İngiltere'nin en uzun süre görev yapan başbakanı olmuştur. Uluslararası bir etkinlik kazanan Margaret Thatcher, tüm dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu makalede, yirminci yüzyılın bu önemli siyasi figürünün hayatının erken dönemini, aile yaşantısını, yetiştirilme tarzını, eğitim hayatını, siyasete girişini, başbakanlığa yükselişini ve Falkland Savaşında nasıl bir yol izlediğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Thatcher' in politikaları ışığında "Thatcherizm" kavramına odaklanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metodizm, Demir Leydi, Muhafazakâr Parti, Falkland Savaşı, Thatcherizm

Abstract

Margaret Thatcher was born on October 13, 1925, as the second child of Beatrice and Alfred Roberts couple (Margaret Hilda Roberts). Her childhood passed around the Methodism church, as her father Alfred and his mother Beatrice were extremely strict Methodists. Margaret who was a pretty successful student graduated from Oxford University Department Chemistry in 1947 with an honorary degree. She married Denis Thatcher in 1951 and had twins from this marriage. In 1959 Finchley was elected as conservative deputy and entered the parliament. He became the leader of the Conservative Party in 1975. Despite all obstacles, Margaret Thatcher did not give up and successfully became Britain's first female Prime Minister in 1979 at a time when it was very difficult for women to come to the fore politically or socially in a patriarchal society. She also had so many haters, although she had a lot of supporters due to the policies she implemented. Thatcher has gotten various nicknames throughout her political life. The best known of her nicknames were the "milk thief" and "iron lady". Margaret Thatcher succeeded in holding the power for three terms, becoming Britain's longest-serving prime minister. Margaret Thatcher, who got popular worldwide, managed to attract the attention of the whole world. This article is aimed to reveal the early life of the important political figure of the twentieth century, her family life, her upbringing, her education life, her entry into politics, her rise to the prime minister, and the path she followed in the Falkland War. It focuses on the concept of "Thatcherism" in the light of Thatcher's policies.

Keywords: Methodism, Iron Lady, Conservative Party, Falkland War, Thatcherism

* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Margaret Thatcher'ın Hayatı ve Kişiliği" isimli tezden üretilmiştir.

** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, Kayseri/Türkiye, ozdikment@gmail.com, Orcid: 0000-0002-1826-1917

*** Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri/Türkiye, cengizkartin@gmail.com/ckartin@erciyes.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3457-6916, WOS: AAL-9166-2021

Giriş

"Toplum diye bir şey yoktur. Birey olarak erkekler ve kadınlar, bir de aileler vardır."

Margaret Thatcher 13 Ekim 1925 tarihinde Grantham, Lincolnshire' da Alfred ve Beatrice Roberts'ın ikinci çocukları olarak dünyaya gelmiştir. Oxford Üniversitesi Kimya bölümü öğrencisiyken politikayla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu makalede Margaret Thatcher'ın doğumundan İngiltere'nin ilk kadın başbakanı olmasına ve Falkland Savaşına kadar izlediği siyasi politikalara odaklanılmaktadır. Ayrıca Margaret Thatcher'ın izlediği siyasi politikaların anlaşılması için büyüdüğü aile ortamı çok önemlidir. Bu nedenle ailesi ile ilişkisini ve Metodizm ile ilgisiyi açıklamayı amaçlamaktadır. Eğitim yıllarında yaşadıkları ve politikayla Oxford yıllarında yakından ilgilenmeye başlaması, üniversiteden mezun olduktan sonra iş hayatına atılması ve Muhafazakâr Parti' de faal olarak siyaset sahnesinde yerini alması açıklanmaktadır.

1975 senesinde Muhafazakâr Parti'nin lideri, 1979 senesinde ise İngiltere'nin ilk kadın Başbakanı olmuştur. Tüm dünyanın yaşadığı ekonomik kriz döneminde, ilk Başbakanlık yıllarında bazı tecrübesizlikler yaşayarak ülkesindeki enflasyonu daha kötü hale getirse de başbakanlık yaptığı üç dönem sonunda Britanya'yı ekonomik olarak oldukça iyi bir noktaya getirmiştir. Margaret Thatcher'ın uyguladığı politikalar ve ülkesine sunduğu hizmet onun Britanya'nın en uzun dönemli Başbakanı olmasını sağlamıştır. 4 Mayıs 1979' dan 22 Kasım 1990' a kadar Başbakan olan Thatcher döneminde, veriler, tipik İngiliz hanesinin ekonomik ve sosyal beklentilerinin büyük bir değişime uğradığını göstermektedir. Thatcher, İngiliz halkının "ruhunu değiştirmeye" çalıştı ve bunun gerçekleştirilebileceği yöntemin "ekonomi" olduğuna inanmaktaydı.

Margaret Thatcher kararlarından veya fikirlerinden dönmeyen bir siyasi figür olmuştur. Uyguladığı politikalarından dolayı çok fazla destekçisi olmasına karşın bir o kadar da nefret edeni olmuştur. Margaret Hilda Thatcher' a, iyi şöhretine ya da kötü ününe rağmen Türkiye' de gerekli ve yeterli ilgi gösterilmemiş ve hakkında yapılan araştırmalar sınırlı kalmıştır. Bu makalede Thatcher' ın hayatına, politikalarına ve "Thatcherizm" kavramına odaklanılmaktadır.

Margaret Thatcher'ın Ailesi ve Yaşam Tarzı

Margaret Thatcher'ın annesi Beatrice Stephenson 24 Ağustos 1888 tarihinde Grantham'da doğdu ve büyüdü. Birkaç çocuktan biri olan Beatrice, 28 yaşına kadar terzi olarak çalıştı. Margaret Thatcher'ın babası Alfred Roberts; Benjamin Roberts ve Ellen Smith' in yedi çocuğundan en büyüğü idi. Alfred Roberts, 18 Nisan 1882' de Ringstead'da doğdu. Alfred Roberts'ın ailesi çizme ve ayakkabı üreticisiydi. Alfred Roberts öğretmen olmak istiyordu ancak ailesinin gelirini desteklemek için okulu bırakıp bakkal işletmeye başladı. 1913'te Cliffords London Road' da müdür yardımcısı olarak görev almak üzere Grantham a geldi. Beatrice Stephenson babası Daniel'ın Aralık 1916' da ölmesinden beş ay sonra 28 Mayıs 1917' de şapelde tanıştığı hırslı ve kendisinden dört yaş küçük olan Alfred Roberts ile evlendi.¹

Margaret Thatcher'ın ifade ettiği üzere, annesi Beatrice oldukça tutumlu bir insandı ve bu sayede Roberts ailesi, 1919 senesinde North Parade'de kendi dükkânlarını satın almak için ipotek alabildi. Ailenin evi bu dükkânın üzerindeydi.² Margaret Thatcher 13 Ekim 1925 tarihinde Alfred ve Beatrice çiftinin ikinci çocuğu olarak -Margaret Hilda Roberts- Grantham, Lincolnshire' da bu evde dünyaya geldi.³

1920'lerin standartlarına göre Margaret'ın büyüdüğü ev oldukça köhneydi. Yine de ailesinin tutumlu olmasına yoksulluk neden olmadı. Babası Alfred, Grantham'da iki markete sahipti ve zamanın emlakçılarının "modern kolaylıklar" olarak tarif ettikleri şeyi kolayca elde edebilirdi. Ancak ilkesel nedenlerle ailesinin tutumlu yaşamasına karar verdi.⁴ Çünkü Alfred Roberts her türlü savurganlıktan açıkça nefret etmekteydi.⁵ Margaret Hilda Roberts Oxford Üniversitesine gittikten sonra aile daha büyük ve daha konforlu bir ev satın aldı. Ancak Margaret, ailesi ile birlikte olduğu tüm yıllarını ilk

¹ Chambell 2009, 10-11.

² Thatcher 1995, 8.

³ Moore 2013, 18.

⁴ Aitken 2013, 29.

⁵ Cannadine 2017, 3.

evlerinde geçirdi. Bu konuyla ilgili 1985' te Miriam Stoppard'a şunları söyledi; "-Ev çok küçüktü ve şık eşyalarımız yoktu, gerçekten istediğim tek şeyin güzel bir evde yaşamak olduğunu hayal ettiğimi hatırlıyorum. Bilirsiniz, sahip olduklarımızdan daha fazlasına sahip bir evde."⁶

İş yerinin aynı zamanda ev olarak kullanılması oldukça zor bir hayat tarzını beraberinde getirmekteydi. Margaret Thatcher' a göre bu durum şu şekilde tanımlanmıştır, "-Dükkânın üstündeki hayat bir ifadeden çok daha fazlasıdır. Bu onu yaşayanların oldukça farklı olduğunu bildiği bir şeydir. Öncelikle her zaman görevdesin. İnsanlar domuz eti pastırması, şeker, tereyağı veya yumurtaları biterse, gecenin veya hafta sonunun hemen her saatinde kapıyı çalarlardı. Müşteriye hizmet ederek yaşadığımızı herkes biliyordu; şikâyet etmek anlamsızdı, bu yüzden kimse etmezdi."⁷

Her hafta pazar günleri Margaret ve ablası Muriel, babalarının sık sık vaaz verdiği Finkin sokağındaki Metodist⁸ Kilisesi' ne ibadet için götürülürlerdi. Margaret ve Muriel'e küçük yaşlardan itibaren düzen, hassasiyet ve detaylara dikkat etmenin önemi öğretildi. Annesi ve babası tarafından, geliştirici kitaplar ödünç almaları için her hafta yerel kütüphaneye götürüldüler. Yeterince büyüdüklerinde aile dükkânlarında tezgâhın arkasında hizmet ettiler. Hane içerisindeki sohbetler ciddi ve yüksek fikirlerden oluşmaktaydı.⁹

Margaret Hilda Roberts, fazlasıyla ciddi, pratik ve çok dindar bir ailenin içinde yaşıyordu. Thatcher bu durumu şu şekilde aktarmıştır: "-Hayatlarımız Metodizm etrafında dönüyordu. Ailem pazar sabahı ayinine saat 11' de giderdi ama ondan önce pazar okuluna gitmiş oluyordum. Öğleden sonra yine pazar okulu vardı; daha sonra yaklaşık on iki yaşımdan itibaren küçük çocukların ilahileri söylemesi için piyona çaldım. Ayrıca ailem genellikle Pazar Akşam Ayini için tekrar giderlerdi."¹⁰ Hafta boyunca da ailenin sosyal hayatı neredeyse tamamen kiliseye dayanıyordu. Beatrice,¹¹ salı günleri bir dikiş grubuna katılmıştı ve sık sık Margaret' ı yanına almaktaydı. Margaret ve Muriel,¹² cuma günleri Metodist Loncasına katılmaktaydı. Evdeki yaşam sert, basit ve katı kurallar ile yönetilmekteydi. Bu konuda Beatrice'in annesi çok önemli bir etkendi. Margaret Thatcher, ilk biyografi yazarlarından birine, Büyükanne Stephenson'ın "çok fazla Victoria dönemi insanı ve çok fazla katı karakterli" olduğunu söylemişti.¹³

Margaret Thatcher'ın Eğitim Yılları

3 Eylül 1930 tarihinde henüz beş yaşına girmemişken, Margaret Roberts, Huntingtower Road Council School'daki ilk dönemine kaydoldu.¹⁴ Margaret Roberts, başarılı bir öğrenci olduğu için 13 Temmuz 1936' da okul tarafından burs almaya hak kazandı. Bu kasabadaki en iyi gramer okuluna, yani Kesteven and Grantham Girls School' a (KGGS) gidebileceği anlamına geliyordu. Başarısı beklenen bir durumdu ancak sonuçlar geldiğinde Margaret kendisini oldukça mutlu hissetti. Bu başarı Margaret Roberts'ın erken yaşamında bir dönüm noktası niteliğindedir.¹⁵

Margaret erken gelişmiş bir çocuktur. Daha ilkokula başlamadan önce okumayı öğrendi. Bu durum, dönemin koşulları açısından oldukça dikkat çekici, önemli ve çok sık rastlanmayan bir husustur. İlkokula başladığında ise hızlıca bir üst sınıfa geçmeye hak kazandı. Yani yaşitlarının aksine üniversiteye 18 ya da 19 yaşlarında değil, 17 yaşında başlayacaktı. Piyona çalmayı ve topluluk karşısında şiir okumayı öğrendi. Daha 10 yaşında bir çok şiir okuma resitalinde ödülleri

⁶ Moore 2013 21.

⁷ Thatcher 1995, 8.

⁸ Metodizm; Metodizm bir İngiliz kilisesi rahibi olan John Wesley, kardeşi Charles Wesley ve George Whitefield tarafından kurulan ve geliştirilen bir sosyal topluluğun, dini bir cemaatin ve hareketin adıdır. Metodist' in kelime anlamı; kurallara uyan, düzenli ve disiplinli davranan, sistemli çalışan birey demektir. Terim olarak ise Metodist, John Wesley' in yolunu takip eden ve Metodist hareketin kurallarına uyan manasını taşımaktadır. Polat 2006, 4.

⁹ Cannadine 2017, 4.

¹⁰ Thatcher 1995, 9.

¹¹ Beatrice Roberts; Margaret Thatcher'ın annesi.

¹² Muriel Roberts; Margaret Thatcher'ın ablası.

¹³ Champbell 2009, 13.

¹⁴ Aitken 2013, 27.

¹⁵ Aitken 2013, 39.

kazandı ki bu daha sonra siyasi hayata atılırken topluluk önünde konuşmak için kesinlikle iyi bir temeldi.¹⁶

Margaret 1941 tarihinde okulun tüm derslerinde başarılı olduğunu gösteren okul sertifikasını aldı. Tüm konularda başarılı olan Margaret, metodik yaklaşımının da etkisi ile doğal bilimlere yönelmeye karar verdi. 16 yaşında kimya onun en iyi olduğunu düşündüğü daldı ve bu alan zihninin pratik yönüne uyuyordu.¹⁷

Kimya alanını tercih etmesini şu sözlerle açıklıyordu; "-Kimyanın ve bilimin harikalarını öğreten, birinin hayal gücüne gerçekten ilham verebilen çok iyi bir öğretmenim vardı ve o günlerde bilimin değeri çok hızlı bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Yepyeni bir dünya geliyordu ve bilimin yeni malzemelerini (radyo, iletişim malzemeleri) boyayanın, kaplayanın plastik olacağı çok açıktı. Yani bir işiniz olacağından emin olmak istiyorsanız bu alan çok iyiydi. Ek olarak harikulade bir şekilde öğreten, büyüleyici bir kimya öğretmenim vardı. Bence çocukların ilgi alanlarına genellikle öğretmenleri dâhil oluyor, benim durumumda kesinlikle öyleydi."¹⁸

1943 senesi Ekim ayı başlarında Margaret Roberts, kimya okumak için Oxford' a geldi.¹⁹ Margaret Roberts' ın üniversite yılları II. Dünya savaşının meydana geldiği yıllardı. Savaş yıllarındaki durumu ise şu sözlerle ifade etmekteydi; "-Hem Oxford hem de Somerville, dolaylı olarak savaştan etkilendi. Her ne sebeple olursa olsun, Oxford, Cowley' de uçak onarım merkezi haline gelen motor fabrikalarının varlığına rağmen bombalanmadı. Fakat her yerde olduğu gibi, hem şehir hem de üniversite 1944' ten itibaren karartıldı ve savaş zamanı kısıtlamalarından fazlasıyla etkilendi."²⁰

Margaret Roberts'ın okulun ilk döneminde yaptığı en mühim şey Oxford Union Conservative Association' a (OUCA) katılmak oldu. Bazı yeni üniversite öğrencilerinin yaptığı gibi başka bir partiye veya tüm siyasi kulüplere katılması söz konusu değildi. Winston Churchill onun kahramanıydı ve siyasi bağlılığını çoktan ciddiye almıştı. Bağlılığından yana hiçbir şüphesi yoktu. Üniversitenin solcu ününden gurur duyan Somerville Müdürü Janet Vaughan'a göre Bayan Roberts bir utanç kaynağı, ilerici yuvasında bir guguk kuşuydu.²¹

Margaret Roberts, Oxford'daki ilk eğitim yılına mutsuz bir başlangıç yaptı. Oxford' u soğuk ve tuhaf bir şekilde yasaklayıcı buldu. Bu hayal kırıklığı ikinci eğitim yılına kadar geçmedi. Mutsuzluğunun tüm olumsuz kaynakları, gelişim süreci zaman alsa dahi ilginç pozitiflerle denge sağladı. O başarılı bir öğrenci, bir politikacıya dönüştü. Dördüncü yılında Oxford Üniversitesi Muhafazakâr Derneği Başkanı seçilinceye kadar, Muhafazakâr Partinin Kolej üyeliği yönetiminin sıkıntılarını inatla ezdi.²²

Margaret Roberts Oxford yıllarında politikaya ek olarak, koroda şarkı söylemekten Metodist vaazlara kadar birçok müfredat dışı etkinliklere katıldı. Okuldaki ikinci senesinde çabucak iyi bir işe başladı. Ancak tüm bu başarılarla rağmen, Oxford ile uyumsuz olduğu ve kişiliğinin bununla sarsıldığı izlenimi vardı. Margaret için bu bir antipatidydi (onun hissettiği, tek taraflı bir hoşnutsuzluk olarak düşündüğü bir durumdu) daha sonra, 1985 senesinde Oxford ona onursal (fahri) bir diploma vermeyi reddettiğinde Margaret tarafından bunun tek taraflı bir memnuniyetsizlik olmadığı anlaşıldı ve karşılıklı hale geldi. Roberts' ın üniversitesiyle olan ilişkisi hiçbir zaman kolay olmadı.²³

Oxford'da iken hukuka giderek artan bir ilgi duymaya başladı. Anılarında, babasının 1945-1946' da Grantham belediye başkanı olarak otomatikman yargıç kürsüsüne oturduğunu aktarır. Tatil zamanlarında onunla beraber, deneyimli bir avukatın kayıt görevlisi olarak oturduğu, Çeyrek Seanslarına giderdi. " Böyle bir zamanda babam ve ben Norman Winning adında bir kral danışmanı ile birlikte bir öğle yemeği yedik. Bir noktada, keşke bir avukat olabilseydim, ama tek bildiğim kimya ve şu anda Oxford' da okuduklarımı değiştiremem diye ağızımdan kaçırıldım." Norman Winnig'de Fizik bölümünü okumuş, hukuka sonradan dâhil olmuştu. Margaret' a izlediği yolu anlattı ancak Margaret

¹⁶ Blundell 2008, 21.

¹⁷ Champbell 2009, 16.

¹⁸ Web 1 (01.03.2021)

¹⁹ Champbell 2009, 16.

²⁰ Thatcher 1995, 37.

²¹ Champbell 2009, 20.

²² Aitken 2013, 62.

²³ Aitken 2013, 64.

daha farklı bir yol izleyerek hukuk alanına dâhil oldu.²⁴ 1947 senesinde Doronthy Hodgkin'in danışmanlığında X-ışını kristalografisinde uzmanlaşarak Kimya bölümünden, Onur derecesi ile mezun oldu.²⁵

Margaret Thatcher, Oxford'daki eğitimini tamamlamasıyla ilgili şu sözleri dile getirmektedir; "-Oxford'dan elimin altında ikinci derece (onur derecesi) Kimya diploması ile ayrıldığımda, dünya ve bilhassa siyaset dünyası hakkında çok fazla şey biliyordum. Bu süreçte ne karakterim değişmişti ne de inançlarım. Fakat diğer insanlarla ilişimde onların tutkuları ve fikirleri karşısında nerede durduğum konusunda daha net bir fikrim vardı. Kısacası, ben büyüdüm. İnsanların her türlü önüne çıkan ve belirsiz bir mesleğe götüren bu gizemli süreç sayesinde, hayatımda gerçekten ne yapmak istediğimi keşfetmişim."²⁶

Yeni Başlangıçlar: Evlilik, Hukuk ve Politika

Margaret Roberts, Oxford' dan ayrıldığında, henüz yirmi bir yaşındayken gelecekteki kariyerinin siyasette olduğuna kesin olarak karar vermişti. Ancak bu hedefe giden yolda aşılması gereken bazı pratik engeller mevcuttu. Bunlar; ilk işini elde etmeyi, Muhafazakâr Merkez Ofisi' nde genel onaylı adaylar listesinde yer edinmeyi, bir seçim bölgesine adaylık koymayı ve kazanmayı içermekteydi.²⁷

Oxford'u temsilen Llandudno'daki 1948 Konferansı'na katılan Roberts burada Kent Dartford Muhafazakâr Derneği Başkanı John Miller ile tanıştı ve o seçim bölgesi için ismini önermesini istedi. Margaret' a kadar listede 26 isim vardı, tüm erkekler 28-55 yaş aralığındaydı. Margaret ise henüz 23 yaşındaydı. Ancak komite Bayan Roberts' ı görüp, dinlediğinde tereddüt etmeden onu seçti.²⁸

Böylece Margaret yirmili yaşlarının ortalarında, 1950 ve 1951 genel seçimlerinde İşçi Partisi' nin güçlü ve güvenli bölgesi olan Dartford koltuğu için Muhafazakâr Parti' den adaylığını koydu.²⁹ Seçimi kaybetti ama çok daha önemli kazançları oldu. Kampanya sırasında, bir aile şirketi olan boya ve kimyasallar işinin genel müdürü Denis Thatcher ile tanıştı ve 1951 senesinde evlendiler.³⁰ Bir diğer kazancı ise onu 1967 tarihinde Gölge Kabinesine terfi ettirecek Ted Heath ile tanışması oldu.³¹

Denis Thatcher ile evlendikleri tarihten yaklaşık olarak iki yıl sonra ikiz çocukları Carol ve Mark'ı dünyaya getiren Margaret Thatcher bu süreçte 1954' ün başlarında başarılı olacağı baro sınavlarına hazırlanıyordu. 1954' ten sonra birkaç yılını hukuk alanında ilerleyerek ve kazanılabilir bir seçim bölgesi arayarak geçirdi.³²

Margaret Hilda Thatcher, 1959 senesinde Finchley' nin Muhafazakâr Milletvekili seçildi ve koltuğu neredeyse otuz üç yıl elinde tuttu. 1951-1964 Muhafazakâr Parti egemenliği sırasında parlamentoya girdi ve hızla kendini fark ettirdi. 1961 senesinde Emekli Maaşları ve Ulusal Sigorta Dairesi' nde ilk bakanlık görevine verildi ve altı yıl sonra, yakıt ve elektrikten sorumlu olarak Gölge Kabine' ye atandı.³³

Edward Heath, Haziran 1970' de Harold Wilson'ın İşçi Partisini yendiğinde, Thatcher' a Eğitim ve Bilim Bakanı olarak ilk kabine görevini verdi. Thatcher, 1974' te Heath'ın gölge kabinesi altında, çevreden sorumluydu ve ardından hazine sözcüsü olarak görev yaptı. Daha da önemlisi, üç muhafazakâr başbakan altında, çeşitli küçük ve kıdemli görevlerde, oldukça genç, hırslı bir kadın politikacı olarak farklı deneyimlere sahip bir çiraklık görevi yaptı.³⁴

1961-1964 yılları arasında parlamentoda geçirdiği yıllar boyunca oldukça yüksek derecede cinsiyetçi davranışlara maruz kaldı. 1970-1974 yılları arasında Eğitim Bakanı olarak maruz kaldığı istismarın etkisi, doğası gereği erkeksi bir kuruma karşı şüpheli bir zihniyete sahip olmasına neden oldu. Maruz

²⁴ Moore 2013, 51.

²⁵ Blundell 2008, 25-27.

²⁶ Thatcher 1995, 58.

²⁷ Aitken 2013, 76.

²⁸ Lewis 1975, 17.

²⁹ Web 2 (17.03.2021)

³⁰ Wagner Wright 2012, 9.

³¹ Jackson ve Saunders 2012, 3.

³² Web 3 (05.03.2021)

³³ Jackson ve Saunders 2012, 3.

³⁴ Nunn 2002, 28.

kaldığı muamelenin, erkeklere karşı sıklıkla duyduğu küçümseyici tavrının sebeplerinden biri olduğu varsayılabilir. Buna örnek olarak ise, 1965 tarihinde söylediği şu söz gösterilebilir; "-Bir şeyin söylenmesini istiyorsanız bir adama sorun, eğer bir şeyin yapılmasını istiyorsanız bir kadına sorun."³⁵

Thatcher'ın Eğitim Bakanlığı sırasında başlattığı, yedi ile 11 yaş arasındaki öğrenciler için ücretsiz okul sütünü kaldırmaya yönelik politikası ulusal dikkatleri üzerine çekti. Aslında Thatcher, Heath tarafından dayatılan kesintileri uyguluyordu ancak kamuoyu bunu direkt olarak Thatcher ile ilişkilendirdi ve en meşhuru "Margaret Thatcher, Milk Snatcher" (Süt Hırsız) olan çeşitli aşağılayıcı takma adlar takıldı.³⁶ Böylece kısa sürede Britanya'nın en kötü şöhretli siyasi figürü oldu. Bu kötü şöhret deneyimi o zamanlar için tatsız olabiliyordu ancak onu önemli ölçüde güçlendirmeye hizmet etti ve daha çalkantılı zamanlar için onun daha sağlam durmasına katkı sağladı. Aslında Thatcher, başarısızlık, eleştiri, alay etme ve küçümsemelerden besleniyor gibi görünüyordu, durum ne kadar zor olursa, hayatta kalmak için o kadar çok mücadele ediyordu. Yıllar sonra bir röportajında, Heath hükümetinin bir üyesi olarak bu dönemden bahsederken, "-o zaman demir ruhuma girdi" dedi.³⁷

Thatcher, bakanlığı döneminde "solcu" olarak nitelenebilecek bir kararlarla sınavlı ortaokulların kaldırılmasını, eşit eğitim veren liselerin yaygınlaştırılmasını amaçladı ve bunun için çaba sarf etti. Bunun yanı sıra Birleşik Krallık'ta açık öğretim yapan ve tasarruf amacıyla kapatılması düşünülen Open University'yi (Açık Üniversite) kapanmaktan kurtardı. Thatcher, bunun genç yaşta üniversite eğitimi fırsatını kaçırmış fakat kendisini geliştirmek isteyen yetişkinler için ucuz ve uygun bir imkân sağladığını düşünüyordu.³⁸ Muhtemelen babasının yarım kalan eğitim hayatına rağmen, kendisini okuduğu kitaplarla her zaman geliştirmesinden dolayı Thatcher'ın konuya yaklaşımı bu şekilde olmuştur.

Muhafazakâr Parti Başkanlığı

Ted Heat'in 1974 ve 1975 tarihlerindeki genel seçimleri kaybetmesinden sonra Muhafazakâr Parti'deki liderliği sorgulanmaya ve sarsılmaya başladı. Bu süreçte Margaret Thatcher, Heath'i görevden almak için yeterli destek olup olmadığını anlamak adına aday olarak öne sürüldü. Margaret Thatcher, liderlik seçimlerinde ilk turda Heath'i yendi ve geri çekilmesini sağladı. Daha sonra seçime William Whitelaw katıldı. Thatcher'ın asla kazanmayı amaçlamamasına rağmen, Whitelaw'u yenmeyi başardı ve 1975'te Muhafazakâr Partinin lideri oldu. 12 Şubat 1975'te *The Guardian*'da yayınlanan bir makalede Ian Aitken, seçimin kapsamını belirtti. Muhafazakâr Parti'nin "gözlerini kapatıp burnunu kıştırması ve kadın kurtuluş hareketinin derin ucuna atlaması" imajında Thatcher bir sürpriz olarak nitelendirildi. Heath'in siyasi mahcubiyetiyle birlikte Thatcher'a kamuoyunda yaptığı atıflarda "o kadın" olarak ifade etmesi, onun cinsiyetini açıkça vurgulayan, ancak aynı zamanda sınıf geçmişi ve cinsiyetinin birleşiminden dolayı Muhafazakâr Parti'deki bir yabancı olarak pozisyonunu ima eden bir aşağılama terimiydi.³⁹

Parti liderliğine seçildiği gün *ITN News*'e "Net bir felsefeniz ve net bir mesajınız olmadıkça bir parti olarak var olamazsınız" demişti. İlk andan itibaren ikisini de sağlayabileceğinden emindi. Fikirlerinin yayılması en büyük güçlerinden biriydi.⁴⁰

Margaret Thatcher, Muhalefetin Lideri olarak sarsıntılı bir başlangıç yaptı. Parlamento partisi onun arkasında birleşmedi. Biraz değiştirdiği gölge kabine, bölünmeler ve hoşnutsuzluklarla huzursuzca kaynamaktaydı. Muhafazakâr Merkez Ofisi'nin tepesinde kötü değişiklikler yaptı. En büyük hayal kırıklığı ise Avam kamarasında bir liderin üstünlüğünü sağlayamamasıydı.⁴¹

Thatcher, fikirler savaşını kazanmak için önce kendisini eğitmesi gerektiğini fark etti. Liderliğe beklenmedik bir şekilde geldiği için öğrenmesi gereken çok şey olduğunu biliyordu. Bu yalnızca siyaset ve hükümetin tüm alanında ustalaşmak için değil ele geçirmek amacıyla entelektüel olarak da

³⁵ Finlayson 2016, 210.

³⁶ Hadley 2014, 4.

³⁷ Woodward Smith 2014, 12.

³⁸ Web 4 (15.03.2021)

³⁹ Hadley 2014, 5.

⁴⁰ Moore 2013, 222.

⁴¹ Aitken 2013, 233.

kendini donatmak için karşısına çıkan büyük bir fırsattı.⁴² Thatcher deneyimsizliğinin üstesinden gelmeyi başarabildi ve siyasi kariyerini güçlü stratejilerle uzun soluklu hale getirdi.

Margaret Thatcher, parti liderliğinin ilk zamanlarından itibaren kendisini, enflasyonun sıradan aileler için ne anlama geldiğini bilen ve aynı zamanda bir ev kadını, bir anne olan kadın bir siyasetçi olarak konumladı ve bu süreçte sendikalara savaş açtı. İşçi Partisinin 1979 senesinde güvenoyu kaybetmesi ile birlikte seçim hazırlıklarına başladı ve bunu yaparken sıradan kitlelere hitap eden sloganlar kullandı.⁴³

Muhalefette olduğu sürece en mühim önceliği, her ne olursa olsun genel seçimin kaybedilmemesini sağlamak oldu. Partisinin çok ilerisine gitme riskini alamadı, bu yüzden seçmenleri alarına geçirebilecek veya rakiplerinin kendisini 'aşırılık' olarak nitelendirmesine izin verebilecek hedefleri reddetmek zorunda kaldı. Gerçek hırsların yalnızca en geniş ipucunu veren belirsiz bir prospektüs üzerinde savaşmaya hazır olması gerekiyordu. Sonuç olarak, tüm bu muhalefet dönemi boyunca kafa karıştırıcı bir güven ve ihtiyat karışımı sergileyen, iki sesle konuşmak zorunda kaldı. Bu seslerden biri net, didaktik ve evanjelik diğeri ihtiyatlı, ılımlı ve geleneksel izler taşıymaktaydı. Mayıs 1979' a kadar hiçbir meslektaş veya yorumcu hangisinin gerçek Margaret Thatcher olduğundan emin olamadı.⁴⁴

Britanya' nın İlk Kadın Başbakanı

Margaret Thatcher'ın başbakan olacağına dair inancı yoktu. 1970 yılında Finchley Press'e "Hayatım boyunca bir kadın başbakan olmayacak" dedi ve ekledi "Erkek nüfusu çok önyargılı." Ancak beş yıl sonra, Muhafazakâr lider olarak eski Başbakan Edward Heath'in yerini aldı ve büyük bir İngiliz siyasi partisine başkanlık eden ilk kadın oldu. 1979'da ise 10 Downing Caddesi'nin anahtarlarını alarak İngiltere'nin ilk kadın başbakanı oldu.⁴⁵

Tory manifestosu⁴⁶ birkaç spesifik taahhüt içeriyordu; iş ve serbest girişim teşvik edilecek, gelir vergisi indirime gidilecek, kamu borçlanması azaltılacak ve para arzı daha sıkı bir şekilde kontrol edilecek. Ancak bir gelir politikasına kesin bir muhalefet yoktu, sendikalarda önemli bir reform hedeflendi ve ulusallaşmış sanayinin özelleştirilmesinden neredeyse hiç bahsedilmiyordu. Thatcher, hükümetin kasvetli sicilini kınadığı ve İşçi Partisi' nin artık yönetmeye yetkili olmadığını ilan ettiği güçlü ve enerjik bir kampanya yürüttü. Aynı zamanda vatanseverlik kartını oynadı, bir zamanlar büyük bir ülkenin bu kadar alçaldığına üzülen ve ulusal düşüşün tersine çevirebileceğine ve Britanya'nın büyüklüğünün geri getirilebileceğine dair kesin inancını ifade etti.⁴⁷

Thatcher artık dünyanın en güçlü kadınlarından biriydi. Chicago ekonomisti Milton Friedman'ın parasalcı yaklaşımını tercih ederek, yüksek işsizlik dönemlerinde bütçe açığı harcamalarını savunan Jhon Maynard Keynes'in ekonomi teorilerini reddetti. İlk konferans konuşmasında İşçi Partisi'ni ekonomik gerekçelerle cezalandırdı; "Bir erkeğin istediği gibi çalışma, kazandığını harcama, mülk edinme, devlete efendi gibi değil hizmetli olarak sahip olma hakkı- bunlar İngiliz mirası." Kısa süre sonra, Sovyetler Birliğine "dünya hâkimiyetine meyilli" diye sert eleştirilerle saldırdı. Bir Sovyet ordusu gazetesi, ona hemen kucakladığı bir lakap olan "The Iron Lady" (Demir Hanımefendi) adını vererek karşılık verdi.⁴⁸ Margaret Thatcher, Komünizmden, Sosyalizmden, Marksizm' den nefret ediyordu ve bu nefreti gözü kara bir isteklilikle açıkça belirtiyordu.⁴⁹

Thatcher'ın kadın başbakan olarak anormal konumu, Muhafazakâr Parti'nin 1980'lerde ki imajı açısından genellikle avantajlıydı. Bazı açılardan, onun bir kadın olduğu gerçeği, Thatcherite hükümetinin öngördüğü radikalizm ve yenilik imajına eklendi. Yine de kendi partisindeki bazı eleştirmenler onu *küstah bir yabancı* olarak nitelendirdi ve yorumladı.⁵⁰

⁴² Champbell 2009, 100.

⁴³ Web 5 (16.03.2021)

⁴⁴ Champbell 2009, 98.

⁴⁵ Web 6 (16.03.2021)

⁴⁶ 1979 Muhafazakar Parti Genel Seçim Bildirgesi

⁴⁷ Cannadine 2017, 27.

⁴⁸ Web 7 (16.03.2021)

⁴⁹ Berlinski 2008, 48.

⁵⁰ Nunn 2002, 13.

Margaret Thatcher'ın başbakanlık döneminde ilk olarak ekonomi politikası hâkim oldu. Kamu sektörü ücretleri ve sendika kanunu reformu konusunda hükümet temkinli hareket etti. Bakanlar bir dizi enflasyonist ödeme ödülünü kabul ederken, çalışma reformları grev hakkından ziyade sendikaların iç prosedürlerine odaklandı. Ancak makroekonomik politikada radikal bir yön değişikliği oldu. Yeni Maliye Şansölyesi Geoffrey Howe, gelir vergisinin en yüksek oranını, pound cinsinden 83 pounddan 60 pounda ve temel oranı 33 pounddan 30 pounda düşürdü. Bunu telafi etmek için KDV %8'den %15'e çıkarıldı. Enflasyonu düşürmek için faiz oranları 1980 sonunda %17'ye yükseltildi. Hükümet, döviz kuru üzerindeki tüm kontrolleri kaldırdı ve Orta Vadeli Mali Stratejide yer alan para arzının kontrolü için iddialı hedefler yayınlandı.⁵¹

Thatcher'ın aynı zamanda yakından dâhil olduğu iki iç politika alanı daha vardı. Kalıcı bir öneme sahip olan ilki, meclis evlerinin satışı ile ilgiliydi. "Mülk sahibi bir demokrasi" hayali uzun zamandır bir Tory idealiydi ve Thatcher, yerel yönetim barınağında yaşayan ancak evlerini satın almak isteyenlerin özlemlerine sempati duyuyordu. Heseltine tarafından parlamentoya yönlendirilen 1980 Konut Yasası, beş milyon belediye evi kiracısına 'satın alma hakkı' verdi ve ilk Thatcher yönetiminin sonunda yaklaşık yarım milyon aile, yasanın hükümlerinden yararlandı. İkinci ek iç kaygısı, bir tür içgüdüsel sendikacılığın ötesinde, üzerinde düşünme politikası olmayan bir konu olan Kuzey İrlanda idi. Airey Neave'nin Mart 1979'da başbakan olmadan hemen önce suikasta kurban gitmesinden sonra İrlandalı milliyetçi terörizme asla teslim olmamaya kararlıydı. Ancak Dublin ve Washington'un bu konuda ciddi çıkarları olduğunu da kabul etmekteydi. Aralık 1980'de IRA mahkûmlarının 'siyasi' statü talep eden ilk tur açlık greviyle karşı karşıya kaldı ve aynı ay, bir İngiliz heyetini, Taoiseach (İrlanda'da Başbakana verilen isim) Charles Haughey ile görüşmek üzere Dublin'e götürdü. Görüşme sonuçsuz kaldı ve o zamana kadar iç travmalarla kuşatılmış olan Thatcher'ın kendisini dış politika meselelerine giderek daha fazla dâhil etmesi tesadüf değildi.⁵²

Margaret Thatcher, elli dört yaşında, İngiltere tarihindeki en popüler olmayan başbakan oldu. Görevdeki ilk yıllarına hiçbir standartla başarı denemez. Parasalcı reçeteyi gayretle benimseyen hükümeti, faiz oranlarını yükselterek enflasyonu kontrol etmeye çalıştı. Bununla beraber, enflasyon yükseldi ve işsizlik hızla ikiye katlandı. 1980'de Muhafazakâr Parti konferansında Thatcher en ünlü konuşmalarından birini yaptı. "Medyanın en sevdiği söz olan U dönüşü için nefessiz kalmayı bekleyenlere söyleyecek tek bir şeyim var. İsterseniz siz dönün." Bekledi ve ekledi; "Leydi dönmeyecek! " Kusursuzca uygulanmış bir yumruk cümlesi ve arkasından kükreyen bir kalabalık oluşturdu. Sözler Christopher Fry'ın The Lady's Not for Burning adlı oyununun başlığından geliyordu ve referansı anlamayanlar bile verilmek istenen mesajı anladılar.⁵³

Thatcher, sosyal programlara düşmanlığıyla ün kazanmasına rağmen, sosyal güvenlik, Ulusal Sağlık Hizmeti ve okullara yönelik ana taahhütlerini sürdürdü. Değişen iş dünyasına hazırlanmalarına yardımcı olmak için gençlere yönelik eğitim programları başlatıldı. Bazı durumlarda eğitim, geleceğe yapılan değerli bir yatırımdı; diğer yandan, programlar huzursuz gençleri sokaklardan uzak tutmaktan çok daha fazlasını başarmış olabilir.⁵⁴

Falkland Adaları Savaşı

Britanya kolonilerinin büyük çoğunluğu, 1947 ile 1970 yılları arasında, bazen şiddetli ama daha sık barışçıl olan geçişler sayesinde bağımsızlıklarını kazandı. Yetmişlerde hala bazı geçişler vardı. Yetmişler bittikten sonra, dünyanın dört bir yanında Arjantin açıklarındaki Falkland Adaları gibi yalnızca birkaç yerleşim bölgesi kaldı.⁵⁵

2 Nisan 1982'de Arjantin kuvvetleri, 1833'ten beri bir İngiliz kolonisi olan Falkland Adaları'na çıktı. Arjantin egemenliğine yıllarca itiraz edildi ve 1978'de Callaghan hükümeti bir saldırıyı caydırmak için bölgeye donanma takviyesi gönderdi. İşgal, hükümeti pekâlâ yok edebilecek bir aşağılamaydı. Kriz, Thatcher'ın liderlik kapasitesinin en büyük sınavı olarak görüldü ve adaların yeniden ele geçirilmesi, Thatcher başbakanlığının belirleyici anlarından biri haline geldi. Yaygın olarak iddia

⁵¹ Jackson ve Saunders 2012, 5.

⁵² Cannadine 2017, 33.

⁵³ Berlinski 2008, 37.

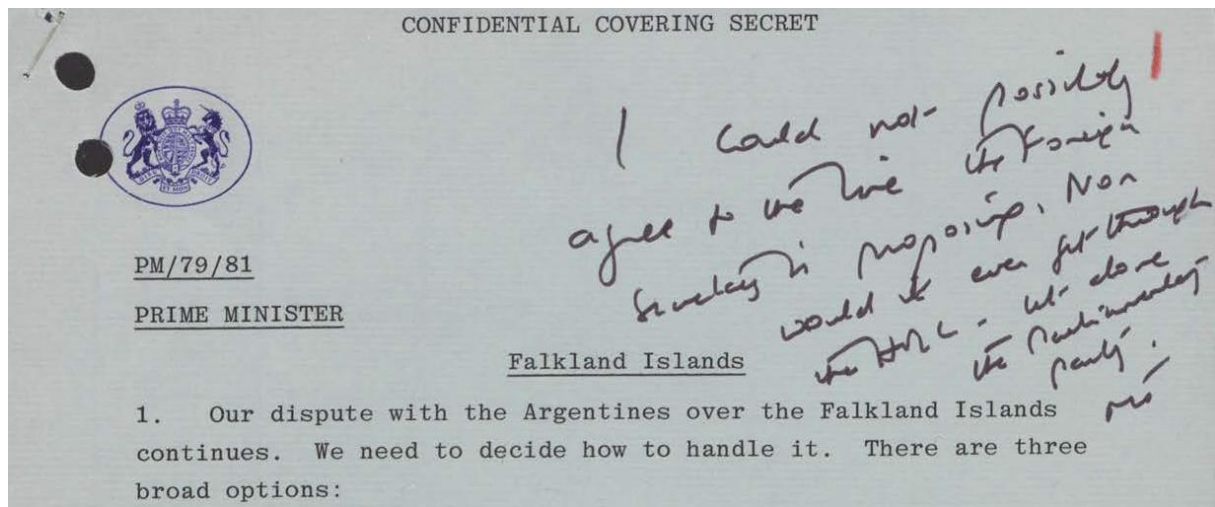
⁵⁴ Reitan 2003, 52.

⁵⁵ Mullen 2016, 21.

edildiği gibi, sonraki seçimde belirleyici olup olmadığı şüphelidir; ancak başarısızlık muhtemelen Thatcher' a başbakanlığa mal olacak ve vatansever savunmanın bir seçim silahı olarak kullanılmasını zorlaştıracaktı.⁵⁶

Thatcher, "Adalıların kendi kaderini tayin hakkını savunurken" "daha güçlü bir zeminde" olduğunu savunuyordu. İşgalden sonraki ilk parlamento tartışmasında konuşmasını, "-Sayıca azlar, ancak barış içinde yaşama, kendi yaşam tarzlarını seçme ve kendi bağlılıklarını belirleme hakları var" diyerek çok etkili bir şekilde yaptı. Sonraki günlerde "-Misyonomuz adalarda İngiliz egemenliğini yeniden kurmak ve insanlara istediklerini vermek" İngiliz sömürge zihniyetinin izlerini taşıyan açıklamasını yaptı. Ayrıca, prestijin iktidara eşit olduğu anlayışını yansıtarak, çatışmayla ilgili tartışmayı dünyadaki İngiliz prestiji açısından çerçevlendirdi.⁵⁷

Thatcher' a adalar ile ilgili çeşitli fikirler sunuldu. Bu fikirlerden biri Dış İşleri Bakanı Lord Carrington'un önerisi olan; Falkland Adaları'nın Arjantin' e kiraya verilmesi idi. Hazırladığı on bir sayfalık raporda, tüm ihtimalleri değerlendirmiş ve kendince en mantıklı seçeneğin bu olduğunu savundu. Ancak Margaret Thatcher bunu kabul etmedi. Raporun üzerine el yazısıyla, "-Dış İşleri Bakanının önerdiği çizgiyi muhtemelen kabul edemem" yazdı.⁵⁸

Şekil 1

Thatcher, İngiltere'nin bu işgale karşılık vermemesi halinde tüm dünyaya yayılan İngiliz topraklarını (İngiliz Milletler Topluluğu) sadece kâğıt üzerinde elinde tuttuğu, hiçbir askeri gücünün olmadığı algısını oluşturacağına inanıyordu. Bu yüzden çok büyük bir risk olarak adalara askeri güç gönderme kararı verdi. Birleşmiş Milletler' in istilayı kınamasının ve iyi ilişkiler kurduğu Ronald Reagan hükümetinin eliyle ABD'nin desteğini açıklamasının ardından yola çıkan İngiliz Deniz Kuvvetleri yirmi gün sonra Falkland Adaları'na ulaşıp Arjantin askerlerini adadan çıkarttı. Böylece Demir Leydi bu krizden, asla kendisini yanıltmayan içgüdülerine güveni artarak ve güçlenerek ayağa kalktı. Haziran ortasına kadar süren savaşta ölen 255 İngiliz askerinin aileleriyle özel olarak ilgilendi. Savaş İngiltere lehine sonuçlansa da iki taraftan verilen kayıplar uzun süre basında yer edindi. Savaş, Arjantin tarafında ise 655 kişinin ölümüyle sonuçlandı.⁵⁹ Reagan'ın, Thatcher'ın siyasi kariyerini kurtaran Falkland Savaşı'na verdiği destekle birlikte, Margaret Thatcher'ın 1986' da Libya' ya Amerikan bombardımanı için lojistik yardım vermesini sağladı.⁶⁰

Thatcherizm

Thatcherizm, serbest piyasalara ve küçük bir devlete olan inancı temsil eder. Hükümetin işi, işi ve insanların hayatlarını planlamak ve düzenlemek yerine yoldan çekilmektir. Sadece "krallığın ve para biriminin savunulması" gibi temel unsurlarla sınırlandırılmalıdır. Geriye kalan her şey, kendi

⁵⁶ Jackson ve Saunders 2012, 20.

⁵⁷ Crines 2016, 45.

⁵⁸ MTF (Margaret Thatcher Foundation) 1979.

⁵⁹ Web 8 (17.03.2021)

⁶⁰ Cooper 2012, 9.

seçimlerini yapmaları ve kendi yaşamlarının sorumluluğunu üstlenmeleri için bireylere bırakılmalıdır. Bu, savaş sonrası politikacıların çoğu için devrimci, hatta tehlikeli bir kavramdı.⁶¹ Thatcherizm, yeni politikanın en çarpıcı Muhafazakâr ifadesiydi ve "Thatcher Deneyi" veya "Thatcher Devrimi"nin karakteri uluslararası alanda büyük ilgi gördü. Thatcherizmin kendine özgü yerel özellikleri vardı ancak dünya ekonomisine ne olduğu bağlamı dışında ele alınmazsa tam olarak anlaşılabilir. Birikim krizi ve sosyal demokrasinin krizi dünya fenomenleriydi ve Thatcherizm özel bir ulusal tepkiydi. "Thatcherizm" terimi Margaret Thatcher'ın liderleri olmasından bu yana İngiliz Muhafazakâr partisinin özdeşleştiği kendine özgü ideoloji, siyasi tarz ve politika programı anlamına gelmektedir.⁶²

1945' ten 1979' a kadar çoğu politika yapıcı savaş sonrası anlaşmasına abone oldu. Bu anlaşma tam istihdama dayanıyordu. Sonuç olarak, ekonomik büyümenin meyveleri oldukça eşit şekilde paylaşıldı ve hükümetler sendikalarla pazarlık yapmak zorunda kaldı. 1973-1974 petrol fiyatı şoku ve 1970'lerin ortalarındaki yüksek enflasyon, çoğu politika yapıcıyı fiyatları kontrol etmenin artık en önemli öncelik olduğuna ikna etti. Bununla beraber tam istihdam hedefi ortadan kalktı. Zenginliği yeniden dağıtmak veya sendikalarla pazarlık yapmak artık gerekli ya da arzu edilen bir şey değildi. Ortaya çıkan şey, Ekonomi İşleri Enstitüsü (IEA) ve diğer neoliberal düşünce kuruluşları tarafından bir bekleme dünyasına yorumlandığı şekliyle, Hayek ve Friedman'ın yazılarından derlenen bir doktrin olan "Thatcherizm" idi.⁶³ Bu terim hayata bir Kampfbegriff⁶⁴ olarak, yani Margaret Thatcher' ın mahkûmiyet politikasına ve neoliberal politikalarına karşı mücadelede kullanılan bir terim olarak başladı. Başlangıçta kötü tanımlanmış bir ekonomik ve politik projeden çok kendi kendini tanımlamaktaydı. Politik yararlılığın aksine terimin bilimsel geçerliliği uzun süredir tartışılmaktadır. Margaret Thatcher, Britanya'da başbakan olan ilk (ve şimdiye kadar tek) kadındı, otoriter bir kişiliğe sahipti, art arda üç seçim zaferi kazandı ve son derece medyatik bir çağda Britanya'nın benzersiz, yazılı olmayan "*seçilmiş diktatörlük*" biçimindeki başbakanının sahip olduğu güçlerin çoğundan daha fazla faydalandı.⁶⁵

Muhafazakâr Parti seçim hazırlıklarında genel olarak İşçi Partisinin iktidarı döneminde artan işsizliği kullanan bir kampanya yürüttü. Ancak Britanya' da işsizlik 1986'nın üçüncü çeyreğine kadar artarak devam etti. Pek çok yorumcu, işsizlikteki büyük artışı Thatcherizm'in makro-ekonomik politikasının kaçınılmaz bir sonucu olarak gördü. Bayan Thatcher ve Şansölyesi Geoffrey Howe, kararlılıkla keynesyen ekonomiye sırtlarını çevirdiler. İşsizlik artışını kamu harcamalarındaki artışla değil, para arzındaki daralmayla karşıladılar. Bazı yorumcular, onları sendikaların gücünü öldürmek için kasıtlı olarak işsizliğin kopmasına izin vermekle suçladı. Thatcher 1981' de kendisini hareket ettirecek kadar güçlü hissedene kadar Prior⁶⁶ tarafından kısıtlanarak çok dikkatli bir şekilde ilerledi.⁶⁷ Thatcher' ın ilk iktidar döneminde özelleştirme politikası yok denecek kadar az uygulandı.

Muhafazakâr Parti hükümetinin altın yıllarını oluşturan dönem 1982 ve 1987 yılları arasındaydı. Bu dönemde ekonomik gerileme son buldu, işsizlik ise düşük düzeylere indirildi. Ancak bunların gerçekleşmesindeki nedenin dünya ekonomisindeki iyileşmeden ya da 1981 senesinin sonlarına kadar uygulanan para politikası sonucu ortaya çıktığı konusunda bir netlik yoktu. Monetarizm ilk yıllarındaki etkisini kaybetti. Bununla birlikte hükümet pazar ve teşvik hedeflerini genişletmeye başladı.⁶⁸ Özelleştirme yoğunlaştırıldı, organize iş gücünü ekonomik ve politik olarak zincirlemek için daha ileri adımlar atıldı, İşçi Partisi kontrollü altı konsey kaldırıldı, yerel yönetim zayıflatıldı ve hükümet, bir yıl sürecek zorlu bir madenci grevinde zafer kazandı. Muhafazakârlar ayrıca arz yönlü esneklik, girişimci ruhlar ve popüler kapitalizm koşullarını ortaya koymaya çalıştılar. Ekim 1986'daki Yıllık Parti Konferansı'ndan itibaren, Thatcher hükümeti sivil toplumdaki çok çeşitli kurumları yeniden yapılandırmaya yönelik önlemler yoluyla tüm toplumu yeniden yapılandırmayı amaçlayan daha radikal, neoliberal bir projeye bağladı: meslekler, kitle iletişim araçları, kültür endüstrileri ve din.

⁶¹ Web 9 (15.05.2021)

⁶² Gamble 1988, 20.

⁶³ Williamson 2015, 2.

⁶⁴ Kampfbegriff; Savaş çılgılığı, mücadele, siyasi görüşün bir aracı olarak kullanılır. Web 10 (11.05.2021)

⁶⁵ Jessop 2015, 2-3.

⁶⁶ Thatcher'ın ilk başbakanlık döneminde politika alanı hâlâ Edward Heath' in ilk İstihdam Bakanı James Prior tarafından kontrol ediliyordu.

⁶⁷ Mclean 2001, 216-217.

⁶⁸ Helvacı ve Demirtepe 1996, 103.

1987'deki üçüncü seçim zaferinin ardından, Maliye Bakanı Nigel Lawson, zenginler için aşırı derecede avantajlı radikal bir vergi indirimi bütçesi başlattı. Bu, radikal Thatcherizmin doruk noktasına işaret ediyordu. Sonbaharda, Lawson patlaması ev sahiplerini, hissedarları ve işleri etkileyerek iflasa yol açtı. Ekonomik krizin üstesinden gelmek için yeni neoliberal önlemler alındı, yurtiçi ve yurtdışında biriken sorunlar nedeniyle ivme dağıldı.⁶⁹

Thatcherizm Rusya ve Türkiye'nin de içerisinde olduğu pek çok ülke ekonomisi için ilham kaynağı oldu ve Britanya' da günümüzde hala etkili olduğu ifade edilebilir.⁷⁰ Olgun bir politik demokrasi bile, Thatcherizmin vücut politikasına yalnızca güçlkle uyguladığı türden bir şoka uyum sağlar. Böyle bir geleneği çok az olan veya hiç olmayan devletler üzerindeki etkisi çok daha sarhoş edicidir ve tam etkileri henüz değerlendirilememektedir. Ancak Thatcherizmin büyük bir etkisi olduğu inkâr edilemez. Thatcher, Britanya'nın profilini ve muhtemelen dünyadaki statüsünü kendisi yükseltti. Sovyetler Birliği dışında bile, Thatcherizm, devlet otoritesinin ve etkisinin uzun ve kısır yürüyüşünü durdurmak için geçerli bir kurallar dizisi olarak geniş bir değer kazandı.⁷¹

Sonuç

Margaret Thatcher, 13 Ekim 1925 tarihinde Beatrice ve Alfred Roberts çiftinin ikinci çocuğu (Margaret Hilda Roberts) olarak dünyaya geldi. Ailesiyle beraber dükkânlarının üzerinde bulunan dairelerinde, Oxford' a Kimya Bölümü okumak için gidene kadar yaşadı. Bu süreç içerisinde karakterini en çok belirleyen kişi babası Alfred Roberts oldu. Babasının siyasi yönü ve durmak bilmeyen öğrenme hevesi Margaret Roberts'ın örnek aldığı en önemli özelliklerden biriydi. Margaret Roberts tıpkı babası gibi çok fazla kitap okuyor, çok az uyuyor ve okul derslerine çok çalışıyordu. Bu da ona başarılı bir eğitim hayatı olmasını sağladı. Oxford' ta Kimya bölümü okuduğu yıllarda siyasetle ilgilenmeye başlayan Margaret Roberts, okulunu bitirdikten sonra siyasete daha çok ilgi duyduğu için aktif siyaset yapmak adına vakit kaybetmeden çeşitli yöntemler izledi.

Margaret Roberts, 1950 ve 1951 genel seçimlerinde Dartford için Muhafazakâr Parti' den adaylığını koydu. Dartford seçimlerini kaybetti ancak burada zengin iş insanı olan Denis Thatcher ile tanıştı ve 1951 senesinde evlendiler. Denis Thatcher ile evliliği siyasi kariyerinde yükselmesi için maddi ve manevi tüm kaynağı sağladı. Evlendikleri tarihten yaklaşık olarak iki yıl sonra ikiz çocukları Carol ve Mark' ı dünyaya getirdi. 1954 senesinde baro sınavlarında başarılı oldu ve hukuk eğitimini tamamladı. 1959 senesinde Finchley'in muhafazakâr milletvekili seçildi. 1961 senesinde Emekli Maaşları ve Ulusal Sigorta Dairesi'nde ilk bakanlık görevine atandı, 6 yıl sonra yakıt ve elektrikten sorumlu bakan olarak Gölge Kabine' ye atandı. 1970-1974 yılları arasında Eğitim Bakanı olarak görev yaptı.

1975 tarihinde Muhafazakâr Parti'nin lideri oldu. Margaret Thatcher parti liderliğine gelmesini bir hayal olarak nitelendirdi. Başbakan seçilmeden önceki yıllarda da Britanya'nın hiçbir zaman bir kadın başbakanı olmayacağına inanıyordu. Ancak sarf ettiği tüm çaba ve uyguladığı politikalarla 1979 senesinde Britanya'nın ilk kadın Başbakanı olmakla kalmadı aynı zamanda en uzun başbakanlık süresine sahip Başbakanı olmayı başardı. Margaret Thatcher'ın sert duruşu ve değişmeyen veya bükülmeyen fikirleri ve siyaseti, kamuoyu tarafından birçok tepkiyle karşılandı. Margaret Thatcher' ı destekleyenler kadar desteklemeyen de büyük bir kitle mevcuttu. Üç dönem üst üste Başbakan olarak seçilmesinin önemli nedenlerinden birinin onun siyaset yeteneği olduğunu söyleyebiliriz. Margaret Thatcher hem bir anne, hem bir eş, hem de ülkesinin lideriydi.

Falkland Adaları krizi, Thatcher için en büyük problemlerden biriydi. Bu krizin sonuçlarının sonraki seçimleri kesinlikle etkilediğini söyleyebiliriz. Adaların tekrar ele geçirilmesi yani savaşın galibi olmak belki Thatcher'ın başbakan olarak tekrar seçilmesine sebep olarak gösterilemez ancak savaşın kaybedilmesi, vatanseverlik kartını seçim silahı olarak kullanmasını engelleyecek ve muhtemelen Thatcher' a başbakanlığa mal olacaktı.

Margaret Thatcher'ın sert duruşu, değişmeyen veya bükülmeyen fikirleri ve siyaseti kamuoyu tarafından birçok tepkiyle karşılandı. Üç dönem üst üste Başbakan olarak seçilmesinin önemli nedenlerinden birinin onun siyaset yeteneği olduğunu söyleyebiliriz. Thatcherizm, kısaca ifade etmek

⁶⁹ Jessop 2015, 5-6.

⁷⁰ Güngör 2017, 2.

⁷¹ Evans 1997, 107.

gerekirse Margaret Thatcher'ın uyguladığı politikalar ve izlediği yol haritası olarak düşünülebilir. Thatcherizm özellikle maliye alanında uluslararası bir boyut kazanmış ve çeşitli ülkelerde aynı yöntemler kullanılmıştır. Thatcherizmin en belirgin yansımalarını Doğu Avrupa ülkelerinde ve Türkiye' de görmek mümkündür.

Kaynakça

- Aitken, J., *Margaret Thatcher: Power And Personality*, London: Bloomsbury. 2013.
- Berlinski, C., *There is No Alternative*, New York: Basic Books. 2008.
- Blundell, J., *Margaret Thatcher: A Potrait Of The Iro Lady*, New York: Algora Publishing. 2008.
- Cannadine, D., *Margaret Thatcher: A Life And Legacy*, Oxford: Oxford University Press. 2017.
- Champbell, J., *The Iron Lady: Margaret Thatcher, from Grocer's Daughter to Prime Minister*, London: Penguin Books. 2009.
- Cooper, J., *Margaret Thatcher and Ronald Reagan:A Very Political Special Relationship*, London: Palgrave Macmillan. 2012.
- Crines, A. S., *Rhetoric, Politics and Society: The Political Rhetoric and Oratory of Margaret Thatcher*, London: Palgrave Macmillan. 2016.
- Evans, J.E., *Thatcher and Thatcherism*, London: Routledge. 1997.
- Finlayson, A., *Rhetoric, Politics and Society; The Political Rheotoric and Oratory of Margaret Thatcher*, London: Palgrave Macmillan. 2016.
- Gamble, A., *The Free Economy and the Strong State: the Politics of Thatcherism*, London: Macmillan Education LTD. 1988.
- Güngör, K., "Thatcher' ın Temel Maliye Ekonomi Politikaları ve Birleşik Krallık' taki Etkileri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2017), 1-20.
- Hadley, L., *Responding to Margaret Thatcher's Death*. London: Palgrave Macmillan. 2014.
- Helvacı, A. ve Demirtepe M.T., "Muhafazakar Parti'nin Dönüşümü: Thatcherizm ve Yeni Sağ". *Liberal Düşünce Dergisi* 3/9 (1996), 96-115.
- Jackson, B. ve R. Saunders., *Making Thatcher's Britain*, Cambridge: Cambridge Univeristiy Press. 2012.
- Jessop, B., "Margaret Thatcher and Thatcherism: Dead But Not Buried", *British Politics*, 10 (2015), 1-18.
- Lewis, R., *A Personal and Political Biography*, London: Routledge&Kegan Paul. 1984.
- Mclean, I., *Rational Choice and British Politics*, Oxford: Oxford University Press. 2001.
- Moore, C., *Margaret Thatcher: The Authorized Biography, Volume One: Not For Turning*, London: Penguin Books. 2013.
- MTF (Margaret Thatcher Foundation), Falklands: Carrington Minute to MT ("Falkland Islands"), London, 1979.
- Mullen, J., *Britain in the 1970s—an Annotated Timeline*, Star e-books. 2016.
- Nunn, H., *Thatcher, Politics and Fantasy: The Political Culture of Gender and Nation*, London: Lawrance and Wishard. 2002.
- Reitan, E. A., *The Thatcher Revolution: Margaret Thatcher, John Major, Tony Blair, and the Transformation of Modern Britain, 1979–2001*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers. 2003.
- Smith, E. W., "The Construction of a Female Leader". *Forum Filologiczine Ateneum: Ateneum Philological Forum* (2014), 9-25.

Thatcher, M., *The Path To Power*, Harper Collins E-books. 1995.

Williamson, A., *Conservative Economic Policymaking and the Birth of Thatcherism*, Cambridge: Pelgrave Macmillan. 2015.

Wright, W.S., "Common Denominators in Successful Female Statecraft: The Political Legacies of Quenn Elizabeth I, Indira Gandhi, and Margaret Thatcher". *Forum on Public Policy: A journal of the Oxford RoundRound Table* (2012), 1-16.

Web 1: https://www.youtube.com/watch?v=Gbiohe_Baks, (01.03.2021)

Web 2: <https://www.youtube.com/watch?v=DuuEjgP5LxA> (17.03.2021)

Web 3: <https://www.history.com/topics/british-history/margaret-thatcher> (05.03.2021)

Web 4: <https://www.milligazete.com.tr/haber/1061019/margaret-thatcher-hakkinda-her-sey> (15.07.2021)

Web 5: https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/04/130408_thatcher_obit (16.03.2021)

Web 6: <https://www.history.com/news/10-things-you-may-not-know-about-margaret-thatcher> (16.03.2021)

Web 7: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dunya-tarihine-atilmis-bir-virgul-margaret-thatcher-22995673> (17.03.2021)

Web 8: <https://educalingo.com/en/dic-de/kampfbegriff> (11.05.2021)

Web 9: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-22079683>(15.05.2021)

Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Politikası ve Araştırma-Geliştirme: Kalkınma Planları Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Science and Technology Policy, Research and Development in Turkey: An Evaluation in the Framework of Development Plans

Ramazan ACUN*

Öz

Bilimin insanlığın refah ve gelişmesi açısından önemi ilk kez 17. yüzyıl başlarında İngiliz düşünürü Francis Bacon tarafından dile getirilmiştir: Bilgi Güçtür. Bu sözün önemi I. ve II. Dünya savaşları sırasında daha açık olarak görünür hale gelmiştir. Soğuk savaş olarak da adlandırılan II. Dünya savaşı sonrası, aynı zamanda bir sosyal öncelikler dönemidir. Bu dönemde bilim ve teknolojinin merkezi rol oynadığı ekonomi politikaları sayesinde küresel çapta bir ekonomik büyüme ve refah artışı gerçekleştirilmiştir. Bu makale, söz konusu bu dönemde Türkiye'deki durumu ele almaktadır. Türkiye bu dönemde, diğer birçok ülkede olduğu gibi planlı kalkınma modeli uygulamıştır. Beş yıllık olarak hazırlanan kalkınma planlarında, iktisadi ve sosyal kalkınma bakımından bilim ve teknoloji ve Ar-Ge çalışmalarının önemi sıkça ifade edilmiştir. Ar-Ge kurumlarının performanslarına ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için de tedbirler öngörülmüştür. Ar-Ge altyapısının iyileştirilmesi, Ar-Ge kurumları arasındaki işbirliği ve koordinasyonun güçlendirilmesi, Ar-Ge'ye ayrılan fonların artırılması, nitelikli araştırma insan gücünün artırılması ve özel sektörün Ar-Ge çalışmalarına katılımının teşvik edilmesi bu tedbirler arasındadır. Ancak incelenen dönemde (1960-2012) bu ve benzeri tedbirlerin uygulanmasında sadece kısmi bir başarı elde edilebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilim ve Teknoloji Politikası, Araştırma-Geliştirme (AR-GE), Kalkınma Planları, Yüksek Öğretim

Abstract

The importance of science in terms of the welfare and development of humanity was first expressed by the English statesman and thinker Francis Bacon in the early 17th century: Knowledge is power. The real significance of this phrase became clearer during the two world wars. Indeed, during Post World War II, also known as the Cold War, a global economic growth and increase in welfare was achieved thanks to economic policies in which science and technology played a central role. This article examines the case in Turkey during this period in which Turkey like many other countries, implemented a planned development model. In the five-year development plans, the importance of science and technology, Research and Development (R&D) in terms of economic and social development was frequently expressed, evaluations were made regarding the performances of R&D institutions and measures were foreseen to eliminate the deficiencies such as improving the R&D infrastructure, strengthening cooperation and coordination between R&D institutions; increasing the funds allocated for R&D, raising number of qualified research manpower and incentivizing the private sector for participation in the R&D studies. Only partial success has been obtained in the implementation of these and similar measures.

Keywords: Science and Technology Policy, Research and Development (R&D), Development Plans, Higher Education

Giriş

Bilimin insanlığın refah ve gelişmesi açısından önemi ilk kez 17. yüzyıl başlarında İngiliz düşünürü Francis Bacon tarafından dile getirilmiştir. "Bilgi güçtür" diyen Bacon'ı sonraki yüzyıllardaki gelişmeler doğrulamıştır: Bilimin giderek daha çok uygulanabilir bilgi üretmeye yönelmesi, 18. yüzyıl ortalarında İngiltere'de Sanayi Devrimini ortaya çıkarmıştır. Buhar teknolojisinin üretim ve ulaşıma uygulanmasıyla başlayan süreç, 19. yüzyılda elektrik ve elektromanyetik alanındaki gelişmelerle yeni boyutlar kazanmıştır. Bu da söz konusu teknolojilerin üretiminde öncü ülke konumundaki İngiltere'yi,

---

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye, acun@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1841-045X

dünyanın güç merkezi haline getirmiştir. Sanayi Devriminin başta Fransa, Almanya ve Rusya gibi Avrupa'nın diğer ülkelerine yayılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni güç merkezlerinin sömürgeler konusundaki rekabeti ve bunun sonucundaki siyasi bloklaşma I. Dünya savaşı (1914-1918) için ortam hazırlamıştır.

II. Dünya Savaşı (1939-1945), I. Dünya Savaşında çözülemeyen anlaşmazlıkların sonucunda ortaya çıkmıştır. Burada vurgulanması gereken nokta, savaşın sürdürülmesi ve sonlandırılmasında bilim ve teknolojinin rolünün bir kez daha açıkça görülmüş olmasıdır. Bu savaşta, ABD hariç, savaşa katılmış olan bütün ülkeler büyük bir yıkıma uğramışlardır. Bu yüzden savaş sonrasında bilim ve teknoloji sistemine en büyük yatırımı yapabilen dünya Gayri Safi Milli Hasılasının (GSMH) üçte birine ABD sahip olmuştur. Böylece bu ülke savaş sonrasında İngiltere'nin 19. yüzyıldaki konumuna benzer şekilde, bilim ve teknolojiye dayalı olarak dünyanın başat gücü haline gelmiştir.

1960-1980 yılları ana hatları ile bir sosyal öncelikler dönemidir. Bu çerçevede sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınma için gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı model, ithal ikameci kalkınma modeli olarak adlandırılmaktadır. Buna göre daha önce yurt dışından ithal edilen bir sanayi ürününün yurt içinde üretilmesi esastır. Ülke içi üretim yüksek gümrük vergileri tarafından korunur. Bu modeli uygulamayı deneyen ülkelerden biri de Türkiye'dir.¹

Eğitilmiş insan gücü bu dönemde geliştirilen bütün kalkınma modellerinde önemli bir yere sahiptir. Bunun için yükseköğretimin yaygınlaşmasına ve özellikle temel bilimlerde ve mühendislik alanlarında lisansüstü öğretim ve doktora yapanların sayısının artırılmasına önem verilmiştir. Ekonomik rekabete yardımcı olacak teknolojik araştırmalar ve enerji araştırmaları öncelikle destek görmeye başlamıştır. Bilim politikası da bu çerçevede bir bilim-araştırma alanı olarak doğmuştur. Bu dönemde Avrupa'da ve ABD'de bu alanda kurulan birçok araştırma birimi bugün de faaliyettedir. Bu birimlerden bir kısmı araştırma yapmanın yanı sıra uygulamaya yönelik politika geliştirilmesi konusunda hükümetlere yardımcı olmaktadır.²

1960-1980 dönemi dünyasında sosyal ve ekonomik kalkınma için çok önemli bir faktör de bilgisayarların laboratuvarlardan çıkıp yaygın kullanılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde ana (mainframe) bilgisayarlar kurumların ve işletmelerin idari işlerinde ve üretimde verimliliği artırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu maksatla büyük işletmelerde birçok ofis otomasyonu ve üretim otomasyonu projesi yürütülmüş, bu çerçevede iş metotları ve süreçleri açık bir şekilde tanımlanmıştır. Bu da örgütlenme yapısında iyileştirmeleri beraberinde getirmiştir.

1970'li yıllar, iki ya da daha çok bilgisayarın birbirleri ile veri alışverişi ve ortak iş yapabilecek şekilde birbirleri ile bağlanmasından oluşan bilgisayar ağlarının doğup gelişmesine sahne olmuştur. İlk posta 1971'de gönderilmiş, ilk yapay zeka ve robot yapım çalışmaları da bu dönemde başlamıştır. Dönemin sonuna doğru ise talebe bağlı olarak ilk kişisel bilgisayarların piyasaya sürüldüğü görülmektedir. Böylece, kurumlardan ve işletmelerde bilişim teknolojisine dayalı olarak verimlilik artırma çalışmaları daha da hızlanmıştır. 80'li yıllardan itibaren yazılım ve donanım alanındaki ilerlemelerle beraber ilk uluslararası bilgisayar ağları ve nihayet ağların ağı olarak İnternet'in gelişip yaygınlaşmıştır. Böylece ortak iş yapma imkânları küresel ölçekte artmıştır. Günümüzde bilişim teknolojileri sayesinde kazanılan verimlilik artışı, 18. yüzyılda buhar teknolojisinin, 19. yüzyılda ise elektrik ve elektromanyetik teknolojilerin icadı ile elde edilen verimlilik artışına denk sayılmaktadır.

1960-1980 dönemi, II. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın yol açtığı her bakımdan ağır yıkımın telafi edilip, kalkınma hamlelerinin yaşandığı bir dönemdir. Bu hamlelerin en önemli vasıtası ise savaş sırasında önemi bir kez daha anlaşılan bilim ve teknolojidir. Daha doğrusu, bilim ve teknolojiye dayalı olarak geliştirilen politika ve uygulamalardır. Bu çerçevede, bu makale "acaba söz konusu bu dönemde Türkiye'de bu alanda ne yapıldı ve nasıl bir sonuç elde edildi?" sorusuna cevap aramaktadır.

Kısaca, Cumhuriyet döneminde bilim ve teknolojinin gelişimi sürecinin incelenmesi ile ilgili olarak, henüz el atılmamış boş alanlar olduğu gibi, ele alınan alanlarda da büyük ölçüde normal araştırma

¹ Ertüzün 1976, 153.

² Türkcan 1998a, 219.

sürecinin dışında, çeşitli yıldönümleri vesilesiyle ve sipariş yoluyla hazırlanmış, yer yer oldukça sığ bir görüntü veren bir literatür ortaya çıktığı söylenebilir.³

Bilim politikası ile ilgili çalışmaların temel kaynağı 5 yıllık kalkınma planlarıdır. Bilindiği üzere, bugün onucusu yürürlükte olan kalkınma planlarından ilki 1963-1967 yıllarını kapsar. İlk 8 plan beşer yıllık, son iki plan ise yedişer yıllık olarak hazırlanmıştır. Bu planlarda, iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma açısından mevcut durum veya önceki plan dönemindeki gelişmeler değerlendirilmiş, yeni plan döneminde yapılması gerekli eylemlere ve kurumsal düzenlemelere yer verilmiş ve hedefler konulmuştur.

Plan dokümanlarında yer verilen başlıklardan biri de bilim ve teknolojidir. Buralarda iktisadi ve sosyal kalkınma bakımından bilim ve teknoloji ve/veya Ar-Ge’nin önemi sıkça ifade edilmiş, Ar-Ge faaliyeti yürüten kurumlarının performanslarına ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için tedbirler öngörülmüştür. Bu yüzden Kalkınma Plan dokümanları, Türkiye’de bilim ve teknoloji sisteminin gelişimi konusunda öncelikle başvurulacak tarihi metinlerdir.⁴ Bilim ve teknoloji ve yükseköğretim politikası konusunda, önceki çalışmalara benzer şekilde, bu çalışmada da ağırlıklı olarak Plan dokümanlarından yararlanılmıştır.⁵

Kısaca özetlenen bu tabloda Türkiye’nin konumu ise şöyledir. NATO üyesi olarak Batı bloğunda yer almıştır. OECD’nin kurucu üyelerinden biri olarak da, bu kuruluşun faaliyetlerine aktif katılmıştır. Kalkınmada diğer pek çok gelişmekte olan ülke gibi, ithal ikameci ve planlı kalkınma modeli uygulamıştır.

Türkiye’de Bilim ve teknoloji alanında 1960-1980 döneminin en önemli iki gelişmesinden biri, TÜBİTAK’ın kurulması, diğeri ise üniversite sayısının bütün Anadolu’ya yayılacak şekilde artırılmasıdır. Sözü edilmesi gereken bir başka gelişme ise bazı kamu kurumlarında ve üniversitelerde bilgisayarların kullanılmaya başlanmasıdır. Her üç gelişme Türkiye’de bilim ve teknoloji politikası çalışmaları ile özellikle de 30 Eylül 1960’ta kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile yakından ilişkilidir. Bu teşkilat, Türkiye’de uygulanması düşünülen planlı kalkınma modelinin gereği olan kalkınma planlarının hazırlanması sürecini kurmuştur.

1960-1980 döneminde TÜBİTAK’ın kurulması ve gelişmesi, üniversitelerin yaygınlaşması ve bilişim alanındaki gelişmeler aşağıda takip eden bölümlerde ele alınmaktadır. Ancak bundan önce aynı dönemde Türkiye’de bilim politikası çalışmalarına bakmakta fayda vardır.

Türkiye’de Bilim ve Teknoloji Politikası ve Kalkınma Planları

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra hazırlanan 1961 Anayasasında, iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmanın bir plan dahilinde gerçekleştirileceğine dair hüküm bulunmaktaydı (Md. 29).⁶ Kalkınma planı hazırlama görevi ise Devlet Planlama Teşkilatına (DPT) verilmişti.⁷ Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, kalkınma planlarında yer verilen bölümlerden biri de bilim ve teknolojidir. İnceleme konusu döneme ait, ilki 1963-1967 yıllarını kapsamak üzere, dört adet beş yıllık kalkınma planı bulunmaktadır. Bu planlarda yer alan bilim ve teknoloji politikası ile ilgili kısımlar aşağıda Kurumsal Alt Yapı, İnsan Gücü ve Finansman ve Teknoloji Transferi başlıklarında kısaca ele alınmaktadır.

Ancak önce, kalkınma planı çalışmalarıyla neredeyse eş zamanlı olarak başlatılan ve Türkiye’den de bir ekibin katıldığı “Ekonomik Gelişme İçin Pilot Takımlar Projesi” adlı OECD projesinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Bu proje, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ile bilimsel araştırma ve teknoloji arasındaki ilişkinin en iyi biçimde nasıl kurulacağını incelenmesini amaçlamıştır. Proje çerçevesinde hazırlanan, ülkeler bazındaki sonuç raporları, 1966’da ilgili hükümetlere sunulmuştur. Profesör Erdal İnönü başkanlığında hazırlanan Türkiye raporu, 1967’de yayımlanmıştır. Raporda, Türkiye’nin yönelmesi gereken sınaî araştırma ve geliştirme konuları ile

³ Kadioğlu 1999. Türkcan 2009. Ayrıca şu eser de bu çerçevede değerlendirilebilir: Ataünel 1993.

⁴ Nitekim bu metinleri kullanan pek çok çalışma yapılmıştır. Bazı örnekler için bkz. Türkcan 1998a, 621-653. Kadioğlu 1999, 148-153; Özdaş 1998, 189-245. Pak 1999, 93-124. Tuna 2003.

⁵ Bazı örnekler için bkz. Türkcan 1998a. Kadioğlu 1999. Özdaş 1999, 189-245. Pak 1999, 93-124.

⁶ Benzer bir hüküm, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasasında da yer almaktadır (Md. 166).

⁷ Bu kurum 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı olarak yeniden organize edilmiştir.

bunun için yapılması gereken kurumsal düzenleme ve eylemler, sistem bütünlüğü içinde vermiştir. Ancak rapor, daha sonra yapılan Kalkınma Plan Çalışmaları dâhil olmak üzere, Türkiye’de bilim politikası çalışmalarında etkili olmamıştır.⁸

Kurumsal Alt Yapı

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, Ar-Ge çalışmaları bu makalede, Yükseköğretim ve Kamu olmak üzere başlıca iki sektör bazında ele alınmaktadır. Özellikle yükseköğretim sektörü, incelenen dönemde Ar-Ge sistemin en büyük alt sistemi konumundadır, ancak yükseköğretim sektörünün çok ciddi yapısal sorunları bulunmaktadır. Bu durum kalkınma planlarına özetle şöyle yansımıştır: Türkiye’de araştırmanın yeri ve değeri, buna en fazla ihtiyaç duyulan çevrelerde dahi gerektirdiği kadar anlaşılmamıştır.⁹ Öğrenciler genellikle genel eğitim dallarına yoğunlaşmış, mesleki ve teknik yükseköğretimde eğitim ise teorik düzeyde kalmıştır. Üniversite-sanayi işbirliği kurulamamıştır.¹⁰ Bilgi kaynaklarının etkili kullanılması için gerekli bilgi akışı ve işbirliği sağlanamadığından dolayı kaynak israfına yol açılmaktadır.¹¹ Yükseköğretim kurumlarındaki laboratuvarlar ve teçhizat, araştırma yapma ve araştırmacı yetiştirme bakımından yetersizdir.¹²

Diğer yandan, yükseköğretim kurumlarında gerçekleştirilen araştırmalar daha çok öğretim işlevine hizmet amacıyla yapılan temel araştırmalardır. Öğretim üyeleri zamanlarının ancak çok küçük bir payını salt araştırma faaliyetlerine ayırabilmektedirler. Üniversitelerle sanayi ve kamu sektörü arasında işbirliği yeterince geliştirilememiş ve akademik kesimde yapılan araştırmaların çoğu uygulamaya aktarılamamıştır. Sonuç olarak, mevcut yükseköğretim kurumları ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı yeterli derecede desteklememektedir.

Kamu araştırma kurumlarında durum ise üniversitelerden daha da geridedir: Bakanlıklar ve bunlara bağlı kuruluşlar ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin çoğunda bu kuruluşların planlama ve araştırma faaliyetlerini yürütmekle görevli birimlerin çoğu ya hiç kurulamamış ya da fonksiyonlarını layıkıyla yerine getirecek yapıya kavuşturulamamıştır. Bu yüzden kıt olan araştırmacı insan gücü ve diğer kaynaklar yeterince kullanılamamaktadır.

Yeterince değerlendirilemeyen kıt araştırma kaynaklarına belki de en iyi örnek, bilgi-işlem makinalarıdır. Göreli olarak büyük meblağlar ödenerek ithal edilen veya kiralanılan bu makinalar, birçok kurumda kurulu bulunmasına rağmen, teknik eleman yetersizliği dolayısıyla tam kapasite kullanılamamaktadır.¹³ III. Plan’da bu makinaların verimli kullanılmasına yönelik olarak, bunların yurt dışında ithali, yenilenmesi, kullanılması ile ilgili değerlendirme, standardizasyon, eğitim ve koordinasyonlarının esaslarını tespit edecek ve yürütecek bir örgüt kurulması öngörülmüştür. Bu örgüt, 1974 uygulama programına “Türkiye Bilişim Kurumu” olarak alınmışsa da kuruluşu bugüne kadar gerçekleşmemiştir.¹⁴

Kalkınma planlarında öngörülen kurumsal düzenlemelerden sonuç bakımından en etkili olanı şüphesiz I. Plan’da yer alan *Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurulu* kurulmasına dair karardır. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK),¹⁵ “planlı kalkınmanın gereklerine ve önceliklerine uygun olarak, tabii bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaları teşkilâtlandırmak, bunlar arasında işbirliğini sağlamak ve araştırma yapmayı teşvik etmek üzere” 1963’te faaliyete geçirilmiştir.

⁸ Bu proje hakkında ayrıntılı bilgi ve niçin uygulanamadığına ilişkin bkz. Türkcan 1998a, 507-514. Bu arada, Türkcan’ın kendisinin de proje takımında yer almış olduğu not edilmelidir.

⁹ I. Plan, s.466.

¹⁰ II. Plan, s.198.

¹¹ III. Plan, s. 683.

¹² III. Plan, s. 686.

¹³ Bilgi-işlem konusunda ayrıntılar için bkz. aşağıda “Bilgi-işlem Alanında Gelişmeler” başlıklı bölüm.

¹⁴ Bu kurumun işlevi hakkında oldukça ileri görüşle şöyle bir öneri yapılmıştır: “Toplumun özlediği daha aydınlık ve özgür bir yarını yaratacak planlı kalkınmayı gerçekleştirmek için gerekli bilişim hizmetlerini donanım, yazılım ve insan gücü boyutlarında geliştirmek, üretmek ve dışa bağımlı olmayan bir biçimde hizmete hazır tutmak olmalıdır.” Bkz. Köksal 1976, 629-634. III. Plan döneminde bir Ulusal Bilişim Politikası önerisi için bkz.: Bulut 1976, 625-628.

¹⁵ TÜBİTAK’ın kuruluşu ve gelişmesi, aşağıda “Yapı ve İşleyiş Olarak TÜBİTAK’a Bakış” başlıklı bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Ancak bu Kurum, IV. Plan’da “kendinden beklenen, ülkenin bilim-teknoloji sistemi ile kalkınma planları arasında bağlantı kurma görevini tam olarak gerçekleştirememiş, faaliyetlerinin ağırlığını üniversite ve eğitimden sanayiye yeterince kaydıramamış” olmasından dolayı eleştirilmiştir. Başka bir ifadeyle, incelenen dönem başında tespit edilen yapısal sorunlar, başka bir boyutta dönem sonunda da devam etmektedir.¹⁶

TÜBİTAK’ın kurulması gibi yükseköğretim sektörünü dolaylı ilgilendiren düzenlemeler yanında, sektörü doğrudan ilgilendiren kurumsal düzenleme kararları da bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, daha çok İstanbul ve Ankara’da toplanmış bulunan üniversitelerin yurt sathına yaygınlaştırılmasıdır. Bir diğer önemli karar ise yükseköğretim politikasının uygulanabilmesi için kısa vadede bir örgütsel düzenleme yapılması, uzun vadede ise gerekli kapasiteyi yaratacak, niteliği yükseltecek, sorunları kapsamlı bir şekilde ele alacak merkezi bir örgüt kurulmasıdır.

Üniversitelerin yurt sathına yaygınlaştırılması kararı çerçevesinde, 1967’de kurulan Hacettepe ve 1971’de kurulan Boğaziçi hariç tutulacak olursa, Anadolu sathında 10 yeni üniversite açılmıştır. Böylece, 1960-1980 dönemi sonunda Türkiye’de üniversite sayısı 7’den 19’a çıkmıştır. Bu konu aşığıda, “Yükseköğretimde Gelişmeler” başlığı altında daha geniş olarak ele alınmaktadır.

Ülke çapında tek bir yükseköğretim politikasının uygulanabilmesi için öngörülen kısa vadeli düzenleme çerçevesinde, 1946 yılında kurulmuş olan Üniversiteler Arası Kurul’un (ÜAK) görev tanımı, 1973’te 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile yeniden yapılmıştır. Buna göre, ÜAK, üniversiteler arasında akademik yönden koordinasyonu sağlayacak, üniversitelerin öğretim üyesi ihtiyacını karşılayacak tedbirler alacak, üniversitelerin tümünü ilgilendiren kanun ve tüzük tasarıları ve yönetmelikleri hazırlayacaktır.

Uzun vadeli örgütsel düzenleme ise 4.11.1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çerçevesinde kurulan Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ile gerçekleşmiştir. Söz konusu bu kanunla, ÜAK’ın statüsü de tekrar değiştirilmiştir. Buna göre, ÜAK doçentlik sınavlarını organize eden ve bununla ilgili diğer işlemleri yürüten “üniversiteler üstü” bir organdır.

İnsan Gücü ve Finansman

Kalkınma planlarında, kurumsal alt yapıda olduğu gibi, Ar-Ge insan gücü ve finansmanı bakımından da değerlendirmeler yapılmış, tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için hedefler konulmuştur. Bu bölümde, incelenen ilk dört kalkınma planında bu bakımdan yapılan tespit ve öneriler ele alınmaktadır.

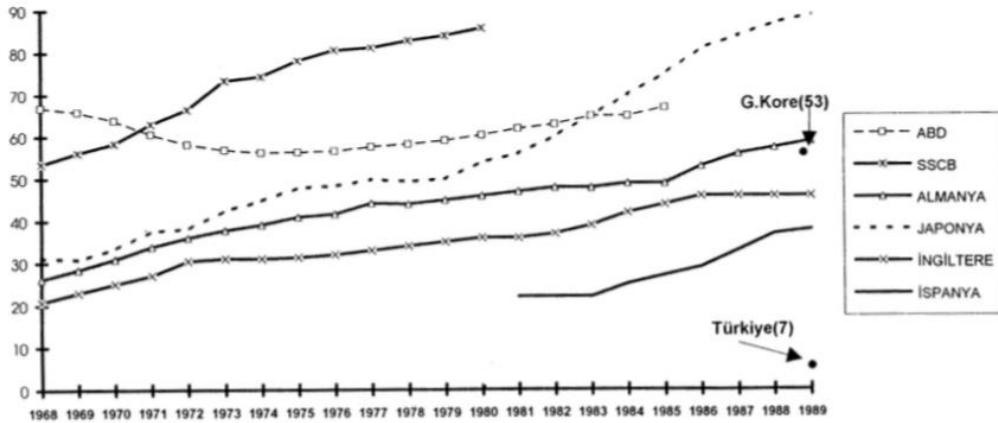
Türkiye’de Planlama çalışmalarının bilim ve teknoloji politikaları açısından ilk ve belki de en önemli katkısı, plan yapabilmek için gerekli temel bilgi alt yapısı ve Ar-Ge kültürünün kurumlarda bulunmadığının tespit edilmesidir. Gerçekten de bu dönemde Ar-Ge harcamaları kuruluşların bütçelerinde ayrı bir kalem olarak yer almadığından, gerçek Ar-Ge harcamalarını diğer harcamalardan kesin olarak ayırmak mümkün olmamıştır. Bu durum, araştırma ve geliştirme konusunun I. ve II. Planlarda gerektiği şekilde ele alınmasına engel olmuştur.

I. Planda, Ar-Ge konusunda ihtiyaç duyulan bilginin, plan öncesi yapılan bir anket çalışması ile derlendiği belirtilmektedir. Bu çalışmada, devlet sektöründeki (başlıca yükseköğrenim kurumları ve kamu sektörü) Ar-Ge çalışmalarının personel durumu ile harcamaları tespit edilmiştir (özel sektörde gerçekleştirilen Ar-Ge konusunda ise bilgi elde edilememiştir). Buna göre, 1961’de yükseköğretimde temel göstergeler bakımından durum şöyledir. Eğitim Çağı Nüfusu (19-22 Yaş): 1.816.000, Öğrenci Sayısı: 61.000, Okullaşma Oranı (%): 4, Öğretim Elemanı Sayısı: 4.100, Öğrenci-Öğretim Elemanı Oranı (%) 13.5. Ar-Ge insan gücünün tüm nüfusa oranı ise 1964 yılında % 0,012, Ar-Ge Harcaması/GSYİH oranı ise yüzde 0,4 civarındadır.¹⁷ Bu oran, 1969 yılında binde 3,6’ya, 1970 yılında ise binde 3,5’e düştüğü görülmektedir. Buna karşılık, aynı dönemde gelişmiş ülkelerde Ar-Ge

¹⁶ Birinci Planda yer alan, TÜBİTAK’ın sosyal bilimler alanında muadili sayılabilecek bir *Sosyal ve İktisadi Araştırma Enstitüsü* (veya *Türkiye İktisadi ve Sosyal Araştırma Kurumu* (II. Plan)) kurulması kararı ise bugüne kadar gerçekleşmemiştir.

¹⁷ II. Plan, s.197.

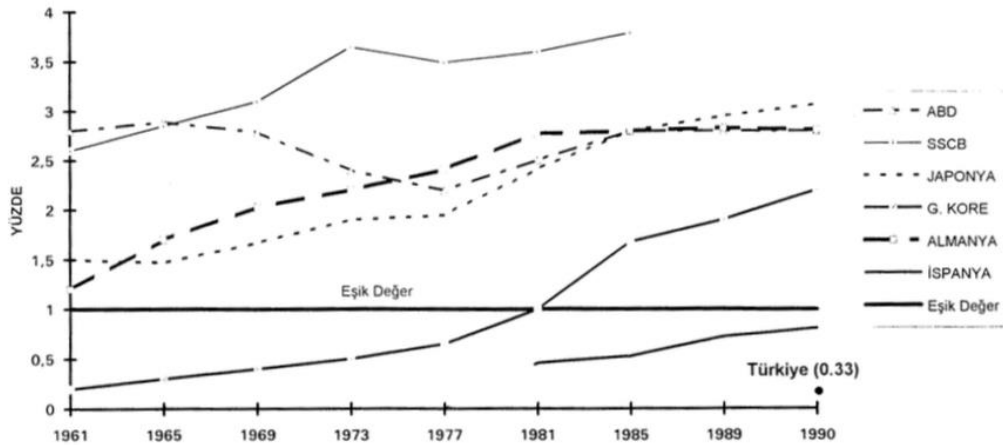
Harcaması/GSYİH oranı %3'e, (bkz. Şekil 1) Araştırma ve geliştirme elemanlarının tüm nüfusa oranı ise %0,6 ya kadar yükselmektedir (bkz. Şekil 2).

Şekil 1: Çeşitli ülkelerde 10.000 çalışan nüfus başına düşen Ar-ge personeli sayısı¹⁸

Gelişmiş ülkelerle aradaki bu büyük farkın kapatılması için Ar-Ge harcaması / GSYİH oranının mevcut %0,4'ten %0,6'ya yükseltilmesi hedeflenmiş, bu amaçla da İkinci Plan döneminde 3.215 milyon liranın araştırmaya ayrılması öngörülmüştür.

Ar-Ge insan gücü ve öğretim üyesi eksikliğinin giderilmesi için hem Birinci hem de İkinci Plan'da düşünülen bir çözüm yolu, bütün alanlarda yükseköğretime sahip 3.000 personelin bir program dâhilinde yurt dışında yetiştirilmesidir. Hedef, 3.500 olan araştırmacı sayısının 5.000'e çıkarılmasıdır.¹⁹ Ancak, bu program istenilen düzeyde uygulanamamıştır. 1963 ve 1971 yılları arasında ancak 1.181 öğrenci lisansüstü eğitim için yurt dışına gönderilmiştir. Bu sayı öngörülenin %19,7 sine karşılık gelmektedir.

Şekil 2: Çeşitli ülkelerde Ar-Ge Harcaması/ GSYİH oranı²⁰

III. ve IV. Plan döneminde araştırmacı insan gücü yetiştirilmesi konusunda hedeflerin tutturulmadığı görülünce, yurt içi kaynaklara ağırlık verilmesi yönünde politika değişikliğine gidilmiştir. Bu çerçevede, üniversitelerde, özellikle insan gücü açıklarının en fazla olduğu alanlarda, öğretim üyesi ve araştırmacı yetiştirmek amacıyla lisansüstü eğitimdeki mevcut kapasitenin ihtiyaçlar oranında artırılması kararlaştırılmıştır. Yurt dışı lisansüstü eğitim ise öncelikle üniversitelere öğretim üyesi yetiştirmek amacıyla, yurt içinde eğitim imkânı bulunmayan veya kısıtlı olan alanlarla sınırlandırılmıştır.

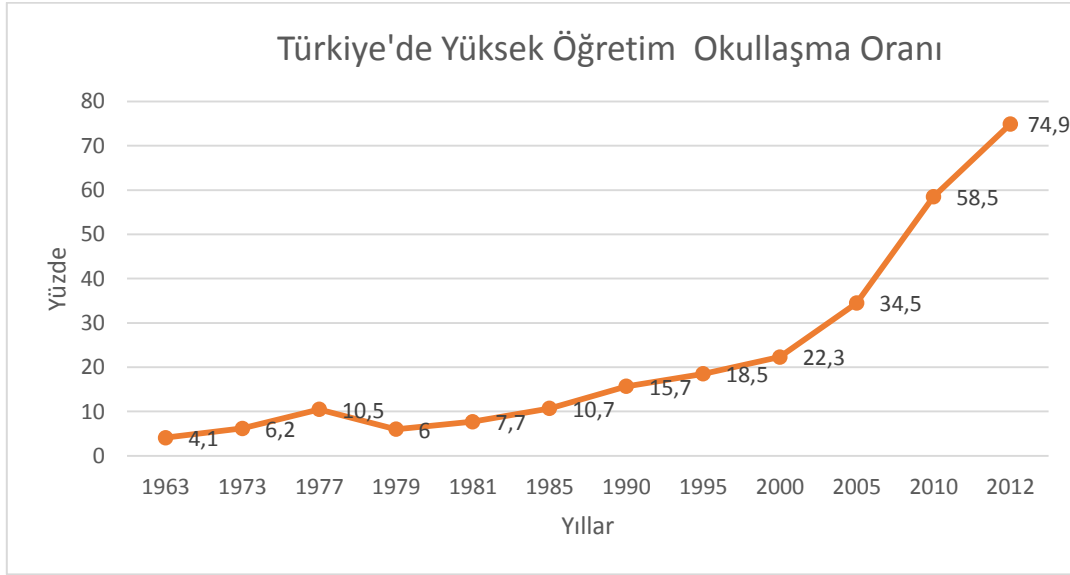
¹⁸ Web 1 (Kaynak: Türk Bilim ve Teknoloji Politikası, 1993-2003 Strateji Belgesi)

¹⁹ II. Plan, s.199.

²⁰ Web 1 (Kaynak: Türk Bilim ve Teknoloji Politikası, 1993-2003 Strateji Belgesi)

Yurt içi kaynaklara ağırlık verilmesi politikasının, yurt dışında yetiştirme politikasına göre daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten de 1960-1980 döneminde, yükseköğretimde okullaşma oranı ortalama %6’dır ve bu oranda artış yönünde çok büyük bir değişme yoktur (bkz, Şekil II). Buna rağmen, lisansüstü öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranında üç katı bir artış gerçekleşmiştir: Oran 1960 – 1961’de 0,6 iken, 1969-1970’de 1,8 olmuştur.

Şekil 3: Türkiye’de Yükseköğretimde okullaşma oranı (Kaynak: DPT, YÖK)

Teknoloji Transferi

Türkiye’de imalat sanayii alanında teknolojik gelişmeler olmasına karşın, ekonomi kendi teknolojisini üreten ve geliştiren bir düzeye ulaşamamıştır. Bu yüzden, ekonominin ihtiyaç duyduğu teknoloji, dışardan transfer yoluyla karşılanmaktadır. Çünkü sanayi kendine gereken teknolojileri dıştan almayı, firma düzeyinde maliyet bakımından daha kârlı bulmaktadır. Ancak böyle bir tercih makro düzeyde çoğu kez ekonomiye daha yüksek “alternatif maliyetler” yüklemektedir. Teknoloji transferinden üretimine geçişte bir ara aşama olan teknoloji özümsemesi yeterince hızlı ve kapsamlı olamamıştır.

Türkiye’ye teknoloji transferi, patent, lisans, know-how anlaşmaları, yabancı sermaye yatırımları, makine ve donatım, teknik işbirliği programları ve öteki bilgi akışı yollarıyla yapılmaktadır. Teknoloji transferlerinde, daha anlaşma aşamasından başlayarak ilkelere uyma konudaki özensizlik ve yanlış uygulamalar, transfer maliyetlerini artırmış ve elde edilecek faydayı sınırlamıştır. Dahası, böylece ortaya çıkan doğrudan ve dolaylı maliyetleri hesaplamaya yarayacak çalışmalar yapılmamış olduğundan, ortaya çıkan maliyetin büyüklüğü konusunda kesin bir kanaat belirtilememiştir.²¹

Planlı Dönemin Genel Değerlendirmesi

Planlı dönemin başlangıcında, Türkiye’de Ar-Ge alanında kurumsal alt yapı, insan-gücü ve finansman bakımından büyük eksiklikler mevcuttur. Ar-Ge çalışmalarına yön veren bir bilim ve teknoloji politikası bulunmadığı gibi, böyle bir politikayı geliştirebilmek için asgari şartlardan olan bilgi alt yapısı da yeterli değildir. Mesela, Ar-Ge finansmanının hesaplaması sağlıklı yapılamamaktadır. Dahası, kurumlarda Ar-Ge kültürü, başka bir ifadeyle, Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin usul ve yöntemler de yerleşmemiştir. Kaynakların verimli kullanılmasına yönelik olarak, kurumlar arası işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak mekanizmalar ve bilgi akış düzeni kurulamamıştır.

Yükseköğretimde ağır ders yükü altındaki öğretim üyeleri, zamanlarının çok azını Ar-Ge faaliyetlerine ayırabilmektedirler. Eğitim, ekonominin ihtiyaç duyduğu uygulamalı alanlardan çok teorik alanlara yoğunlaşmıştır. IV. Plan dönemine gelindiğinde bile durum değişmemiştir:

“Yükseköğretim kurumlarının sağladığı eğitim olanakları sayısal yetersizliğin yanı sıra ülkenin insan gücü gereksinimleri açısından tutarsız, kurumlar arası dağılım açısından dengesiz bir görünüm içindedir.

²¹ IV. Plan, s. 48-49.

Yükseköğretim kurumları sosyal, ekonomik ve kültürel amaçlara ve işlevlerine uygun bir yapı ve içerik düzeyine kavuşturulamamış, farklı kurumlar arasında birlik, bütünlük ve eşdeğerlik sağlanamamıştır.”²²

Böyle bir ortamda, bir grup planlamacı ve bilim politikası uzmanının hazırlayacağı politika metinlerinin uygulanabilirliğinin zayıf bir kurgu veya tasarıdan ibaret olacağı beklenebilecek bir durumdur. Nitekim tam da öyle olmuştur: OECD Pilot takımlar proje raporu hiç uygulanmadan rafa kaldırılmıştır.²³ Kalkınma planlarında öngörülen düzenleme ve uygulamalarda ise ancak kısmi bir başarı elde edilebilmiştir. Tasarıdan uygulamaya geçilememesinin sebebini Ergun Türkcan şöyle açıklıyor:

“... bizim sanayimiz henüz araştırma talep edecek düzeyde değildi, henüz yeni kuruluyordu ve bunun teknolojisi dışarıdan alınıyordu. Daha mevcut malların nasıl üretileceğini öğrenmekle meşgulken, sanayinin en son amacı olan teknoloji üretmek, Türk sanayisi için çok uzaklardaydı. Ama biz ütopyik düşünüyorduk ve Türkiye'nin bir sıçrama yapmasını istiyorduk. Bu konuda esas kuramsal modelleri de Attila Karaosmanoğlu kuruyordu. ‘Kalkınmada sıçrama’ diye, çok önemli bir kuramı da vardı, ama teoriler başka uygulamalar başkaydı.”²⁴

Modern araştırma yönetiminin temeli, bilindiği üzere, iyi tanımlanmış projelerdir. Burada, araştırmanın amacı, kapsamı, süresi ve diğer özellikleri ayrıntılı olarak tanımlanır. Bu şekilde tanımlanmış projelere fon sağlayan kuruluş da harcamalarını araştırma fonları olarak belirtir ve araştırma harcamalarını yatırım harcaması olarak değerlendirir. II. Plan’da yer alan ve kamu araştırma kurumlarında, araştırmaları bu şekilde düzenlemelerini öngören bir politikaya yer verilmiş olması,²⁵ Türkiye’de 1970’li yıllarda araştırmayı destekleyecek bir finansman yapısının ve temel araştırma yönetimi bilgisinin henüz bulunmadığı şeklinde de okunabilir. Kamu kurumlarında yürütülen araştırmalar hakkında 1970-1971 yılları içinde gerçekleştirilen bir çalışmanın sonuçları bu düşüncüyü destekleyecek niteliktedir: Buna göre, söz konusu bu kuruluşlarda yürütülen araştırmaların % 1’i temel, % 2,2’si geliştirme, % 6,7’si uygulamalı araştırma ve % 85’i araştırma ile ilgili dolaylı faaliyetlerdir.

Böyle bir yapıda, “ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmenin gerçekleşmesi yönündeki yatırım, istihdam ve üretim ile ilgili kararlar ve uygulamalar, bilimsel temellere ve araştırma sonuçlarına dayandırılacaktır” tarzı hedeflerin, hoş temenniler olmaktan öteye geçmesi beklenemezdi. Dahası, bütün sektörler için hayati öneme sahip olduğu sonradan daha iyi anlaşılan bilişim teknolojisi alanında politika düzeyine bile geçilememiştir: “Ulusal Bilişim Politikası” oluşturulması önerisi sonuçsuz kalmıştır.²⁶

Ancak, yer yer bilim ve teknolojinin ekonominin diğer sektörleri ile ilişkisine dair derin bir kavrayışı gösteren bazı politika ifadelerinin toplumsal bellekte bıraktığı izlerin, uzun vadede bazı sonuçlarının olduğu tahmin edilebilir.

Ayrıca, yukarıda da temas edildiği gibi, Kalkınma planlarında öngörülen düzenleme ve uygulamaların hepsi temenni olarak kalmamış, kısmi başarılar da elde edilmiştir. TÜBİTAK’ın kuruluşu ve gelişmesi ve üniversitelerin bütün Anadolu’ya yayılacak şekilde sayısının artması bunlar arasındadır. Bu konular, bundan sonraki bölümlerde ele alınmaktadır.

TÜBİTAK’ın Kuruluşu ve Gelişmesi

Türkiye’de, araştırma yapan Fransız *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS) veya araştırma fonlayan Amerikan *National Science Foundation* (NSF)’a benzer bir kurumun kurulması için ilk teşebbüs 1953-1954 yıllarında başlamıştır.²⁷ UNESCO Türk Milli Komitesi bünyesinde yapılan bir toplantı ile başlayan bu teşebbüs, 1960’da yılında NATO Fen Komitesi İnceleme Grubunun katılmasıyla devam etmiştir. Bu arada birçok bilim adamı tarafından hazırlanan rapor ve yazılan makalelerle böyle bir kuruma olan ihtiyaç dile getirilmiştir²⁸

²² IV. Plan, s.149-150.

²³ Bu konuda geniş bir değerlendirme için bkz. Web 2 (15.5.2015).

²⁴ Türkcan 1998b, 79.

²⁵ IV. Plan, s. 200.

²⁶ Bilişim politikası önerisi konusunda bkz. yayınlanmıştır: Bulut 2015, 625-628.

²⁷ CNRS 1939’da NSF ise 1950’de kurulmuştur.

²⁸ Bu konuda ayrıntılar için bkz. Kadioğlu 1999, 25-36.

Ancak öyle anlaşılıyor ki, bu konuda asıl sonuç alan girişim, Türkiye’de daha rahat ve imkânları olan bir araştırma sistemi kurmak isteyen bir grup bilim adamının 1960 Askeri Darbesinin kudretli albaylarından Milli Birlik Komitesi üyesi ve aynı zamanda ODTÜ Mütavelli Heyeti üyesi Sami Küçük’le yaptığı toplantıdır. Bu bilim adamları ODTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi dekanı matematikçi Prof. Dr. Cengiz Uluçay, aynı fakültenin Kimya Bölümü başkanı Prof. Dr. Bahattin Baysal ve Teorik Fizik Bölümü başkanı Prof. Dr. Erdal İnönü’dür. 1960 yılı Aralık ayının son günlerinde, Albay Sami Küçük’ün evinde gerçekleşen bu toplantı, bir dizi başka toplantıya yol açar. Konu, iki yıllık hazırlık çalışmasından sonra, 1962’de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Kalkınma Planının “Araştırmanın Teşkilatlanması” başlığı altında bir hedef olarak yer alır.²⁹

Kanun taslağı hazırlık çalışmalarında, kurumun “öteki devlet dairelerinden farklı ve mümkün olduğu kadar bürokrasiye boğulmadan işlerlik kazanması” amacıyla, sonradan her ikisi de Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı yapacak olan tecrübeli bürokratlar, Süleyman Demirel ve Turgut Özal’ın katkısı istenir.³⁰ Ford Vakfı Ankara temsilcisi matematikçi ve eğitimci Prof. Dr. Eugene Northrop da kanun yazımına katkı verenler arasındadır.

Kurum, ilk teşebbüsten yaklaşık on yıl sonra, nihayet 17 Temmuz 1963 tarih ve 278 sayılı Kanun’la kurulur. Bu kanunun TÜBİTAK’a verdiği temel görevler şunlardır: Müspet bilimler alanında temel ve uygulamalı araştırmaları desteklemek; özellikle genç araştırmacıları teşvik etmek; araştırma yapmak ve yaptırmak; araştırma alanında ulusal ve uluslararası kurumlarla işbirliği yapmak ve araştırma fikrini yaymak için yayınlar yapmak ve diğer faaliyetlerde bulunmaktır.

TÜBİTAK Kanunu’nda, 1987, 1993 ve 2005 yıllarında kapsamlı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden aşağıda yeri geldikçe söz edilecektir. 2005 yılı değişikliklerinden biri de Kurumun “Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu” olan adının “Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu” olarak değiştirilmesidir. TÜBİTAK’ın görev tanımları da 2005 yılındaki değişikliklerle bugünkü halini almıştır. Bu görevler Kurumun “misyon” tanımında şöyle özetlenmiştir: “Ülkemizin rekabet gücünü ve refahını artırmak ve sürekli kılmak için toplumun her kesimi ve ilgili kurumlarla işbirliği içinde, ulusal önceliklerimiz doğrultusunda bilim ve teknoloji politikaları geliştirmek, bunları gerçekleştirecek altyapı ve araçları oluşturmaya katkı sağlamak, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek ve yürütmek, bilim ve teknoloji kültürü oluşturmada öncü rol oynamak.” Görüldüğü üzere, “müspet bilim” ayrımının kalkması ve bilim ve teknoloji politikaları geliştirmeye yapılan vurgu dışında, kuruluşundan bugüne kadar kurumun temel görevleri esas itibarıyla değişmemiştir. TÜBİTAK’a kuruluş Kanunu’nun verdiği görevleri yerine getirebilmesi için oluşturulan yapı ise şöyle idi:

1. Bilim Kurulu
2. Danışma Kurulu
3. Genel Sekreterlik
4. Araştırma Grupları
5. Enstitüler ve başka müesseseler

Bilim Kurulu, idari ve mali bakımdan özerk bir yapıya sahip kurumun en üst karar organı olarak düşünülmüştü. 5’i temel bilimlerden, dördü uygulamalı bilimlerden, biri iktisadi devlet teşekküllerinden ve biri de özel sektörden olmak üzere, alanlarında öne çıkmış 11 kişiden oluşuyordu.

Bilim Kurulunun görevleri, kurumun çalışma ilkeleri ve programını belirlemek, bütçesini kabul etmek ve ihtiyaca göre, araştırma grubu, enstitü ve başka birimler kurmak ve kendi aralarından veya dışarıdan bir genel sekreter seçmektir. Bilim Kurulunun üye sayısı 2005 yılı değişiklikleriyle 12’ye çıkarılmış, yetkilerine de açıklık getirilmiştir. Buna göre, Bilim Kurulu yukarıda sözü edilen birimleri sadece kurmakla kalmayacak, gerekli olmayanları kaldırabilecekti. Ayrıca, bu birimlerin yöneticilerini atayacak, personel kadrolarını, ücret cetvelleri ile personel performans değerlendirme kriterlerini, bu

²⁹ Ayrıntılar için bkz. Türkcan 1998a, 495-497.

³⁰ Türkcan 1998a, 500.

değerlendirmeler kapsamında yapılacak ödemeler ile iş tanımlarını ve göreve karşılık gelen pozisyonları belirleyecekti.

Danışma Kurulunun yılda iki defa toplanarak, Bilim Kuruluna tavsiye niteliğinde kararlar alması öngörülmüştü. Danışma Kuruluna, Bilim Kurulu Başkanı başkanlık ediyordu. Danışma Kurulu TÜBİTAK Kanunu'nda 1987 yılında yapılan değişiklikle ortadan kaldırılmıştır. Bu kurulun görevlerini BTYK devralmıştır. Genel Sekreterlik, Kanunun ve/veya Bilim Kurulunun verdiği görevleri gerçekleştiren, gerçekleştirilmesini izleyen ve koordine eden en üst icra organıdır. Genel Sekreterlik, TÜBİTAK kanununda 1987 yılında yapılan değişiklikle “Başkanlık” olarak adlandırılmıştır. Başkanlık, bir başkan ve üç başkan yardımcısı ve bir genel sekreterden oluşmaktadır.

Araştırma Grupları, TÜBİTAK'ın akademik araştırmaları ve genç araştırmacıları desteklemek ve teşvik etmek görevini yerine getirebilmesi için kurulmuştur. Bu gruplar, başlangıçta, matematik, fizik ve tabii bilimler, mühendislik, tıp, veterinerlik, tarım ve bilim adamı yetiştirme alanlarını kapsıyordu. Akademik projelere destek veren bu guruplara sonradan dört grup daha eklenmiştir. Araştırma gruplarının adı, 2010'da Bilim Kurulu kararı ile fonksiyonlarına uygun olarak araştırma destek grupları olarak değiştirilmiştir. Bugün bu grupların faaliyetleri, Araştırma Destek Programları Başkanlığı (ARDEB) tarafından koordine edilmektedir.

Bilim Adamı Yetiştirme Grubu (BAYG), 2006'da Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı (BİDEB) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu birim, başta yurt içi ve yurt dışı master ve doktora programlarına kayıtlı öğrencilere burs vermek olmak üzere, yürüttüğü 40'in üzerinde destek programı aracılığıyla, özellikle genç bilim insanlarına destek vermektedir. TÜBİTAK teşvik programlarından en önemli iki tanesi yayın ve patent teşvik programlarıdır. TÜBİTAK, 1993'ten beri yürüttüğü uluslararası yayınları teşvik programı kapsamında, uluslararası temel atıf dizinleri tarafından taranan dergilerde yayımlanan makaleler için, makale başına derginin kalitesine göre değişen miktarlarda destek vermektedir. Patent teşvik programı, Türkiye'nin ulusal ve uluslararası patent başvurularının sayısının artırılması, kişilerin patent başvurusu yapmaya teşvik edilmesi ve ülkemizde fikrî ve sınâf hakların tescili yönünde bilinçlenmeye katkıda bulunulması amacıyla 2006 yılından itibaren uygulanıyor.

TÜBİTAK kuruluş Kanunu'nda özel sektörden hiç bahsedilmemişti. Ancak 1993 yılında yapılan değişiklikler kapsamında kurumun görevleri arasına “özel sektörün teknolojik araştırma ve geliştirmeye etkin ve ağırlıklı olarak katılımını sağlayacak programlar yapmak” ilave edilmiş ve buna dayalı olarak 1998'de Teknoloji İzleme ve Değerlendirme Başkanlığı (TİDEB) kurulmuştur. Bu birimin adı da 2006'da, destek verme fonksiyonunu yansıtır şekilde Teknoloji ve Yenilik Destek Programları Başkanlığı (TEYDEB) olarak değiştirilmiştir.

TÜBİTAK kuruluş Kanunu'nda yer alan görevlerinden biri de “araştırma fikrini yaymak”, bugünkü kullanıldığı şekliyle, bilim ve teknoloji kültürü oluşturmada öncü rol oynamaktı. TÜBİTAK bu görevini yerine getirebilmek için popüler ve akademik olmak üzere iki grupta yayın yapmaktadır. Popüler grupta, 1967 yılından itibaren, özellikle gençlere yönelik olarak yayımlanmaya başlanan Bilim ve Teknik adlı bir dergi ile 1993 yılından itibaren popüler bilim kitapları yayımlamaya başlamıştır. Bunları daha sonra çocuklara yönelik dergiler izlemiştir. Akademik grupta ise 12 adet dergi yayımlanmaktadır. 2006 yılından itibaren bu yayınları yapan birimler “Bilim ve Toplum Daire Başkanlığı” altında toplanmıştır. 2007 yılından itibaren bu daire başkanlığı da, tıpkı ARDEB ve TEYDEB gibi, kendi alanındaki projelere destek vermeye başlamıştır.

TÜBİTAK'ın araştırma yapma görevini yerine getirmek için kurduğu ilk birim elektronik alanındadır. “Elektronik Araştırma Ünitesi” adıyla 1968'de Ankara'da kurulan bu birim, daha sonra Kocaeli Gebze'ye taşınmış ve Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü (UEKAE) adını almıştır. UEKAE, 2010'da kurulan Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Teknolojiler Araştırma Merkezine bağlanmıştır.

1972 yılında Ankara'da kurulan Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsünün (SAGE) görevleri; yeni savunma sistemlerinin oluşturulması için prototip geliştirilmesinden ilk ürüne kadar çeşitli safhaları da içeren AR-GE çalışmaları yapmak, kontrat esasına dayalı olarak kamu sektörünün ve özel sektörün ihtiyaç duyduğu AR-GE hizmetlerini sağlamak; Türk Silahlı Kuvvetlerinin talebi üzerine, ithal edilecek bazı silah sistemlerinin seçimi, kontrolü ve kullanımı ile ilgili yardımlarda

bulunmaktadır. Enstitünün araştırma alanları ise kompozit katı yakıtlar, roket mekanizması tasarımı, füze aerodinamiği ve uçuş mekaniği, çeşitli malzemeler, mekanik tasarım, elektro-optik, savunma destek sistemleri ve kontrol sistemleridir.

Yine 1972 yılında kurulan TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi (MAM), çalışmalarını Kocaeli’de TÜBİTAK Gebze Yerleşkesinde sürdürmektedir. Bu merkeze bağlı araştırma birimleri zaman içinde enerji, gıda, çevre, kimya, malzeme yer ve deniz bilimleri, gen mühendisliği ve biyoteknoloji alanlarını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu araştırma birimlerine ilave olarak, TÜBİTAK “Ar-Ge kolaylık birimleri” adı verilen birimleri aracılığıyla araştırmacılar için bilimsel ve teknolojik altyapı hizmeti vermektedir.

TÜBİTAK’ın Gebze’de Marmara Teknopark AŞ adlı bir de şirketi bulunmaktadır. Bu şirket, TÜBİTAK MAM yerleşkesinde yer alan Teknoloji Serbest Bölgesini (TEKSEB) ve Teknoloji Geliştirme Bölgesini (TEKGEB) yönetmekte ve işletmektedir. TEKSEB, diğer serbest bölgelerden farklı olarak, sadece ileri teknoloji alanlarında Ar-Ge yapan kuruluşlara ev sahipliği yapmaktadır. TEKGEB, araştırma-geliştirme yaparak bunun sonuçlarını ekonomik değere dönüştürmek isteyen yeni şirketlerin kurulmasına ve gelişmesine destek olmak amacıyla, 1992 yılında kurulmuş ve 1998 yılında da Türkiye’nin ilk teknoparkı haline dönüştürülmüştür. Teknoparklar 2001 yılında çıkartılan “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu” ile Türkiye çapında yaygınlaşmış ve sayıları 2010 yılı itibariyle 26 olmuştur. Buralarda faaliyet gösteren firma sayısı ise 1.364’tür.

Türkiye’nin BT alanındaki uluslararası işbirlikleri, 278 sayılı kanun gereği TÜBİTAK tarafından yürütülmektedir. Uluslararası İşbirliği Daire Başkanlığı ve buna bağlı “İkili ve Çoklu İlişkiler Müdürlüğü” ve “Avrupa Birliği Çerçeve Programları Müdürlüğü” bu amaçla kurulmuştur. Bu sonuncu birim, Türkiye’nin AB Çerçeve Programları ulusal koordinasyon noktası olarak görev yapmaktadır. AB çerçeve programları, Avrupa Birliği Araştırma Alanının yaratılmasını destekleyen başlıca araç olarak nitelendirilmektedir. Türkiye, AB eğitim ve bilim alanındaki programlarına 2000 yılında kısmi, 2003 yılından itibaren de tam katılım sağlamıştır.

TÜBİTAK Kuruluş Kanunu’nda bilim politikasından hiç bahsedilmemiştir. Bununla birlikte kurulduğu ilk yıl içinde, Genel Sekreter Nimet Özdaş’a bağlı olarak bir Bilim Politikası Ünitesi kurulmuştur. TÜBİTAK Kanunu’nda 1987 yılında yapılan değişiklikte, kurumun görevleri arasında “Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulunun Sekretarya görevini yapmak” eklenmiş, 1993 yılında yapılan bir başka değişiklikle de bu görev “Türkiye’nin bilim ve teknoloji politikalarının saptanmasında hükümete yardımcı olmak” şeklinde açıklanıp genişletilmiştir. Bilim Politikası Ünitesi, 2007 yılında Bilim, Teknoloji ve Yenilik Daire Başkanlığı (BTYPD) adını almıştır. Bu birim bugün BTYK ile ilgili bürokratik işleri yürütmektedir ve ilk kuruluşunda olduğu gibi, doğrudan başkanlığa bağlıdır. Bu da hem kurucu başkanın hem de şimdiki başkanın BT politikasına verdikleri önemin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Özetlemek gerekirse, kuruluşundan bugüne kadar kurumun temel görevleri esas itibariyle değişmemiştir. Ancak, organizasyon şeması hiyerarşik modelde sürekli büyümüştür. Genel olarak Türkiye’nin BT alanındaki faaliyetleri için uygulanan strateji geliştirme ve planlama sürecinin küçük bir modeli, 2005 yılından itibaren kurumun kendi faaliyetleri için de uygulanmaya başlamıştır. Buna göre, TÜBİTAK, kalkınma planları, programlar ve ilgili mevzuat çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonunu oluşturmakta, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamakta ve önceden belirlediği göstergeler doğrultusunda performansını ölçmektedir. Bu amaçla, “katılımcı yöntemlerle” stratejik planlar hazırlanmaktadır. TÜBİTAK, hazırladığı stratejik yönetim belgelerini diğer pek çok kurum gibi, web sitesinde yayınlamaktadır.

Son olarak ilgili dönemde TÜBİTAK bütçesinin başlangıçta tanımlanan temel işlevlere göre harcanmasına bakmakta fayda vardır. TÜBİTAK’ın ilk yıllarında, bekleneceği üzere, yardımcı faaliyetler bütçeden en fazla pay almıştır. Daha sonra 1960’ların sonuna kadar, sırasıyla, ana faaliyetlerden bilim adamı yetiştirme destekleri (yurt içi ve yurt dışı burslar) ve akademik destekler (proje destekleri) en büyük harcama kalemleri olmuştur. 1972’de SAGE ve MAM’ın kurulması ile birlikte kurum bütçesinin ortalama 2/3’ü enstitüler eliyle kendi içinde gerçekleştirilen araştırmalar için kullanılabilir hale gelmiştir. Bu oran bazı yıllar 3/4’e kadar (1983 te %74) çıkmış, fakat hiçbir zaman

1/2'nin (% 50) altına da düşmemiştir. Bu değerlere Ar-Ge kolaylık birimlerinin harcamaları da katılınca oranı % 80'lere çıkmaktadır.³¹

Böylece 1970'lerden itibaren, kurumun kuruluş kanununda, belirlenmiş beş temel işlev bütünüyle aktif hale gelmiştir. Ancak, kurumun özellikle Ar-Ge yapan ve Ar-Ge fonlayan birimlerinin ayrı kurumlar olarak düzenlenmesi daha verimli işleyen bir yapı elde edebilmek için gerekli görünüyor. CNRS ve NSF örneklerinde görüldüğü üzere, gelişmiş dünyadaki yapılanma bu şekildedir.

Yükseköğretimde Gelişmeler

Bilim ve teknoloji bakımından, 1960-1980 döneminin TÜBİTAK'ın kuruluşu dışındaki en önemli gelişmesi, üniversite sayısının artması ve üniversitelerin ülke sathına yayılmasıdır.

Türkiye'nin ilk üniversitesi, 31 Ağustos 1900'de kurulmuş bulunan Darülfünûn-ı Şahane'dir. Bu kurum, 1933 üniversite reformu ile İstanbul Üniversitesine dönüştürülmüştür.³² Bu ilk üniversiteden sonra Cumhuriyet döneminde üniversite sayısının artırılarak ülke çapına yaygınlaştırılması Atatürk zamanında ve bizzat Atatürk tarafından ifade edilmiş bir politikadır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Konuşmasında Atatürk, şöyle diyor:

“Bunun için ülkeyi şimdilik üç büyük kültür bölgesine ayırarak, batı bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan reform programının daha köklü bir biçimde uygulanmasıyla Cumhuriyete gerçekten modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için, Ankara Üniversitesini az zamanda kurmak gerekir. Doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her aşamadaki okulları ve bunlara ek olarak üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden harekete geçilmelidir”³³

Türkiye'nin ikinci üniversitesi, yine İstanbul'da bulunan Yüksek Mühendis Mektebi'nin 1944 yılında üniversiteye dönüştürülmesiyle kurulan İstanbul Teknik Üniversitesidir. 1946 yılında da Ankara Üniversitesi kurulmuştur. Yükseköğretimi sistemleştirmek amacıyla 1946 yılında Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun çerçevesinde 1960 yılına kadar dört üniversite daha kurulmuştur: 1953'te Atatürk Üniversitesi (56-57 yılında öğretime başlamıştır), 1955'te Ege Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi ve 1956 yılında da Ankara'da İngilizce eğitim yapan Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Üniversiteler ve üniversite eğitimi 1961 Anayasasında anayasal güvence altına alınmıştır. Bu Anayasanın 120. Maddesine göre, üniversiteler devlet eliyle ve kanunla kurulan bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Bu maddede 1971'de yapılan değişiklikle üniversiteler üzerindeki devletin denetimi ve gözetimi artırılmıştır. 1961 Anayasasında ayrıca, eğitim ve öğretimin devletin gözetim ve denetimi altında serbest olduğu belirtilerek özel okullar kabul edilmiş ve bunların bağlı oldukları esasların, devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenleneceği hükme bağlanmıştır.

Buna dayanarak 1962'den itibaren kurulan yüksekokulların sayısı 1969'da 44'e yükselmiştir. Aşağıda da temas edildiği üzere, bu dönemde yükseköğretime olan yoğun talebe devletin gerekli kapasiteyi yaratarak cevap verememesi, özel girişimcileri yüksekokul açmaya sevk etmiştir. Ancak, bunlar, yüksekokulların da üniversite olduğu yorumuyla, Anayasa Mahkemesi tarafından 1971'de kapatılmışlardır. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, 1961 Anayasasına göre, üniversiteler ancak devlet eliyle ve kanunla kurulabilirdi.

Kapatılan özel yüksekokullar hariç tutulursa, 1960'lı yıllar boyunca sadece bir tek üniversite, Hacettepe, Ankara'nın üçüncü üniversitesi olarak 1967'de Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın büyük gayretleri ile kuruldu. Bu üniversite ile Türkiye'de ilk kez yüksek lisans ve doktora eğitimlerinin yapıldığı Mezuniyet Sonrası Eğitimi Fakültesi (MESEF) açıldı. Bu fakültenin 1969-1970'de lisansüstü öğrencilerin yükseköğretimdeki toplam öğrenciye oranının yükselmesinde büyük katkısı olmuştur. MESEF kapsamında yapılan lisansüstü eğitim, 1982 Yükseköğretim Kanunu ile Sağlık Bilimleri

³¹ TÜBİTAK bütçesinin kullanımındaki yıllara göre değişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Türkan 1998a, 575-578.

³² Atatürk'ün üniversite reformu için bkz: Widmann 2000.

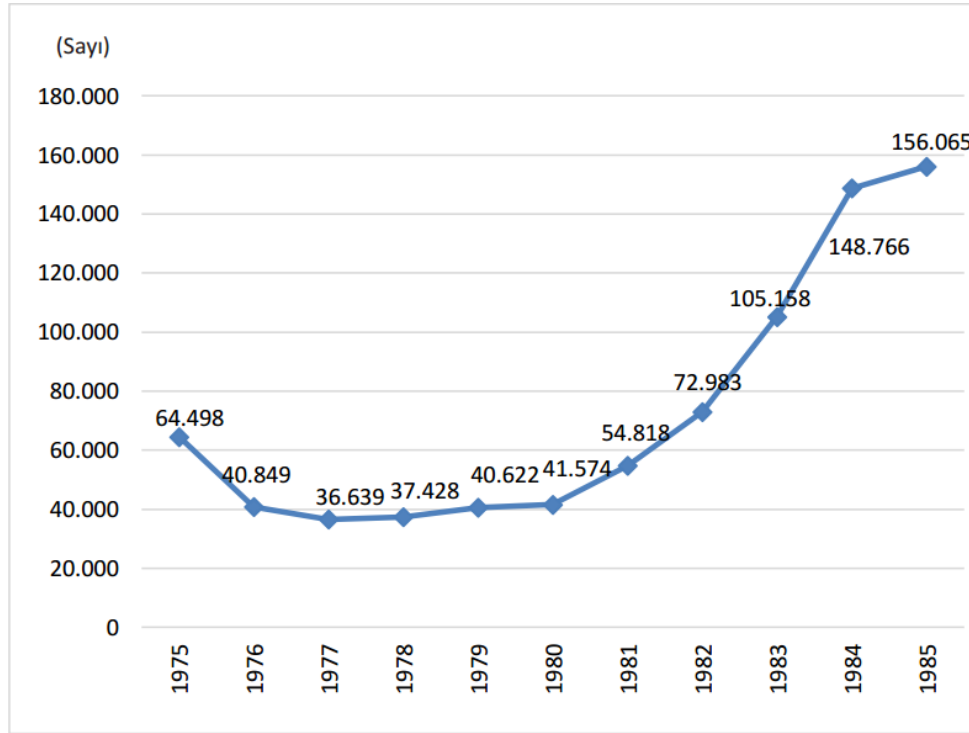
³³ Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisinin V. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Konuşmaları 1 Kasım 1937. Web 3 (15.09.2015).

Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sosyal Bilimleri Enstitüsü çatısı altında bütün üniversitelere yaygınlaştırıldı.³⁴

1970’lı yıllar üniversitelerin ülke sathına yaygınlaştığı bir zaman dilimidir. 1971 yılında Robert Kolej’in devamı niteliğinde İngilizce eğitim veren Boğaziçi Üniversitesi kurulmuştur. 1973 yılında çıkarılan 1750 sayılı kanun çerçevesinde 10 üniversite daha kurulmuştur: 1973’te Diyarbakır Dicle Üniversitesi, Adana Çukurova Üniversitesi ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi; 1975’te Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Malatya İnönü Üniversitesi, Elazığ Fırat Üniversitesi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Konya Selçuk Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi ve 1978’de Kayseri Erciyes Üniversitesi.

Böylece, III. Plan dönemi sonunda Türkiye’de, ikisi İngilizce öğretim yapan toplam 19 üniversite ve bunlara bağlı 183 fakülte bulunuyordu. Bunlara ilave olarak, 1184 ve 1438 sayılı kanunlarla kurulan 13 Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, 7334 sayılı kanunla kurulan 6 İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1172 sayılı kanunla kurulan Devlet Güzel Sanatlar Akademisi olmak üzere 20 akademi bulunuyordu.

Ancak yeni kurulan üniversiteler gelişmesini henüz tamamlayamamıştı. Bunlar büyük ölçüde Ankara ve İstanbul’daki üniversitelerin destekleri ile ayakta duruyordu: Trabzon’daki Karadeniz Teknik Üniversitesi’ne İstanbul Teknik Üniversitesi, Sivas, Kayseri, Samsun ve Konya’daki üniversitelere Hacettepe Üniversitesi, Dicle Üniversitesine Ankara Üniversitesi, Fırat ve Anadolu üniversitelerine ise Orta Doğu Teknik Üniversitesi destek sağlıyordu.

Şekil 4: Türkiye’de üniversiteye kabul edilen öğrenci sayıları (1975-1985)

1960-1980 döneminde artmaya devam eden genç ve dinamik nüfusun yarattığı yükseköğretim talebine cevap verebilmek için kalkınma planlarında okullaşma oranının artırılması hedeflenmişti. Bunun gereği olarak da yurt içi ve yurt dışı kaynaklar kullanılarak öğretim üyesi yetiştirilmesi ve üniversite sayısının artırılarak ülke çapında yaygınlaştırılması gibi tedbirler öngörülmüş ve bunda da kısmen başarılı olunmuştur. Üniversite sayısı 1961’de 7’den 1980’de 19’a, öğretim elemanı sayısı da 4.100’den 25.819’a çıkmıştır. Buna rağmen, okullaşma oranı dönem boyunca ortalama %6 gibi düşük bir seviyede kalmıştır (bkz. Şekil 2). Başka bir ifadeyle, üniversitelere kabul edilen yeni öğrenci sayıları gerilemiştir. Şekil 3’te de görüleceği üzere, 1975’te tüm üniversitelere kabul edilen öğrenci

³⁴ Doğan 2006.

sayısı 65.000 seviyesinde iken takip eden yıllar içinde %30 ile %40 oranlarında düşerek 36.000 ile 41.000 seviyesine gerilemiştir.³⁵

Diğer yandan, Anadolu'nun farklı şehirlerinde açılan yeni üniversitelere öğretim üyesi göndermekte sorunlar yaşanmış, bazı üniversiteler uzun yıllar boyunca kadrolarını kurmakta zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.³⁶

Bu durumun başlıca sebebi olarak, 1961 Anayasasının üniversitelere sağladığı idari özerkliğin, kalkınma planlarında ifade edilen politikaların aksine, seçkin bir üniversite anlayışına dayanak yapılması olarak değerlendirilebilir. Geçekten de bu dönemde üniversiteler idari özerklik kapsamında öğrenci kontenjanlarını kendileri belirleyebilmekte ve öğrencilerini de kendileri seçebilmekteydiler.

Bilişim Alanındaki Gelişmeler

1960'lı yıllar, bilgisayarların laboratuvarlardan çıkıp akademik ve iş dünyasında yaygın kullanılmaya başladığı, bu vesileyle de iş yapma süreçlerinin bütünüyle gözden geçirilip rasyonelize edildiği bir dönemdir. Bu dönemde kullanılan bilgisayarlar genellikle aynı anda birçok kullanıcının terminaller aracılığıyla bağlanıp işlem yapabildiği, ana bilgisayar adı verilen büyük makinelerdir.

Şekil 5. 30 Eylül 1960 tarihinde Karayolları Genel Müdürlüğünde Kullanılmaya Başlanan IBM 650 Model Bilgisayar.

Türkiye'de ilk bilgisayar, 1960 yılında yol yapımında gereken hesaplamaları daha hızlı yapabilmek için Karayolları Genel Müdürlüğünde kullanılmaya başlanmıştır. Bu bir IBM-650 Veri İşleme Makinesidir (bkz Şekil 5). Halk arasında "elektronik beyin" olarak adlandırılan bu bilgisayar hedeflediği gibi Karayolları Genel Müdürlüğü'nün çalışmalarını oldukça kolaylaştırmıştır. Güzergâh belirlemeleri için yapılan hesaplar 3-4 ay sürerken bu süre bir saate, elle 100 saat süren köprü hesaplamaları ise 10 dakikaya inmiştir.

Ancak, bu dönemde bu makinanın dilinden anlayan yeterli uzman personel bulunmaması makinanın verimli kullanılmasına engel olmuştur. Buna çözüm olarak Karayolları bünyesinde Türkiye'de ilk

³⁵ Çetinsaya 2014, 44. Ataünel 1993, 73.

³⁶ Örnek olarak, III. Plan döneminde, 1975'te kurulan üniversitelerden olan Konya Selçuk Üniversitesinin alt yapısını ve akademik kadrolarının oluşturmada karşılaştığı zorluklar, şu eserde edebi bir üslupla anlatılıyor: Çelik 2015, 58-189.

bilgi-işlem işlem merkezi oluşturulmuştur. Bu merkezde görev alan fizikçi, matematikçi ve inşaatçılardan oluşan 8 kişilik ekip, IBM 650'nin eğitimini, önce ABD Karayolları İdaresinden gelen bir uzmandan almıştır. Bu uzman, ekibe sistem ve programlama dersleri vererek organizasyonun şekillendirilmesine destek olmuştur. IBM 650, Karayollarında 1978 yılına kadar, 18 yıl boyunca hizmet vermiştir.³⁷

Türkiye’de akademik amaçlı olarak kullanılmak üzere ithal edilen ilk bilgisayar ise yine bir IBM ana (mainframe) bilgisayardır. İstanbul Teknik Üniversitesinin Taşkışla Binasında kullanılmaya başlanmıştır. Bilgisayar kullanımı, bundan sonra, başta ODTÜ, DPT, DSİ, İş Bankası, Ticaret Bankası ve Hacettepe Üniversitesi olmak üzere diğer kamu kurum ve özel sektör şirketlerine yayılmıştır. Bilgisayar sayısı 1971 yılında 76’ya çıkmış, 1973 yılında kurulan bilgisayarlarla bu sayı 100’ü aşmıştır. Çoğu küçük kapsamlı sistemler olan bu makinaların satın alınması veya işletme, kira giderleri ile kira ek ödemeleri için görece olarak büyük meblağlar ödenmesine rağmen³⁸ ancak %60 kapasite ile kullanılabilir.

III. Kalkınma planında, bilgi-işlem makinalarının verimli kullanılması için, bu makinalarının yurt çapında ithali, yenilenmesi, kullanılması ile ilgili değerlendirme, standardizasyon, eğitim ve koordinasyonlarının esaslarını tespit edecek ve yürütecek örgüt kurulması öngörüsü gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki boşluğu sivil girişim doldurmaya çalışmıştır. 1971 yılında Aydın Köksal ve arkadaşları tarafından kurulan Türkiye Bilişim Derneği (TBD) günümüze kadar kamuda bilişim bilincinin gelişmesine yönelik birçok çalışmaya imza atmıştır. Programcılık eğitim kursları, konferanslar ve ilki 1976 yılında başlayan TBD Ulusal Bilişim Kongreleri bunlar arasındadır.

Sonuç

Siyasi bakımdan soğuk savaş olarak adlandırılan 1960-1980’ler dünyası, aynı zamanda bir sosyal öncelikler dönemidir. Bilim ve teknolojinin merkezi rol oynadığı ekonomi politikaları sayesinde küresel çapta bir ekonomik büyüme ve refah artışı gerçekleştirilmiştir.

Türkiye bu dönemde, planlı kalkınma modeli uygulamıştır. Beş yıllık olarak hazırlanan kalkınma planlarında, iktisadi ve sosyal kalkınma bakımından bilim ve teknoloji veya Ar-Ge’nin önemi sıkça ifade edilmiş, Ar-Ge kurumlarının performanslarına ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için tedbirler öngörülmüştür.

Bu döneme ait dört adet kalkınma plan dokümanlarının incelenmesinden Bilim politikası alanında dünyadaki gelişmelerin iyi izlendiği ve buna paralel olarak da Türkiye’de bilim ve teknoloji alanındaki eksikliklerin isabetli tespit edildiği söylenebilir: Ar-Ge alt yapısı yetersizdir, Ar-Ge kurumları arasında işbirliği ve koordinasyon eksikliği vardır. Ar-Ge’ye ayrılan fonlar ve nitelikli araştırmacı insan gücü gelişmiş ülke ortalamalarına göre düşük seviyededir (bkz. Şekil 1, 2). Üstelik Ar-Ge personeli olarak değerlendirilen üniversite öğretim elemanları aşırı ders yükü altındadır. Özel sektör Ar-Ge çalışmalarına ilgisizdir.

Bu eksikliklerin giderilmesi için alınan kararların uygulanmasında ise ancak kısmi bir başarı elde edilebilmiştir. Temel Ar-Ge göstergeleri bakımından belirlenen hedeflere ulaşamamıştır. Bugün yürürlükte olan Onuncu Plan döneminde bile temel göstergeler istenilen seviyede değildir: Ar-Ge harcamaları/GSYİH oranı, 2013 yılı itibarıyla yüzde 0,95’e yükselmiş olmakla birlikte, AB ortalaması olan % 1,9 seviyesinin ve Dokuzuncu Kalkınma Planında yer alan % 2 hedefinin altında kalmıştır. Bu dönem sonunda 80 bin olarak hedeflenen ülkemizdeki tam zaman eşdeğer (TZE) araştırmacı sayısı 2013 yılı itibarıyla 89 bine ulaşmıştır. On bin çalışan başına düşen TZE araştırmacı sayısı 2013 yılı itibarıyla 35 olup, 2010 yılı itibarıyla 70,3 olan AB ortalamasının çok altındadır.

Birinci Planın ilk yılı olan 1963’te kurulan TÜBİTAK ve 1970’lerden itibaren üniversitelerin ülke sathına yaygınlaştırılması, 1960-1980 dönemi plan çalışmalarının başarı hanesine yazılmalıdır. Ayrıca, bütün kalkınma planlarında bilim ve teknoloji ve araştırma ve geliştirme çalışmalarının sosyal iktisadi

³⁷ Yılmaz vd. 2013, 84.

³⁸ Kira giderleri ile kira ek ödemeleri için 1970 yılı içinde 33 milyon TL döviz karşılığı olmak üzere 112 milyon 800 bin TL, O zamana kadar satın alınan makinalara ise 22 milyon 600 bin TL’si döviz karşılığı olmak üzere 69 milyon 200 bin TL ödenmiştir; III. Plan, s. 687.

kalkınma için önemi belirtilmiştir. Bunun da bu konuda genel olarak bir farkındalık yaratılmasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Yükseköğretim alanında ise 1981 yılı itibariyle durum şöyledir: 19 üniversite, 13 Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi, 6 İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1 Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, MEB'e bağlı 108 ve diğer bakanlıklara bağlı 19 olmak üzere toplam 166 yükseköğretim kurumu bulunmaktadır. Bu kurumların yapısı, insan gücü ihtiyaçları ve istihdam imkânları doğrultusunda düzenlenememiştir. Fırsat eşitliği sağlanamamıştır. Başarılı elemanların üniversiteye çekilebilmesi için şartlar cazip değildir. Uzun vadeli bir perspektif plânlaması yapılamamıştır.

Bu eksikliklere cevap olmak üzere, tüm yükseköğretim kurumları 4 Kasım 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2547 sayılı kanun kapsamındaki 27 üniversite çatısı altında toplanmıştır. Bu kanunla kurulan Yüksek Öğretim Kuruluna (YÖK), kaynakların verimli ve hedeflere uygun olarak kullanılmasını sağlama görevi verilmiştir. Akademik personel açığını gidermek amacıyla 7.265 öğretim elemanı kadrosu serbest bırakılmıştır. Öğretim elemanlarının yükseköğretim kurumları arasında dengesiz dağılımını düzeltmek amacıyla kalkınmada öncelikli yörelerde çalışacak olanlara yüzde 50'ye kadar tazminat ödenmesine başlanmıştır. Yükseköğretime yoğun talebi karşılamak üzere, üniversitelerin öğrenci kontenjanlarında artışlar yapılmış ve 1983 yılında açık öğretim uygulamasına geçilmiştir. Bu tarihten sonra üniversiteler yeni öğrenci kabulleri hızla atmıştır (bkz. Şekil 4). Türkiye 2014 yılı itibariyle Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin yükseköğretim okullaşma oranlarını yakalamıştır (bkz. Şekil 3).

Ar-Ge Sisteminin temel çıktı göstergelerinden uluslararası bilimsel yayınlar bakımından ise durum şöyledir: Türkiye, 1980 yılında dünyada 41. sırada iken 2013 yılı itibariye 18. sıraya yükselmiştir.³⁹ Ancak, bu yayınların bilimsel etkisini veya kalitesini gösteren ortalama atıf sayısı dünya ortalamasının altındadır.

Özetle, 1960-1980 döneminde planlı kalkınma çabalarının devamı olarak bugün Ar-Ge siteminde ve yükseköğretimde belli bir niceliksel büyüklüğe ulaşmıştır. Ancak kalite sorunları devam etmektedir.

Kaynakça

Acun, R., "Türkiye'de Bilim ve Teknolojinin Gelişim Süreci Literatürüne Eleştirel Bir Bakış," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4 (2004), 641-658.

Acun, R., "Bilim ve Teknoloji Politikaları ve TÜBİTAK." *Türk Yurdu*, 31/286 (2011), 33-42.

Acun, R., "Türkiye'de AR-GE: Mevcut Durum ve Geleceğe Bakış" *Üçüncü 1000'e Girerken Türkiye*, Ankara: TDV Yayınları (2000), 375-395.

Acun, R., "Üniversitelerde Eğitim ve Araştırma İşlevlerinin Entegrasyonu." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27/1 (2010), 1-14.

Ataunal, A., *Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimde Gelişmeler*. Ankara: Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, 1993.

Bulut, N., Ulusal Bilişim Politikası-Güncel Görev. *Elektrik Mühendisliği*, 240 (1976), 625-628.

Çelik, A., *Çift Başlı Kartalın Kanatları Altında 40 Yıl. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayını*, 2015.

Çetinsaya, Gökhan. *Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu, 2014.

Doğan, Mehmet. *Hacettepe Tarihine Farklı Bakış*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2006:

DPT. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı 1979-1983:

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>

DPT. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı 1963-1967:

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>

³⁹ Ancak, bu yayınların bilimsel etkisini gösteren ortalama atıf sayısı dünya ortalamasının altındadır.

DPT. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı 1968-1972:

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>

DPT. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977:

<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>

Ertüzün, T., “İthal İkamesi ve Sınırları”. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 36/1-4 (1976), 153-181.

Kadioğlu, Sevtap İ., *Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu’nun (TÜBİTAK) Kuruluşu ve Türk bilim Hayatındaki Yeri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Köksal, A., "Bilişim Teknikbiliminin Toplumsal İşlevi ve Türkiye Bilişim Kurumu", *Elektrik Mühendisliği*, 240 (1976), 629-634.

Özdaş, M. N., *Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye*, TÜBİTAK BTP 00/01, 2000.

Tuna, Y., "Kalkınma Planlarında Yüksek Öğretim", *Milli Eğitim Dergisi*, 160 (2003).

Türkcan, E., “Bilim politikası”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim Sosyal Bilimler II*, Ankara: TÜBA yayınları (1998a), 217-227.

Türkcan, E., “TÜBİTAK’ın 35. Kuruluş Yıldönümünde Türkiye’de Bilim Politikası”, *Bilim ve Teknik*, 371 (1998b), 76-79.

Türkcan, E., *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2009.

Uygun, S., “Türkiye’de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)”, *A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 23/1-2 (2003), 107-120.

Widmann, H., *Atatürk ve Üniversite Reformu* (Çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt) İstanbul: Kabalcı, 2000.

Yılmaz, A., E. A., Altunok, E. Altunok, E. Sezer, F. Koyuncu, R. Karaca, S. Karaca, T. Şişman, U. Akın, Z. Şeker, *Kamu Bilişim Birimlerinin Analizi ve Öneriler*, Ankara: Türkiye Bilişim Derneği, Nihai Rapor (2013), 84.

Yücel, İ. H., *Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu*, Ankara: DPT, 1997.

Web 1: Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 2. Toplantısı (3 Şubat 1993) Kararları.

http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/2/2btyk_karar.pdf

Web 2: https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/5d3yy.htm (15.09.2015).

Web 3: Göker, A., Türkiye’de 1960’lar ve Sonrasındaki Bilim ve Teknoloji Politikası Tasarımları: Niçin [Tam] Uygula[ya]madık? ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği, “Ulusal Bilim Politikası” Paneli, ODTÜ, Ankara. Haziran 2002, http://www.inovasyon.org/pdf/AYK.ODTUog_uye_der_Haz_02.pdf (15.5.2015)

Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinde “Ağyar”

“Ağyâr” in Fuzûlî's Leylâ ve Mecnûn Masnavi

Muhammet Sami ÜNAL*

Öz

Eski Türk edebiyatında mesneviler birer anlatma esasına dayalı metin türü olarak sahada geniş yer bulmuş ve özellikle dönem edebiyatının geniş halk kitleleri ile buluştuğu bir alan olmuştur. Klasik Türk edebiyatının saray ekseninden uzaklaşarak geniş coğrafyalara yayıldığı mesnevi alanında şüphesiz Türk edebiyatı eşsiz eserlere sahiptir. Tüm mesneviler arasında ise akıllara ilk olarak Leyla ve Mecnun gelmektedir. Neredeyse her yüzyılda karşılaşılan bir hikâye olan bu mesnevi, birçok şair tarafından işlense de Fuzûlî ile bu mesnevinin özdeşleşmiş olması herkesçe kabul gören bir gerçektir. Eldeki çalışma, adı geçen mesnevide iki ana karakter olan *Leylâ ve Mecnûn* dışındakileri ele almakta ve mesneviye farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Mesnevi, çalışmamızda “ağyâr” eksenli olarak ele alınmıştır. Âşık ve maşuk tasvirleri aşkı anlamak için bir çıkış noktası olarak görünse de aşkı anlamak için neyin aşk olduğunun yanında nelerin aşk olmadığını da iyice irdelemek gerekir. Bu sebeple çalışmamız âşık ve maşuk dışında kalan ve “ağyâr” olarak tabir ettiğimiz kişi ve kavramlara odaklanmaktadır. “Ağyâr”, yabancılar anlamında olup Leylâ ve Mecnûn dışındaki tüm tip ve kavramları kapsayan temel bir unsur olarak çalışmamızda yer bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, Ağyâr

Abstract

In the Old Turkish literature, mesnevi found a wide place in the field as a narrative genre and became an area where the literature of the period met with large masses of people. Undoubtedly, Turkish literature has unique works in the area of mesnevi, where classical Turkish literature moved away from the palace axis and spread to wide geographies. Among all the mesnevis, Leyla and Mecnun come to mind first. Although this mesnevi, which is a story encountered in almost every century, has been written by many poets, it is a known fact that it brought Fuzuli to mind at first. The present study deals with those other than “*Leylâ ve Mecnûn*”, the two main characters in the aforementioned mesnevi and approaches the mesnevi from a different perspective. In our study, the Mesnevi has been handled with the “*ağyâr*” axis. Although the depictions of minstrelsy and mashuk seem sufficient to understand love, it is necessary to thoroughly examine what is not love as well as what is love in order to understand it. For this reason, our study focuses on the points that we call “*ağyâr*”, except for “âşık and maşuk” “*ağyâr*” means foreigners and will be included in our study as a basic element that covers all types and concepts except Leylâ and Mecnûn.

Keywords: Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, Ağyâr

Giriş

Ağyâr, sözlükte *başkaları*, *yabancılar*, *eller*¹ olarak açıklanır. Devellioğlu, ağyârı *gayrılar*, *başkalar*, *yabancılar*² olarak tanımlar. Tasavvufi olarak bakıldığında *Arapça*, *gayr kelimesinin çoğulu olup, lügatta yabancı, el, başkası gibi manaları ihtiva eder. Tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır*³ şeklinde tanımlı verilmektedir.⁴ Genellikle mâsivâ kelimesinin karşılığı olarak kullanılır. Mâsivâ, *Sözlükte ‘şey’ anlamına gelen mâ ile ‘başka, gayr’ anlamındaki sivâ kelimesinden türetilmiş bir tabir olan mâsivâ mâsivallah, mâsive'l-Hak şeklinde de kullanılır.*

* Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Erzincan/Türkiye, sami.unal@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2797-6105

Makale Bilgisi - Article Info

Başvuru - Received: 26.04.2021; Kabul - Accepted: 20.05.2021

¹ Web 1 (20.04.2021)

² Devellioğlu 2004, 24.

³ Cebecioğlu 2005, 16.

⁴ Örnek olarak: Kaygusuz'un “Gel iste Kaygusuz yarı, çıkar gönülden ağyârı/Bugün gör yine didarı, bu sevda özge sevdadır” beyti ile Niyazi'nin “İçi umman-ı vahdettir yüzü sahra-yı kesrettir/Yüzün gören görür ağyar içinde yar olur peyda” beyti verilmiştir.

*Tasavvufta yaygınlığı sebebiyle çok defa mâsivâ demekle yetinilir*⁵ şeklinde açıklanmaktadır. Yine "gönülde Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hatta ilâhî odur. Bu yüzden, *kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin, hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arz eder*⁶ denilerek etki boyutu ortaya konulmuştur. Görüldüğü üzere sevgili ile seven arasında her ne var ise *mâsivâ* ve dolayısıyla *ağyâr* ile işaret edilebilmektedir. Özellikle edebiyatımızda *yâr* ile sık sık bir arada kullanılarak tezat oluşturulan bir kullanım alanına sahiptir. Bu noktada özellikle Klasik edebiyatımızda aşk içerikli metinlerde en az âşık ve maşuk kadar vazgeçilmez bir mazmun olarak kullanılabilir. Özellikle âşık ve maşuk etrafında cereyan eden metinler arasında en bilinenlerden olan Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnun adlı mesnevisi genel olarak bakıldığında iki ana unsur etrafında gelişen olaylarla şekillenir: Âşık ve maşuk. Bu ikisi etrafında gelişen olayların ve bu olay kahramanlarının tümü *ağyâr* olarak tanımlanabilir. Bu noktada biz, söz konusu mesnevide *ağyâr* üzerinde duracağız.

Aşkın, *aşığı ölüme kadar götürebileceği*⁷ bilinen bir durumdur. Burada veya herhangi tahkiyeli aşk metninde aşkın gücünü görebildiğimiz gibi onu daha iyi anlayabilmek için aşka, nelerin karşı olduğunu da iyi bilmek gerekir. Aşkın karşısındaki her kişi, olay, nesne ve durum "ağyar" olarak nitelenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi ağyar, başkaları anlamında, aşk dışındaki her nesneyi kapsayıcı bir yapıdadır.

Özellikle beşerî veya ilahî aşk kavramları için ortak nokta *ağyârdır*. Her iki durumda da âşık ve maşuk dışındakiler birer eleştiri noktası ve eza olarak karşımıza çıkar. Özellikle aşkın seven ve sevilen arasında geçen çeşitli hadiselerle besleniyor olmasından *ağyâr*, eser bütünlüğünü anlamak noktasında önemli bir noktada yer alır. Özellikle edebî eserlerde aşka dair mühim noktalar aranırken tasvirler genelde seven ve sevilenle kısıtlı kalmaktadır. Oysa *sevginin aşka dönüşmesinde sevgililerin beraberliğini önleyen engeller büyük önem taşımaktadır*.⁸

Edebî eserlerde âşık ve maşuk ilişkisi, konunun özüne inebilmek için yeterli görünse de aşkı anlamak için neyin aşk olduğunun yanında, nelerin aşk olmadığını da irdelemek gerekir. Bu irdeleme neticesinde âşık ve maşuk ekseninden uzaklaşıp bu iki kavram dışında kalan her türlü kişi, nesne ve olay ile konuya yaklaşmak, aşkın tarifinde daha geniş bir bakış açısı sunabilecektir. Elbette bu yapılırken de "ehl-i aşkın" sözlerini "alıp satmak" ve "sarayın içini görmeden duvarını vafsetmek" yeterli değildir. Yaşamayanın bilemeyeceği bir ulvilikte olan aşk, sadece yaşayanların bizlere yansıttığı kadarı ile tasvir edilebilmektedir. Bu tasvirler de şüphe yok ki Klasik Türk edebiyatında bir külliyyat oluşturabilecek enginliktedir.

Fuzûlî'nin meşhur beytinde *ağyârın* âşık ve maşuk etrafındaki her şey olabileceğini anlayabilmekteyiz. Vele ki bu "ilim" gibi mühim bir şey bile olsa: *Aşk imiş her ne var âlemde/İlim bir kıyl u kâl imiş ancak...* Burada ek olarak belirtmek gerekir ki Fuzûlî'ye ait bir *ilahî bir melâllik*⁹ yani "ilmi" bile gölgede bırakacak bir "hüzün" söz konusudur. Aşka duyulan bir hasretin hüznünü, Fuzûlî'nin bu gibi aşkı yücelterek geri kalan her şeyi geride koyduğu beyitlerinde görmek mümkündür. Çünkü Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin muhtevasına da bakıldığında aşk dışındaki her şey, birer *ağyârdır* ve hüzün kaynağı olabilmektedir.

İslâmî literatürde aşk ilahî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, ilahî aşka genellikle "hakiki aşk", beşerî aşka da "mecazî" veya "uzrî aşk" denilmiştir.¹⁰ Görüldüğü gibi aşk iki durumda tecelli eder. İlahî ve beşerî olarak adlandırılabilen bu iki durum, eldeki çalışmaya temel teşkil eden Leylâ ve Mecnûn'da açıkça örneklenebilmektedir. İlk önce Leylâ ile başlayan Mecnûn'un aşkı, derinleştikçe ilahî bir aşka dönüşmüş; Mecnûn, nihayet aşkının büyüklüğü neticesinde Leylâ'yı istemez hâle gelmiştir. Burada beşere karşı duyulan bir arzunun Tanrı'ya varmış olmasında aşkın

⁵ Uludağ 2003, 76.

⁶ Cebecioğlu 2005, 222.

⁷ Pala 1990, 52.

⁸ Özcan 2010, 227.

⁹ Sevük 1942, 163.

¹⁰ Uludağ 1991, 11.

tecellisi ve hakikati söz konusudur. Zaten aşktaki hakikatin *insan ruhunun rûh-ı mutlak olan Tanrı'ya karşı iştiyaki*¹¹ olduğu bilinmektedir.

İnceleme

Mesnevîde Kays doğduğunda son gününü düşünerek ağlar ve şöyle dediği varsayılmaktadır:

“Ya'ni ki vücûd dâm-ı gamdur
Âzâdelerün yeri ademdür

Her kim ki esîr olur bu dâma
Sabr etse gerek gam-ı müdâma”¹² (510-511)¹³

Beyitlerinde aslında hikâye başlarken aşk kavramı içerisinde en başta gelen ağyârın “*varlık*” olduğu, hürlerin ise yalnız *yokluğa* düşenler olduğu belirtilerek bu iki kavramın tuzağına kim düşerse ömrü gereksiz yere tüketeceği ve kendi varlığına sabırdan başka çıkar yolun olmadığı belirtilmektedir. Âşık ve maşuk arasında cereyan edecek olayların ise yegâne yoldaşı “gam”dır. Çünkü vasıl-ı yar olmayan ağyârdan sıyrılamayan her beden gam ile kalmak durumundadır. Tıpkı Şair Vehbî'nin, Sultan Selim'in “*Bütün dünya beni olsa gamım bitmez nedendir bu*” sorusuna cevaben verdiği “*Ezelden gam türabıyla yoğrulmuş bir bedendir bu*” ifadesinde en sade ve şık hâliyle görüldüğü üzere *gam*, yaratılıştan gelen bir yoldaştır âşık için. Çünkü gerçek yâr, yaratıcı; hicran ise ondan ayrılarak bu dünyaya geliştir. Bunu idrak için ise ilahî aşktan önce beşerî bir aşka tutunarak taklitten tahkike dönme çabasının en mühim yoldaşı “*gam*”dır. Gam öyle bir yoldaştır ki sevgiliden ayrılışın bir ilacı, sevgiliyi en derinde hissetmenin yoludur; bu sebeple ayrılan kişi daima gam talibidir:

“Her handa gam olsa kılma ihmâl
Cem' eyle dil-i hazînüme sal

Hem ver mana gam yemek kemâli
Hem âlemi gamdan eyle hâli

Peyveste meni esîr-i gam kıl
Kem kılma nasîbümi kerem kıl

Zevk ile geçürme rûzgârım
Fânî olana yoh i'tibârım” (515-518)¹⁴

Görüldüğü üzere Kays tüm gamı kendisine istemektedir. Yaratıcısından ayrılığın sebep olan fani âleme ise zerrece itibarı da yoktur. Ağyârın durağı olan bu dünya, ezeli ve ebedi aşkın sahibi olan yaratandan ayrılmış bir kişi için artık görülmek istenmez bir mekândır. “Gam”dan medet umulur ki bu firakı unuttursun:

“Senden dilerem meded ki dâim
Temkînüm ola senünle kâim

Bir bezmde kim şarâbı kandur
Sâkî cellâd-ı bî-emândur

¹¹ Levend 1980, 24.

¹² Doğan 2000, 114.

¹³ Örneklerin sonunda verilen rakamlar beyit numarasını göstermektedir. Alıntılanan bu örnekler ve bundan sonrakiler için bakınız: Doğan 2000, 602.

¹⁴ Doğan 2000, 116.

Bir mey mana sun ki mest ü medhûş
Dâim özümü kılam ferâmûş" (521-523)¹⁵

Yaratıcıdan ayrılan ve gam ile yoldaşlık kuran Kays, dünyanın hiçbir lezzetine kanmaz yalnızca "fırak-ı yâr" ile "ah u enin" iken belki yaratıcıyı hissettiğinden belki de kendisi gibi hicran ateşinde yanan bir kızı görmesinden olsa gerekir, susar. Bu susuş şöyle izah edilir:

"Mâ'lûm idi ehl-i hâle ol hâl
Kim nüsha-i aşkdur bu timsâl

Elbette bu tıflı zâr eder aşk
Âşüfte-i rüzgâr eder aşk" (543-544)¹⁶

Doğumundan beri gözyaşı döken Kays kendi hâli ile hemhâl bir kimse gördüğü anda susmuştur. Bu âna kadar gördüğü tüm her şey aslında *ağyâr*dır. Ne süt ne dadısı çare olabilmiş ancak hâliyle "hemhâl" bir kişi onu susturabilmiştir. Aslında onun karşı cins ya da insan olması değil, Kays ile hemhâl olması aradaki aşkı ateşleyecek olan noktadır. Dünyalık hiçbir arzu, bu aşkın etrafında bir vesile olarak anılamaz. Devam eden beyitler arasında Kays'ın karşıdaki "güzel"i görerek susmasındaki sebep güzelde var olan ulvîliktir, onun da kendisi gibi yaratıcıdan ayrı düşmesidir. Zaten karşıdaki güzelliğin "Tanrı güzelliği olarak tecelli ettiği"¹⁷ bilinmektedir. Bu duruma benzer olarak dünya meşakkatinin başladığı ilk yer olan mektep, aslında burada da hemhâl bir kimse ile yani bu sefer de Leylâ ile aynı meşakkati unutturacak ve bebekliğinden yoldaş olduğu gam ile tekrar arkadaşlığa başlayacaktır. Leylâ'nın vasfı ifade edilirken dünyevi ifadelerin aslında ehli olmayana açılmayacak sırlar ihtiva etmesi nedeniyle Leylâ, mazmunlar ile sunulmuştur. Bu vasıfların Kays'ı tekrar kendi derdine düşürmüş olması aslında doğduğundaki aşk ve ayrılık acısı ile Leylâ'ya duyduğu aşkın bir noktada benzer olduğunu ortaya koymaktadır: *Kays anı görüp helâki oldı/Min şevk ile derd-nâki oldı* (581)¹⁸. İlerleyen kısımlarda Leylâ'nın ağzı vasfında "sır" kısmen ifade olunmaktadır: *Agzı sıfatı hod etmek olmaz / Esrâr-ı nihâna yetmek olmaz* (589)¹⁹.

Birbirine bağlanan bu iki kişinin *ağyâr* ile münasebeti ilk olarak şu şekilde verilmektedir:

"Her kim sorar olsa Kaysa bir râz
Leyliden ana gelürdi âvâz

Kim Leylîye kılsa bir hitâbı
Kays idi ana veren cevâbı" (599-600)²⁰

Görüldüğü gibi âşık ile maşuk dışındaki her kelama Kays ve Leylâ'nın ortak cevabı ile karşı konulmaktadır. İlim noktasında bir kitap eline almak muradında olduklarında o kitap bile sevgilinin yüzünde okunmakta, sevgilinin olmadığı ilim de bir noktada *ağyâr* kabul edilmektedir: *Leylîde ohumak ıztırâbı / Olsa ruh-i Kays idi kitâbı* (602)²¹.

Buraya kadar ince noktalarda yer yer verilenlerden sonra artık asıl *ağyâr* mesnevide ortaya çıkmaktadır ki bu da ayıplanmak, hakir görülmektir. Yani toplum, âşık ve maşuk arasındaki en büyük *ağyâr* konumundadır. Ne kadar da gizleseler sır ifşa olmuş ve *ağyâr* en acımasız hâliyle ortaya çıkmıştır:

"Ref" oldı hicâb-ı şâhid-i râz

¹⁵ Doğan 2000, 116.

¹⁶ Doğan 2000, 120.

¹⁷ Çapan 2009, 229.

¹⁸ Doğan 2000, 126.

¹⁹ Doğan 2000, 128.

²⁰ Doğan 2000, 128-130.

²¹ Doğan 2000, 130.

Aşk oldu melâmet ile dem-sâz

Âşıklara gizlü kalmadı hâl

Ma'lûm aldı cemî'-i ahvâl" (617-618)²²

İnsanlar ne der, endişesi üzerine mesnevide geçen şu ifadeler dikkate değerdir:

“Tebîr ile aşk zevk vermez

Tebîr diyâr-ı aşka girmez

Aşk ile riyâ degül muvâfik

Rüsvey gerek hemîşe âşık" (641-642)²³

Beyitlerde aşkın olduğu yerde tedbirin ve gizliliğin olamayacağı, insan aşk yüzünden âleme rüsva olmadıkça aşkın kıymetli olamayacağı belirtilir. *Ağyâr*dan kaçmak mesneviye göre aşkın kitabında yer almamaktadır. Nitekim annesinin Leylâ'ya öğütünde belirttiği tüm hususlar *ağyâr*ın tarifidir. Genellikle toplum baskısı üzerine öğütler bina edilir. Âşık yahut maşukun hâli veya düşüncesi önemsizdir. Öğüt, *ağyâr*ın en önemli silahı konumundadır. Öğütlerin olmadığı durumda ise tehdit silahı devreye sokulur. Mesnevide baba figürü, anne tarafından Leylâ için bir tehdit unsuru olarak kullanılır. Anneden gelen bu öğütlerin ve baba tehdidinin temelinde daima “*melamet korkusu*”²⁴ yatar. “*Melâmet korkusu*”, *Leylâ'nın aşkını açığa vurmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir*.²⁵

Mesnevide annenin öğütü sonuç verecek *ağyâr*, âşık ve maşuk arasında galip olacaktır. Nitekim öğütten sonra Leylâ inkârı seçmiştir ki bir yukarı paragrafta verilen 641-642. beyitlerde aşk ile tedbirin ve riyanın bir arada yürümeyeceği söylenmiştir. Leylâ anne baskısı sonucu tedbir ve dolayısıyla inkâr yolunu tercih edince aslında hem âşık için hem de maşuk için asıl ızdırabın başlangıcı doğacaktır. *Ağyâr*ın bu galibiyeti ile Kays'ın artık Mecnunluk vasfını elde ettiği çalışmamızın ilk kısmında verdiğimiz gam çekmeye tekrar başlamasından anlaşılmaktadır: *Ger gelse ecel menüm nem ala / Cân hod yohdur meger gam ala (777)*²⁶.

Bu ızdırabın tarifinin ardından verilen Mecnun dilinden gazelde de Kays'ın Mecnun'a dönüştüğü belirtilmektedir: *Kim Kays iken adı oldu Mecnûn / Ahvâlini etdi gam diger-gûn (797)*²⁷. Mecnûn ve Leylâ aşkında *ağyâr* kavramına bir diğer yardımcı ise dostlardır. Aşkta dostlar, *ağyâra* da yâre de hizmet edebilmektedir. Şöyle ki perişan hâldeki Mecnûn'u “kalk dolaş” diyerek Leylâ ile karşılaşmasına vesile olanlar dostlarıdır: *Sevr üzre bu nevbahâr faslı / Şayed bulna nigâr vaslı (812)*²⁸ beytinde dostların kelimeleri ile güç bulan Mecnûn, Leylâ'sını görecektir ancak Leylâ'nın dostları *ağyâra* hizmet ederek Leylâ'nın oradan uzaklaşmasına neden olarak aşığa ve maşuğa ızdırap olacaklardır:

“Her yan dediler ana ki ey mâh

Nâgeh olur atan anan âgâh

Kim gayr ile âşinâ olupsen

Bir dilbere mübtelâ olupsen

Vermez bu revîş netîce-i hûb

²² Doğan 2000, 132.

²³ Doğan 2000, 136.

²⁴ Akdemir 2000, 14.

²⁵ Akdemir 2000, 14.

²⁶ Doğan 2000, 158.

²⁷ Doğan 2000, 162.

²⁸ Doğan 2000, 164.

Şâyeste degül sana bu üslûb" (849-851)²⁹

Görüldüğü üzere Mecnûn'a güç verip Leylâ'yı tekrar gösteren de Leylâ'yı oradan uzaklaştıran da ikisinin dostlarıdır. Burada dostun iki türlü olabileceğini bir grubun aşka hizmet ederken diğer grubun *ağyâra* hizmet edebileceği anlaşılabilir. Bu hadisenin ardından Mecnûn gömleğini parçalamaya ve ayakkabılarını çıkarmaya başlar. Burada dostlarına hitaben özür dilemesi ve onlardan ayrılacağını söyleyerek babasına iletmelerini istemesi belki de Mecnûn'un *ağyâr* denilen olgunun farkına varmasıyla ilgilidir. Çünkü *ağyâr* olarak gördüğü her nesneden ayrılmak gerektiğini anlamıştır. Leylâ'yı oradan uzaklaştıran neden dostları ise Mecnûn da dosttan, yuvadan hatta üzerinde olan esvaptan kurtulmayı aşk yolunda tercih etmiştir.

Mecnûn'un babasına gönderdiği mektuba eklediği gazelde (889-896) aslında aşka duçar olan bir kimse için *ağyâr* ile ilgili çoğu nesnenin adı zikredilmektedir ki bunlar: "*öğüt, ayıplanmak, utanç duygusu, akıl ve irade, huzurlu bir ortam, ad ve nam sahibi olmak*"tır. Mecnûn hepsinden sıyrılmış hâlden de memnundur:

"Mana kim ta'ne eyler kim nasîhat ehl-i âlemden
Hoşem kim i'tibar-ı aşk ile her dilde mezkûrem

Belâ-yı aşk u derd-i düst terkin kılmazem zâhid
Ne müştâk-ı behiştem sen kimi ne tâlib-i hûrem" (893-894)³⁰

Arkadaştan da ayrılan Mecnûn'un durumundan babası haberdar olduğunda yanına gelir fakat yâr dışında hiçbir nesnenin âşık için kıymetli olamayacağı Mecnûn dilinden şu şekilde ifade edilir: *Dedi nedür ata yohsa ane / Leylî gerek özgedür fesâne* (935)³¹.

Görüldüğü üzere Leylâ dışındakiler Mecnûn için hiçbir anlam ifade etmez. Mecnûn babası tarafından "Leylâ bize geldi!" diye kandırılarak eve getirilir ve *ağyârın* en büyük kozu olan nasihat annesi tarafından verilir. Bu nasihatler içerisinde makam ve benlik sözleri yer almaktadır. Araplara baş olması gerekirken sefil olmaması öğütlenir. Bu *ağyârın* "makam" aldatmacasıdır. İkinci nasihat noktası ise Mecnûn annesi tarafından övülerek bir lâl taşı gibi kıymetli olduğunun nakşedilmesidir ki bu da *ağyârın* "benlik" tuzağı olarak adlandırılabilir. Üçüncü nasihat noktası ise "madde"dir. Annesi Mecnûn'a "onlarca güzel kız var ve biz sana onlara kavuşman için mal-mülk verimiz" diyerek *ağyârın* "maddi varlık-zenginlik" kozunu da ortaya sunar. 944-970 arası beyitlerde verilen nasihatlere bakıldığında hiçbir söz yâr/Leylâ ile ilgili değildir. Bu nedenle her birinin *ağyârı* temsil ettiği açıktır.

Tüm bu nasihatlere Mecnûn kendi cevabını, Mecnûn dilinden bir gazel ile vermiştir. Kimin kendinden haberi varsa ve de kendini biliyorsa o âşık olamaz diyerek aşkın evvela kendinden geçmek olduğunu vurgular ve gazelin son beytinde bir ânın bile âşık için maşuksuz olmadığını belirtir: *Der imiş düşmen ki hem-demdür Fuzûlî yâr ile / Her sözi bühtân ise hakkâ bu söz bühtân degül* (1021)³². Mecnûn dilinden gazelin son beyti, *ağyârın* her an âşığın maşukla beraber olduğu için perişan olduğunu bir *bühtan* olarak nitelemez; doğrudur der ve kabul eder.

Mecnûn'un hâline acıyan babası Leylâ'nın babasından kızı ister ancak *ağyâr* bu bölümde "şart" kozunu öne sürer. Önce el-âlem sözü ile divane olarak adlandırılan Mecnûn'un iyileşmesi mukabilinde Leylâ ile kavuşacaklarını belirtir. Mutlak aşkta şart olmayacağı açıktır. Çünkü aşk iradeyi elden alır, irade olmadığı zaman ise yâr derdi *ağyârın* hiçbir sözünü duyurmadığı gibi şartı da âşık için geçersiz kılar. Şartı duyan Mecnûn şöyle der:

"Ger mende bu ihtiyâr olaydı
Tedbîrûme i'tibâr olaydı

²⁹ Doğan 2000, 170.

³⁰ Doğan 2000, 178.

³¹ Doğan 2000, 184.

³² Doğan 2000, 198.

Evvelden edeb şî'ar ederdüm
Temkînümi üstüvâr ederdüm

Olmazdı bu hâle ihtiyâcum
Kim ola azâb ile ilâcum” (1073-1075)³³

Tüm bu olanlarda iradesinin olmadığını beyan eder ve gam yolundan dönmeyeceğini de “evvelki cevabımla cevabım aynıdır” diyerek ekler:

“Mende bu ilâca yoh müdârâ
Min kez gamum etdüm âşikârâ

Yohdur revişümde inkılâbum
Evvelki cevâbdur cevâbum” (1076-1077)³⁴

Bu hâlden oğlunu kurtarma telaşına giren baba hiçbir çare bulamaz. Çünkü mesnevîde belirtildiği üzere aşk, Allah’tan gelir: *Edilmedi hiç biriyle çâre / Ne çâre kazâ-yı Kirdgâra* (1088)³⁵ Bu durum bir kader meselesi olduğu gibi âşık için bir iftihar meselesidir. Nitekim iyileşmesi için Kâbe’ye gönderilen Mecnûn Rabb’ine hitaben şöyle der:

“Kıl mende binâ-yı aşkı dâim
Mânend-i esâs-ı Kâ'be kâim

Sal gönlüme derd-i aşkdan gam
Her lahza vü her zamân ü her dem

Aşk içre müdâm şevküm artur
Şevk ile hemîşe zevküm artur

Her handa ki âlem içre gam var
Kıl gönlümü ol gama giriftâr” (1113-1116)³⁶

Belki de mesnevîyi özetleyecek bu beyitlerde Mecnûn’un Rabb’inden gam ve aşk derdini gönlünden asla çıkarmamasını istemesinden de anlaşılacağı gibi Mecnûn, derdinden aslında memnundur. Babası yukarıda verilen sözleri işitince oğlunun artık kurtuluşunun olmadığını anlar. Mecnûn tekrar çöllere düşer. İlk önce dağ ile karşılaşır ve dağa hitaben söylediği şarkının akis ile kendine dönmesinden memnun olur, ben arkadaşımı buldum der. Söz ile imanında ilme’l yakîn bilgiye işaret söz konusudur. Dağı bilir, içindeki madenlerden görmese bile haberdardır, kendinden olan sesin yansımasına kulak vererek dağı ilme’l yakîn seviyesinde bilir.³⁷ Dağdan gelen “kendi sesi” ile tatmin olmayan Mecnûn tekrar Leylâ yoluna düşer. Bu sefer, yolda karşılaştığı bir ceylanı, avcının elinden kendi elbiselerini vermek suretiyle kurtarır. Çünkü ceylan, Mecnûn için “çeşm-i nigâr yadigârı”dır. Yaratılış gereği hayvanın insandan kaçması gerekirken arkadaş olması ise Mecnûn’un insan olduğunu ve kendi beşeriyetini unutmasına bağlanmaktadır: *Çün ol beşeriyetin unuttı / Âhû hem anunla üns dutdı*” (1185)³⁸.

³³ Doğan 2000, 208.

³⁴ Doğan 2000, 208.

³⁵ Doğan 2000, 210.

³⁶ Doğan 2000, 214.

³⁷ Tekâsür/5. Ayrıca bakınız: İlme’l yakîn, Web 2 (18.04.2021)

³⁸ Doğan 2000, 228.

Aşk, beşeriyeti de âşığın elinden alır. *Ağyar* kavram kapsamına beşeriyet de böylelikle mesnevide eklenmiştir. Bu olayın ardından kolundaki inci bilekliği vermek suretiyle bir diğer avcının elinden bir güvercini kurtarır. Güvercin, Mecnûn için bir "tavaf" vekilidir. Güvercin, Leylâ kapısına gittiğinde onun için yârin evini tavaf edecek ve toprağı öpecektir. Böylece beşeriyetten kurtulan ve her nevi hayvandan dost edinen Mecnûn'un çevresi insan dışında her varlıkla kalabalıklaşır ve Mecnûn artık suretinin yansımından bile rahatsız olmaya başlar, gölgesiyle yürümek istemez. Gölgesi ve sureti "varlığa" işaret ettiği için aslında Mecnûn için *ağyar* kapsam alanına girmektedir.

Çölde varlığından bile kurtulma telaşına bürünen Mecnûn, bu hâlde iken Leylâ'nın durumu da ondan farksızdır hatta daha çetindir. *Ağyar* ile çevrili olması Mecnûn'dan daha gamlı olmasına işaret eder, bu hâldeyken Leylâ varlığından sıyrılmış ve sorana "Ben Leylâ değil, Mecnûn'um" demektir: *Mecnûndan idi cünûnı eżûn / Leylî deyene der idi Mecnûn* (1242)³⁹.

Derdini 'çerağ'a açmak istedi fakat bu duruma ateş dayanamaz yanından uzaklaşır diye vazgeçti. Leylâ'nın derdinin ateşi, "çerağ"daki ateşi yakacak ölçüde büyüktür. Pervane ile sırdaş olur ve onun ateşe olan aşkı ile kendi derdi arasında tek farkın pervanenin kavuşması, kendisinin ise gam ile dolmasını gösterir. Ayın, güneşe olan aşkıdan döndüğünü belirtir ve âşığın ay gibi gün göremeyeceğini belirtir. Günler de âşık için yardan ayrılığa sebep olması bakımından *ağyarın* kapsam alanındadır. Bu hâlde iken Leylâ sabah rüzgârına Mecnûn'u sorar ve onunla dertleşir. Annesi kızının hâline üzülerek dünya nimetlerinin güzelliğine işaret eden baharı ve çiçekleri, onların yaşama sevincini öne sürse de Leylâ'nın gamı dinmeyecektir. Bulut ile hem-hâl olduğunda belki de Mecnûn'a hâlini iletmesi için şöyle der:

"Ger sende olan ferâgat-i dil
Bir dem mana olsa idi hâsıl

Gîsû-yı müselsel-i girih-gîr
Boynumda ger olmasaydı zencîr

V'er bağlamasaydı bend-i halhâl
Kayd ile ayagımı meh ü sâl

Ayb ile çekilmeseydi adum
Bi'llâh bu idi hemin murâdum

Kim sâye-misâl senden ey nûr
Oldukça vücûdum olmayam dûr

Ammâ n'edeyüm esîr-i kaydem
Bir boynı ayagı baglu saydem" (1391-1396)⁴⁰

Ağyarın tutsağı olduğunu ve bu tutsaklığın, dillere düşmek endişesi, kıvrım kıvrım saçları ile kastettiği kendi beşeriyeti ve ayağına bağ olan ailesi ile ortaya çıktığını belirtir. Bu durumdan bezgin olduğunu ve maşukun da aslında *ağyardan* muzdarip olduğu Leylâ dilinden gazelde şöyle dile getirilmiştir: *Hazerüm ta'neden ol gâyete yetmişdür kim / Yâra ağyar olup ağyarum ile yâr olubem* (1401)⁴¹. Leylâ'nın, Mecnûn'un yanında olması gerekirken ondan uzak olmasına *ağyarın* sebep olduğu açıkça ortaya koyulmaktadır. Burada "ta'n edilmek" ise *ağyarın* en büyük silahıdır.

³⁹ Doğan 2000, 238.

⁴⁰ Doğan 2000, 264.

⁴¹ Doğan 2000, 264.

Âşık ile maşuk arasındaki en büyük fark ise yine mesnevîde araya girilerek okuyucuya hatırlatılmaktadır. Bu noktada Leylâ'nın gam eksilsin diye çıkış araması, Mecnûn'un ise onun aksine gamdan memnun olması mesnevîde âşık ile maşuk arasındaki en büyük farktır. Âşığın aşkı temsil gücü, esasen maşuktan fazladır. Leylâ'nın mesnevî üzerine yapılan çalışmalarda *Mecnûn'un gölgesinde*⁴² kalması bir noktada bu sebeptendir.

“Leylî eli ignedendür efgâr
Mecnûn'a kılıçlar eylemez kâr

Leylîni eder harîr dil-gîr
Mecnûn'a verür neşât zencîr

Leylî ister ki eksile gam
Mecnûn gamın arturur demâdem” (1410-1412)⁴³

Mesnevîde bir şarkı olarak söylendiği belirtilen bu kısma Leylâ da hak vermektedir. *Ağyâr*dan yine *ağyâr* ile gizlenen Leylâ, takındığı her bir nişan ve elbiseyi ancak acısını, akıttığı kanlı gözyaşını ve iniltisini gizlemek için kullanmaktadır. Ancak bu durum, İbni Selâm'ın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu güzellik karşısında İbni Selâm, Leylâ'ya bağlanır. *Ağyâr*ın belki de en can alıcı kozu buradan sonra ortaya çıkar ki bu da âşık ile maşuk arasındaki “*rakîp*”tir. Rakîp üstün gelir ve Leylâ ile nişanlanır. Âşığın ise *ağyâr* ile mücadelesinde yoldaşı ‘*mertlik ve vefa*’dır. Mesnevîde bu kavramlar *Nevfel* ile simge edilir. Mecnûn'a yardım için savaşan *Nevfel*, hiç yenilmez bir cengâver iken Mecnûn, Leylâ'ya kavuşabilsin diye “*rakîp*”lere yani İbni Selâm'a açtığı savaşta neredeyse mağlup olacaktır. *Nevfel*, Mecnûn'un “*rakîp*” için dua ettiğini görür. Çünkü Mecnûn, Leylâ'nın tarafı yani İbni Selâm kaybetmesini istemez. Uzun süren savaşın ardından *Nevfel*, İbni Selâm'a Mecnun uğruna açtığı savaşta kazanır. Ancak adaletli olması ve Mecnun'un duasından öğrendiği hakikatler nedeni ile Leylâ'yı, İbni Selâm'ın elinden almaz. *Vefa* ve mertliğin timsali *Nevfel*'in daima adaletten yana olması, nişanlı olan Leylâ'yı ailesine teslim etmesine sebep olmuştur. Kısacası bu kısımda zamansız gelen *adalet, vefa* ve *mertliği* götürmüş, *ağyâra* hizmet etmiştir. Bu olay neticesinde Mecnûn yeniden çöllere geri döner. Mesnevînin çoğu yerinde geçen bu çöl kavramı aslında Mecnûn için “*isyan duygusu*”⁴⁴ geliştirdiği ve insanlardan kendisini soyutladığı mühim bir mekândır. *Ağyâr*dan uzakta yârinin hayali ile zahirin anlayamayacağı ölçüde rahattır.

Mecnûn çölde kendisine bakarak yârdan ayrı hâline ilk önce bahaneler arar, kendi bedenini köle gibi zincire vurdurup Leylâ'nın kapısında dilenir. Leylâ'yı görünce ikisi de hâlini arz ederken sitem eder. *Ağyâr* bu sefer de sitem-şikâyet konumundadır. Tekrar çekip gider. Yeniden bir bahane bulup gözlerini kör etmiş gibi geri gelir. Yine Leylâ ile konuşmalar bile kavuşamazlar. Araya rakipler tekrar girer ve İbni Selâm hediyelerini gönderir. Mecnûn'un bahaneler bularak önce bedenini ardından gözlerini zincirlemesi aslında Mecnûn'un Leylâ'yı severken “*Leylâ'yı sevmeyi*” sevmeye başladığını işaret eder ki bedenini ve dünyevi gözün bağlanması buna işaret eder. Mecnûn için sevgiliye vuslat da artık *ağyâr* olmuştur. Allah aşkının tadını Leylâ'da alırken bedeni ve gözü de aradan çıkarıp “gam”a âşık olduğunun işaretleri, Mecnûn'un kendini ve daha sonra gözlerini zincire vurmasındaki simgesellikte görülebilmektedir. Ancak henüz Leylâ da aradan çekilmiş değildir. Mecnûn için gam ve aşkın kaynağı yine Leylâ'dır.

Rakîp İbni Selâm'dan gelen hediyelerin her biri ise Leylâ için zulmettir. Dünya ile ilgisi olan her nesne, ona eziyet olmaktadır. Leylâ dilinden 1750 ve 1757 beyitler arasında verilen *felek* gazeli *ağyâra* hitaptır. Nihayetinde İbni Selâm'a verilen Leylâ bir hikâyeye uydurur ve rakibi korkutarak kendisinden

⁴² Akdemir 2009, 3.

⁴³ Doğan 2000, 266.

⁴⁴ Kaplan 1985, 144.

uzak tutar. Burada İbni Selâm'ın Leylâ'ya olan sevgisinde *ağyâr* ise can ve makam korkusu olarak karşımıza çıkar.

“Ol sâde-zamîr ona inandı
Cinnî haberin sahîh sandı

Vehm etdi ki olsa yâra vâsıl
Noksan ola ömr ü câha hâsıl

Cânâne yolında ömr ü câhı
Ol nâkısun oldı sedd-i râhı” (1818-1820)⁴⁵

Beyitlerde görüldüğü gibi yolu kesen can ve makam'dır. Bu endişeler ile yâre vasıl olunmayacağı devamında belirtilir.

“Bir resm-i kadîmdür cihânda
Sûd isteyen istemek ziyân da

Cânân dileyen cefâya dözmek
Genç isteyen ejdehâya dözmek” (1821-1822)⁴⁶

Leylâ'nın İbni Selâm'a vardığı haberi, Zeyd tarafından Mecnûn'a bildirildiğinde Mecnûn sitemini dile getiren mektubunu gönderir ve cevap aldığı anda işin aslını öğrenir. Babası tekrar oğlunun peşine düşse de oğlunu yolundan döndüremez ve acıya dayanamayıp ölür. Mecnûn için artık aşktaki tüm kavramlar, maşuk dâhil, *ağyâr* hâline gelmiştir. İkilik denilen şey de aslında aşk için *ağyâr*dır. Mecnûn dilinden ikiliğin ortadan kalktığıнын beyanı, kendisi ve Leylâ'nın resminin çizildiği levhadan Leylâ'nın resmini kazıyıp şöyle denilerek ortaya konmaktadır:

“Bir safhada gördi iki peyker
Leylî Mecnun ile musavver

Mahv eyledi nakş-ı dil-sitânın
Koydı özinün hemîn nişânın

Sordılar ana hakikat-i hâl
Kim nişe bir oldı iki timsâl

Dedi bize birdürür hakikat
Birlikde yaraşmaz iki sûret

Olmak gerek ehl-i dâniş âgeh
Kim biz ikilikdenüz münezzeh” (2218-2222)⁴⁷

Fuzûlî'nin ikiliğe itiraz edilen bu beyitlerinin Muhammet Nur Doğan'ın incelemesinde 2222. beyte tesadüf etmesi ayrı bir güzellik ortaya koymaktadır. Hamdullah Hamdi'nin ve de Şahidî'den *birebir*

⁴⁵ Doğan 2000, 336.

⁴⁶ Doğan 2000, 336

⁴⁷ Doğan 2000, 402.

*kopya olduğu*⁴⁸ bilinen Kadimî'nin Leylâ ve Mecnûn hikâyeleri üzerine incelemelerde böyle bir rastlantı söz konusu değildir. Esasen ikiliğe itiraz edilen bu noktada sezilen bir diğer önemli husus şudur: Fuzûlî'nin ikiliğe itiraz edişi, özelde Leylâ ile Mecnûn'un bir olmasını çağrıştırırken derin boyutta Fuzûlî ile Mecnûn'un bir olmasını içerir. Eserde Mecnûn karakterini oluşturan Fuzûlî'nin ile Mecnûn'dan ayrı düşünülmemesi gerekir. Nitekim *aşk konusundaki tavırları tamamen aynıdır. Fuzuli gibi Mecnun'un da aşk derdiyle başı 'hoş'tur. İki de 'hal'lerinden bir anlamda memnunlardır.*⁴⁹

Tüm bu hâllerden sonra ızdırap içinde kıvranan Mecnûn bir mektup yazmaya karar verir ve mektubu yıldızlara, gezegenlere hitaben düşünür. Bu sırada Hz. İbrahim'in aydınlanmasına⁵⁰ benzer bir dönüşüm yaşar ve yıldızdan, gezegenden ümidi keserek arzusunu ancak yüce yaratıcının yerine getireceğini dile getirir:

“Çün gördi bülemler yeredür kâm

Ne Tîr yeter ana ne Behrâm

Tig ile kalemden old i nevmîd

Dutdı reh-i bârgâh-ı tevhid” (2297-2298)⁵¹

Daha evvel *ağyâr* ile mücadelede Nevfel ile iş birliği sonuç vermemiş, yıldızlar ve gezegenlerin de arzusunun büyüklüğü karşısında sönük kalacağını anlamış ve yaratıcıya yönelmiştir. Nihayetinde Zeyd, Mecnûn'a Leylâ'nın İbni Selâm'a varmadığı bilgisini ulaştırınca Mecnûn rahatlar ve Leylâ'dan kendisine gelmesini ister. Tabii rakipleri endişe etmemesini, bir “ah” ile hepsini yok edeceğini belirtir. İbni Selâm, Mecnûn'un “ah”ı ile ölünce haberi getiren Zeyd'e, Mecnûn üzüntüsünü bildirir. Çünkü rakipler ne kadar rakip olsalar da aynı kişiye âşık olmanın verdiği bir kader ortaklıkları söz konusudur. Leylâ, İbni Selâm'ın ölümünden sonra yaşlı gibi görünüp feryat figan etse de aslında o Mecnûn'dan ayrılığına feryat etmektedir. En son feryadının büyüklüğü gereği daha büyük bir muhatap ihtiyacı duyar ve o da Mecnûn gibi yaratıcısına sığınır.

Göç kervanı Leylâ'yı başka diyara götürürken çölde kaybolan Leylâ, Mecnûn'u bulur. Ancak Leylâ'yı, Mecnûn tanımaz, *tanımak istemez. O artık aradığı Leyla'yı bulmuş, maksadına ermiştir.*⁵² Aslen o Leylâ'sını özünde bulmuştur. Kavuşmak arzusunu reddeder. Çünkü kavuşamadığı Leylâ, ona gerçek Leylâ'sını buldurmuştur. Hakiki aşk, artık Mecnûn'a layık bir iştir. Leylâ için de Mecnûn için de gam, perde gerisinde kalmak, sevdiğine vasil olamamaktır. Leylâ'nın *hakikate ait sırların tecelli edişi*⁵³ olması onun aslında bir insan olarak görülmesinin önüne geçmektedir. *Hakikat, 'ilahi' olandır. Mecaz ise, bu dünya ile eşya ile madde ile ilgili olandır.*⁵⁴ Bu sebeple hakikate ait sırlar barındıran Leylâ, Mecnûn'u beklerken Mecnûn'un mana âleminde bulunduğu yani kendi hakikatinde karşısına çıkan “Leylâ” daha kıymetlidir:

“Aşk etdi binâ-yı vaslı muhkem

Ma'nîde meni senünle hem-dem

Ref oldu bu i'tibâr-ı sûret

Hâşâ ki olam şikârı suret” (2698-2699)⁵⁵

Leylâ'yı tanımayı ve istemeyişindeki hikmet ise *ağyâr* kavramının artık iki farklı beden hâlinde olmasıdır. Çünkü âşık ve maşuk için vazifeler yer değişmiş ve Mecnûn içindeki Leylâ'dan başkasını istemez olmuştur. *Ağyâr* bir noktada sevgilinin bedenidir.

⁴⁸ Levend 1957, 108.

⁴⁹ Kahraman 2000, 215-216.

⁵⁰ Bakınız: En'am/76-79. Hz. İbrahim'in yıldızla, aya, güneşe bakarak hakikati araması ve “batanlarla işim olmaz” diyerek mutlak yaratıcıya yönelmesi.

⁵¹ Doğan 2000, 414.

⁵² Levend 1957, VIII.

⁵³ Kahraman 2000, 201.

⁵⁴ Kahraman 2000, 255.

⁵⁵ Doğan 2000, 482.

"Cânum gedeli besî zamandır
Cismümdeki şimdi özge cândur

Sensen hâlâ tenümde cânım
Gözde nûrum cigerde kanım
...
Mende olan aşikâr sensin
Men hod yohem ol ki var sensin

Dâim sana mendedür tecellî
Men gayrdan olmuşam teselli

Ger ben ben isem nesen sen ey yâr
V'er sen sen isen neyim men-i zâr" (2701-2706)⁵⁶

Canını terk eden, cananı içinde bulmuştur ve başka canan istemez.⁵⁷ Leylâ ise bu durumu memnuniyetle karşılar çünkü aşk ehlinin hâlinde aşk ehli anlar. 'Varlık'tan sıyrılan Mecnûn gönlünde asıl varlık hâline getirdiği Leylâ'nın varlığından da sıyrılmış, aslında maksuda ermiştir. Beyitlerde söylenenler *ancak 'vahdet-i vücûd' felsefesiyle anlaşılacak şeylerdir. Yani, gerçek anlamda bir tek 'var'da tecelli etmeyi, onun dışındakileri yok saymayı ifade etmektedir.*⁵⁸ Vuslatın da aslen âşık ile maşuk arasında *ağyâr* konumunda olduğu Leylâ'nın dilinden gazelde şöyle belirtilmektedir: *Hevâ-yı nefsdür kim hûblar vashına tâlibdür / Ve ger ne aşk-ı kâmil fark-ı hicrân ü visâl etmez* (2771)⁵⁹.

Mecazi bir aşktan ilahî bir aşka mazhar olan Mecnûn, en üstün mertebeye vasıl olmuş, nakşa baksa da nakkaşı görür olmuştur. *Mecnûn'un gittiği yol, onu ilahî aşka ulaştırmışken Leylâ, beşerî aşta takılıp kalmıştır.*⁶⁰ İlahî olan "hakikatte" âşık ile maşuk esasen o vakit buluşmuş ve *ağyâr* tam olarak aradan sıyrılmıştır:

"Tahsîl kılup safâ-yı sîret
Görüşdi mecâzdan hakikat

A'yâna yoh idi i'tibârı
Nakkâş idi nakşdan murâdı (2798-2799)⁶¹

Temiz kalarak kavuşma arzularından vazgeçen iki âşığın yolları tekrar ayrılır fakat Leylâ kederine daha fazla dayanamadan ölür. Zeyd, Mecnûn'a haber verir, Mecnûn ise Leylâ'nın mezarı başında canını teslim eder. Temiz kalmalarının mükâfatını ahiret yurdunda fazlasıyla alacaklardır.

Sonuç

Görünen her nesneyi "bir"e yani onu yaratana bağlamayan her gözün *ağyâr* olduğu, *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi için temel gerçektir. "İki" olan ve içinde "ikilik" bulunan her şey aşk yolunda *ağyâr*dir. İster mecaz olsun ister hakikate taşınınsın Leylâ'ya nispet edilen her nesne, Mecnûn için "bir"dir. Esasen aşk daima "bir"i sever. Geri kalan her şey *ağyâr*dir. O, "bir" olan ise mutlak yaratıcının zatıdır.

⁵⁶ Doğan 2000, 482-484.

⁵⁷ Gel canını terk eyle ki cânân doğa senden/Hem kalbini pâk eyle ki irfan doğa senden. Geniş bilgi için: Web 3 (19.04.2021)

⁵⁸ Kahraman 2000, 251.

⁵⁹ Doğan 2000, 494.

⁶⁰ Akdemir 2009, 26.

⁶¹ Doğan 2000, 500.

Ayru bilmişsen Fuzûlî mescidi meyhânededen / Sehv imiş ol kim seni biz ehl-i irfân bilmişüz (2814)⁶². Mecnûn dilinden bir gazelin sonunda da görüldüğü gibi her baktığını “bir” görmeyenin irfandan ve aşktan haberi olamaz. Mesnevinin günümüz insanının bu aşkı anlaması ve bugün içimizi yakan onlarca acı hadisenin son bulmasına da gençlerimizin “*Mecnûn ve Leylâ*”nın temizliğinde kalarak hakiki hazineye ulaşmasına da kapı açacak, vesile olabilecek bir tılsıma sahip olduğu anlaşılabilir. Fuzûlî, aşkı Mecnûn ve Leylâ’nın adına yüklese de her bir kelimesi aşk olup taşmaktadır. Aşkın özünü veren bu muazzam mesnevinin değerlendirilmesine Fuzûlî’nin dilinden bir son söz eklemek gerekirse denilebilir ki kelimelerle ifşa edilen sadece “maşuk”tur:

“*Kim âleme âşık ahıdan yaş*

Ma’sûk kim oldugın kılır fâş” (2228)⁶³

(*Çünkü aşığın akıttığı yaş, âleme maşukun kim olduğunu gösterir...*)

Kaynakça

Akdemir, A.. “Eksik’ Bir Âşık: Leylâ”. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/7 Fall 2009 (2009), 1-27.

Cebecioğlu, E.. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2005.

Çapan, P., “Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn’unda Tematik Olarak Aşk”. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/7 Fall 2009 (2009), 221-238.

Doğan, M. N., *Fuzûlî Leylâ ve Mecnun Metin Düzyazıya Çeviri Notlar ve Açıklamalar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2000.

Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2004.

Kaplan, M., *Leyla ve Mecnun. Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.

Kahraman, M., *Leyla ve Mecnun Romanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Levend, A. S., *Arap Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.

Levend, A. S., *Divan Edebiyatında Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi. 1980.

Özcan, N., “Fuzûlî’nin Leylâ ile Mecnun Mesnevisinde Aşk - Gelenek Çatışması”. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi Bahar 2010/6 (2010), 225-260.

Pala, İ., *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü C. I-II*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.

Parlatır, İ., *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2011.

Sevük, İ. H., *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi. 1942.

TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay. 2010.

TDV, *Kur’an’ı Kerim ve Meali*, Ankara: TDV Yay. 2010.

Uludağ, S., “Aşk”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 4. İstanbul: TDV Yay. (1991), 11-17.

Uludağ, S., “Masiva”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 28. İstanbul: TDV Yay. 76 (2003).

Web 1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 20.04.2021)

Web 3: <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/salih-baba-divani/297-121-gel-can-n-terk-eyle-ki-canan-doga-senden.html> (Erişim: 19.04.2021)

Web 2: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilmel-yakin> (Erişim: 18.04.2021)

⁶² Doğan 2000, 502.

⁶³ Doğan 2000, 404.

Отображение Великой отечественной войны в русской и турецкой прозе*

Büyük Vatan Savaşı'nın Rus ve Türk Nesrine Yansıması

Badegül CAN EMİR*

Резюме

Великая отечественная война была одним из самых трагических событий XX века, потрясшим многие народы и страны. Страны, далёкие от войны, страдали так же, как и страны, принимавшие в ней непосредственное участие. Турция находилась далеко от грохота артиллерийских орудий, однако и она переживала период не намного лучший, чем Россия, находившаяся в самом центре войны. Русский народ, сражаясь с немцами в трудных условиях на фронте и в тылу, переживал эту войну в глубине своей души; а турецкий народ, хоть и не вступил в войну, но вполне ощутил на себе тяжесть голода, болезней и других бедствий, происходивших по причине войны. Во время войны литература, чутко реагирующая на всё, что происходит вокруг, занимает антивоенную позицию, выполняет своё миротворческое предназначение, донося до читателей трагедию войны. И русская, и турецкая проза записали историю в антивоенном духе, отобразив все стороны войны. В данной работе на примерах из русской и турецкой прозы в очередной раз демонстрируется бессмысленность войны, её разрушительная сторона, а также необходимость услышать призыв военной прозы к миру. Таким образом, исследуя отображение войны в художественных произведениях, читатель сможет узнать о Великой Отечественной войне и о воздействии войны на политическую, экономическую и культурную жизнь общества.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, русская проза, турецкая проза

Büyük Vatan Savaşı, savaştan uzak duran ülkelerin de savaşa doğrudan katılan ülkelerle aynı şekilde zarar gördüğü birçok halkı ve ülkeyi kuşatan 20. yüzyılın en trajik olaylarından biridir. Cephe önü ve gerisinde zor şartlarda Almanlarla savaşan Rus halkı, bu savaşı ruhlarının derinliklerinde yaşarken Türk halkı da savaşa girmemiş olmasına rağmen savaş nedeniyle meydana gelen açlık, hastalık ve diğer felaketlerin ağırlığını tam olarak hisseder. Dolayısıyla Türkiye topçu gürültüsünden çok uzakta savaşın tam merkezinde olan Rusya'dan daha iyi bir dönemden geçmez. Savaş günü, etrafta olup biten her şeye duyarlı bir bilim olarak edebiyat ise savaş karşıtı bir duruşla barışı koruma görevine adanmışlık içinde savaşın trajedisini okuyuculara aktarır. Hem Rus hem de Türk nesri, savaş karşıtı bir ruhla tarihi kaydeder ve savaşı her yönüyle yansıtır. Karşılaştırmalı edebiyat biliminin verileri ışığında Rus ve Türk nesrinden örneklerin sunulduğu bu çalışma, savaşın anlamsızlığını, yıkıcı yönünü bir kez daha gözler önüne serer; savaş nesrinin barış çağrısını yineler. Böylelikle, sanat eserlerinde savaşın anlatımını inceleyerek okuyucu hem Büyük Vatan Savaşı'nın izini sürecektir hem de savaşın toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel hayatı üzerindeki etkisine şahitlik edecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Vatan Savaşı, Rus Nesri, Türk Nesri

Введение

Вторая мировая война, начавшаяся с нападения фашистской Германии на Польшу 1 сентября 1939 года, была самой большой и разрушительной войной в истории человечества. Эта война дорого обошлась всем странам, как непосредственно участвовавшим в ней, так и не принимавшим в ней участия. То состояние, в котором оказались эти страны после окончания войны, было болезненным и неузнаваемым. Это состояние мира ярко отобразил в своём стихотворении «У меня была карта» турецкий поэт Джахит Сыткы Таранджы, который во время начала Второй мировой войны находился в Париже, а потом с трудом вернулся на родину:

---

*Эта статья была представлена в качестве доклада на конференции «Народный подвиг и народная трагедия в литературе: к 70-летию Победы в Великой Отечественной войне» но не опубликована.

* Doç. Dr. Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Department of Russian Language, Trabzon/Turkey, bcan@ktu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1046-1188.

“У меня со школьных лет карта Родины была.

А на ней были моря, горы, реки и поля;

И народ счастливый был, мирно жизнь его текла.

Мир тогда прекрасен был – не узнать его теперь!”¹

Современное экономическое, политическое, социальное и даже культурное положение стран мира – как непосредственно участвовавших в вооружённом столкновении, так и не участвовавших в нём – сформировалось в период этой войны. Рассматривая положение в России, которая была в самом центре войны, и в Турции, находившейся вдали от неё, мы видим, что Турция фактически пережила время, не намного лучшее, чем Россия. В данной работе на примерах из русской и турецкой прозы в очередной раз демонстрируется бессмысленность войны, её разрушительная сторона, а также необходимость услышать призыв военной прозы к миру.

Начало Великой Отечественной войны и ее последствия

Для России война началась 22 июня 1941 года, когда фашистская Германия, нарушив договор о ненападении, напала на Советский Союз. Эта война стала одной из самых великих трагедий в истории русского народа. Русские на протяжении своей истории пережили много войн, и самые крупные из них произошли в 1914–1918 и 1939–1945 годах. Следовательно, можно сказать, что XX век был очень тяжёлым веком для России. В результате войны Россия оказалась в сложном экономическом положении, народ сталкивался со многими трудностями на фронте и в тылу. Одной из самых больших трудностей, конечно, было удовлетворение насущных потребностей людей. Первые месяцы войны характеризовались серьёзным спадом производства продуктов питания.

“Сначала свободно использовались запасы продовольствия, и летом продукты даже вывозили за город, но скоро запасы были исчерпаны, и настал голод. Люди съедали мёртвых ворон, собак и котов, варили суп из пуговиц, сделанных из кости. В ноябре 1941 года дневной рацион хлеба для нетрудоспособных иждивенцев, служащих и детей до 12 лет был уменьшен до 125 грамм на человека. Рабочим на заводах и фабриках выдавалось в два раза больше хлеба. Истощённые люди от холода и голода падали посреди улиц и замерзали до смерти”²

Советский народ испытывал недостаток пшеницы, сахарной свёклы и хозяйственных товаров, но, как видно из следующего примера, не обращал на это внимания. “*В деревнях люди были в жалком состоянии. У всех земляные крыши. Природа беспощадна. А сами люди живут, не обращая внимания ни на голод и жажду, ни на стужу и зной, ни на такую жизнь, ни на жертвы, ни на эпидемии болезней*”³ Такое бедственное положение длилось очень долго, и народ получил тяжёлые социальные травмы, которые до сих пор не вылечились до конца. Но и для Турции, которая не участвовала во Второй мировой войне, этот период был одним из самых трудных после турецкой Войны за независимость. Руководители страны понимали, что вступление в войну принесёт Турции большой вред, и поэтому они приняли решение не вступать в войну до тех пор, пока не будет прямой угрозы территориальной целостности государства. Когда победа Германии ещё казалась возможной, в 1941 году турецкие государственные деятели подписали германо-турецкий пакт о ненападении и Турция объявила себя нейтральной страной. Поражение немцев в России и в Северной Африке привело к изменениям в политике других стран по отношению к Турции. Союзники усилили давление на Турцию, чтобы она выступила в войне на их стороне. И когда в 1943 году союзники начали одерживать верх, Турция впервые на конференции в Каире в принципе согласилась участвовать в войне вместе с союзниками. В 1944 году Турция разорвала отношения с Германией, а в 1945 году объявила войну Германии и Японии, но при этом сумела так и не вступить в войну. Тем не

¹ Tarancı 2009, 155.

² Kenez 2006, 140.

³ Artuç 2003, 212.

менее, это не смогло удержать страну от связанных с войной бедствий, и экономика страны была парализована в результате состояния готовности к войне.

“Несмотря на то, что Турция не вступила во Вторую мировую войну, война оказала огромное воздействие на её экономику и общественную жизнь. Война негативно сказалась на экономическом развитии страны, привела к страданиям бедных и малоимущих слоёв населения. Дороговизна, бытовые проблемы, а также голод, нищета и бедность, усиливаемые чёрным рынком, привели к многим проблемам в обществе”⁴

Война распространялась по миру подобно заразной болезни, и от войны страдали как непосредственно участвовавшая в ней Россия, так и остававшаяся вдали от неё Турция. Каждая из этих стран получила свою долю бедствий от этих военных действий мирового масштаба. Не осталась в стороне от войны и литература этих стран. В литературе обоих народов важную часть занимает война, её причины, следствия и разрушения. В произведениях русской и турецкой прозы ясно отражены бессмысленность и губительность войны, необходимость внять призыву к миру, бедственное влияние Великой Отечественной войны на политическую, экономическую и культурную жизнь общества.

Русская проза периода Великой Отечественной войны

Для России война началась в июне 1941 года, и в том же году литература получила новую миссию, которую сразу приняли на себя писатели страны. На съезде советских писателей было объявлено: *“Каждый советский писатель готов все свои силы, весь свой опыт и талант, всю свою кровь, если это понадобится, отдать делу священной народной войны против врагов нашей Родины”*⁵ Когда началась Великая Отечественная война, более тысячи поэтов и прозаиков вступили в армию как военные корреспонденты. Таким образом, во время войны появились и новые темы, и много молодых талантов, нашедших себя в этих темах. В числе писателей, писавших на темы этой войны, можно упомянуть Ю. Бондарева, М. Шолохова, А. Фадеева, В. Гроссмана, Н. Тихонова, И. Эренбурга, В. Вишневского, Е. Петрова, А. Суркова, В. Закруткина, А. Бека, А. Платонова, Г. Бакланова, В. Астафьева, В. Богомолова, В. Быкова, К. Воробьева, А. Ананьева, В. Курочкина и др. Большинство из них сами воевали на фронте и описывали в своих произведениях то, что видели на войне. Таким образом, их произведения подкреплены автобиографическими и документальными сюжетами. Проза о Великой Отечественной войне предстаёт перед читателем как самая сильная и важная тема русской и советской литературы, так как она сохраняет на будущее память о днях войны, проливает на них свет. В процессе развития военной прозы можно выделить следующие этапы: 1940–1945 годы, 1950–1960 годы и 1970–1980 годы. Военная проза 1940–1945 годов разрабатывает тематику единства и солидарности народа, героизма солдат на фронте, смелости, победы, смерти, голода, бедности и т. п. В 1950–1960 годах после смерти Сталина прозаики расширяют тематику и начинают писать уже и о таких проблемах, как ошибки в размещении армии СССР, слабое вооружение армии, ротные наказания, плохое питание солдат, неподготовленность к войне, неоправданно большие потери советской армии, совесть, мораль, душа солдата на войне и т. п.⁶ Для прозы 1970–1980 годов характерна ещё более углублённая разработка разнообразной тематики, появившейся в прозе 1950–1960 годов после смерти Сталина: опыт прошедших войну писателей здесь направлен на изображение катастрофы, производимой войной в душах людей (мужчин, женщин, детей), писатели показывают душу человека в момент выбора.

В первых произведениях русской прозы периода Великой Отечественной войны в центре внимания находится общая борьба всего русского народа: мужчин, женщин и детей, исполненных веры и решимости. Борис Полевой (1908–1981) в своей «Повести о настоящем человеке» отражает эту борьбу в следующих словах: *“Все мужчины и многие женщины страны воют, когда даже сопливые мальчишки, став на ящики, так как у них не хватает*

⁴ Metinsoy 2007, 52-53.

⁵ Литература и поэзия военных лет в годы Великой Отечественной войны. Web 1 (12.10. 2013).

⁶ Галкина 2010, 4.

роста для работы на станке, точат снаряды”⁷ Главный герой повести Алексей Мересьев получает тяжёлое ранение и утрачивает способность ходить. Врач, который лечит его и помогает ему ходить, говорит такие слова о силе, твёрдости и решимости русского народа и солдат: “Ныне, батенька, война такая: люди с оторванной рукой роту в атаку ведут, смертельно раненные строчат из пулемёта, доты вон грудью закрывают... Только вот мёртвые не воюют...”⁸ В этой связи интересной представляется также повесть В. Некрасова «В окопах Сталинграда». Вот как описывает твёрдость и решительность народа автор этой повести: “До сих пор воюем. Даже здесь, на Волге, потеряв Украину и Белоруссию, воюем. А какая страна, скажите мне, какая страна, какой народ выдержал бы это?”⁹ В повести «В окопах Сталинграда» отображён опыт офицеров Сталинграда, которые сражались за свою страну, не жалея сил. Военный опыт солдат и народа отражён в военной прозе Великой Отечественной войны в виде картин героического поведения, переживаний и восприятий героической личности. Например, в повести Б. Васильева «В списках не значился» героизм народа представлен читателю в образе Плужникова. Как раз перед началом войны Николай Плужников приходит в Брестскую крепость. Его имени ещё нет в списках солдат. Он начинает воевать вместе с эмигрантами и продолжает сражаться даже после гибели всех защитников крепости. Этот храбрый молодой человек несколько месяцев не даёт фашистам покоя. Он появляется в самых неожиданных местах, стреляет и убивает врагов. Плужников представляет собой образ героической личности.¹⁰

После смерти Сталина русская проза о Великой Отечественной войне освобождается от давления и уже не ограничивается только тематикой героизма и победы. Тематический спектр расширяется. В произведениях этого периода уже показывается бесполезность войны и находит своё отражение тот факт, что советская власть ответственна за эту войну в той же мере, что и фашистская Германия. Ярким примером этого может служить роман А. Солженицына «Раковый корпус». Когда главный герой романа Костоглотов рассказывает Зое о блокаде Ленинграда, в его словах улавливается явное обвинение в адрес властей: “Гитлер и шёл нас уничтожать. Неужели ждали, что он приотворит калиточку и предложит блокадным: выходите по одному, не толпитесь? Он воевал, он враг. А в блокаде виноват некто другой”.¹¹ Ещё один пример указания на ответственность власти можно найти в повести Ю. Бондарева «Батальоны просят огня». Писатель обвиняет руководство в том, что оно не отправило солдатам помощи и оставило их беззащитными перед врагом. Вот как звучит это обвинение в устах одного солдата: : “Мы все погибли здесь, выполняя приказ. Пришлите плот. За Кондратьева остался я, младший лейтенант Сухоплюев. У нас нет снарядов. Мы все погибли здесь, выполняя приказ...”¹²

Великая Отечественная война приносила разрушение не только своим смертоносным оружием – она в то же время переворачивала душу человека. И поэтому внимание писателей переносится с героических картин на личность и внутренний мир человека на войне. Этот внутренний мир человека, особенно в произведениях писателей-фронтовиков, лично переживших войну, начинает занимать самое важное место. Не уделяя особого внимания социальным мотивам поведения, писатели исследовали психологическую природу персонажей, обращали главное внимание на психологию и внутреннюю жизнь человека на войне.¹³ В этой связи заслуживает внимания следующий внутренний монолог капитана Ермакова в повести Ю. Бондарева «Батальоны просят огня»: “Что это я? О чём? Размотались нервы. Такое чувство, словно заплакать готов!.. Совсем никуда! — подумал он, поглаживая пальцами возникшую снова ноющую боль в левой стороне груди. — Огрубел, огрубел за три года...”¹⁴ Другим примечательным произведением является рассказ М. Шолохова «Судьба человека», в

⁷ Полевой 1983, 97.

⁸ Там же, 144.

⁹ Некрасов 2004, 98.

¹⁰ Нефагина 2011, 196.

¹¹ Web 2 (03. 11. 2009)

¹² Бондарев 2011, 181-182.

¹³ Нефагина 2011, 194.

¹⁴ Бондарев 2011, 199.

котором рассказывается о жизни солдата, попавшего в плен. В «Судьбе человека» с большой глубиной и простотой раскрывается психология солдата, который, освободившись из плена, вдруг осознал истину, что война отобрала у него всё, что у него было. В этом рассказе М. Шолохов через судьбу одного человека показывает судьбу всей России. Углубление во внутренний мир героя затем приводит к вопросам ответственности на фронте, морали и совести. Писатели размышляют о проблеме совести на фронте, и в фронтовой прозе совесть выступает основным моральным принципом отношений в мире и главным критерием поведения – от поступков простых солдат до решений командиров. Такое высокое место совести приводит к появлению в военной прозе новой тематики: *Немцы тоже люди*. Одним из самых ярких произведений по этой тематике является повесть Бориса Васильева «В списках не значился». Когда совсем юного Васю Волкова призвали в армию, он впервые увидел войну. *“И для него даже немецкие солдаты ещё оставались людьми, в которых нельзя стрелять, по крайней мере, пока не прикажут”*¹⁵ В той же повести Плужников не убил немца, которого взял в плен. Вот как объясняется этот поступок милосердия: *“Потому что он не застрелил этого немца всё-таки для себя. Для своей совести, которая хотела остаться чистой, несмотря ни на что.”*¹⁶ Можно сказать, что многие произведения Бориса Васильева организованы вокруг этой тематики. Её мы находим и в повести автора «А зори здесь тихие». Одной из героинь повести, Рите, стало плохо от того, что она выстрелила в немца, и командир взвода Кирьянова сказала ей: *“Пройдет, Ритуха. Я, когда первого убила, чуть не померла, ей-богу. Месяц снился, гад...”*¹⁷

Это расширение тематики военной прозы происходит не только в связи с вопросами причин войны, её ответственных лиц, её развития и сопровождающего войну насилия; со временем затрагиваются такие темы, как «война и дети», «война и женщины» и т. п. Самым известным детским произведением, написанным в военные годы, является повесть В. Катаева (1897–1986) «Сын полка». Писатели показывают, как война глубоко ранит души детей и наибольший вред наносит именно детям. В этой связи важны слова из книги А. Твардовского «Родина и чужбина»: *“Дети и война – нет более ужасного сближения противоположных вещей на свете.”*¹⁸ После детей следующими невинными жертвами войны оказываются женщины. Здесь заслуживает внимания произведение Светланы Алексиевич (р. 1948) «У войны не женское лицо». Впрочем, хотя в этих произведениях жертвами оказываются женщины и дети, но на войне жертвами становятся все: дети, женщины, мужчины, старики и молодёжь; такова беспощадная реальность войны. К тому же в этих произведениях показывается, что на войне нет общественных ролей женщины и мужчины, каждый как «солдат» делает всё, что может. Каждый выполняет свой долг в качестве бойца/солдата. Это хорошо демонстрируют слова старшины Васкова, сказанные в адрес одной женщины-солдата в повести Б. Васильева «А зори здесь тихие»: *“Нету здесь женицин! — крикнул комендант и даже слегка пристукнул ладонью по столу. — Нету! Есть бойцы, и есть командиры, понятно? Война идет, и покуда она не кончится, все в среднем роде ходить будем...”*¹⁹ Как мы видели в приведенных примерах, писатели русской прозы о Великой Отечественной войне не просто писали о войне и героизме, но способствовали развитию моральных и гуманных человеческих качеств, и им удавалось отображать самые сокровенные душевные состояния, раскрывающие глубину человеческих чувств. Таким образом, военная проза не «осталась в окопах», но сумела показать важность борьбы и победы, корни героизма советского народа, его моральную силу, идеологическую веру и преданность Родине, трагедию войны, безрезультатность и бессмысленность войны, а также передать антивоенные идеи.

Турецкая проза периода Великой Отечественной войны

Обращаясь к турецкой прозе периода Великой Отечественной войны (мы включаем сюда 1938–1945 годы), мы видим, что темой произведений этого периода является политическое и

¹⁵ Васильев 1986.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Васильев 1979, 13.

¹⁸ Твардовский 2000, 409.

¹⁹ Васильев 1979, 23.

социальное положение страны. Основу тематического спектра этих произведений составляют упадок турецкой экономики, бедность населения, болезни, губительное влияние этих трудностей на психологию человека, а также восприятие войны людьми, имеющими разное общественное положение. В число лучших произведений, затрагивающих темы недостатков, голода и болезней во время войны, входят: «Вечная ярмарка» Халиде Эдип Адывар, «Кинотеатр с мороженым» и «Улица чужаков» Октая Акбала, «Соль на рану» Аттилы Ильхана, «Позорный мир» Фаика Байсала, «Розовый волк» Кемаля Бинбашара, «На свете была война» и «Ссора из-за хлеба» Орхана Кемаля, «Чакразы» Музаффера Арабула, «Затемнённые ночи» Рыфата Ылгаза, «В небе ни облачка» Джедвета Кудрета, «Покой» Ахмета Хамди Танпынара, «Мы не допустим, чтобы нас ущемляли» Сабахаттина Али, «Ещё немного смерти» Пынар Кюр и т. п. В этих рассказах и романах ярко изображается война и её влияние на жизнь людей: убогое состояние турецкой экономики, голод и нищета, болезни.

В рассказе Рыфата Ылгаза «Затемнённые ночи» негативные последствия войны в стране отражены в словах учителя Мустафы: *“Все новости похожие, Агон господин! Война продолжается, а вместе с ней и весь её абсурд: народ остался без хлеба, без дров, без угля.”*²⁰ И в другом месте рассказа: *“Мир воюет, а мы из-за этого постоянно страдаем. Чая нет, кофе нет! Да ладно, чёрт с ним – с этим чаем, пусть им остаётся, мы обойдёмся... Но пусть хоть хлеб-то у нас не отбирают!”*²¹ Трагедия войны, охватившая мир, нанесла Турции раны, которые нелегко вылечить. Из-за войны вырос спрос на продукты питания и уменьшился объём производства и импорта. А когда государство в связи с войной взяло под свой контроль некоторые продукты питания, и народ бросился запасаться продуктами, то это способствовало усилению чёрного рынка. Вот как подытожил положение Турции в то время Орхан Кемаль в своём рассказе «На свете была война»: *“В мире война, а в Турции полным ходом работает чёрный рынок! А о государственной зарплате что и сказать?”*²² В военные годы в журнале «Yurt ve Dünya» вышла статья Медихи Беркес, написанная на основе исследований, проведенных ею в деревнях Турции, и в этой статье она даёт подробную картину голода в деревне во время войны: *“В пекарнях многие дни не пекут хлеб, потому что нет муки. Иногда бедные люди днями голодают... Мы пошли в один дом, там совсем не было еды. Женищина несколько дней назад родила ребёнка, и он умер из-за того, что не было молока.”*²³ В рассказах повествуется о болезнях детей ввиду вызванного войной голода. В рассказе Кемаля Билбашара «Куриная грудка в сливках» бедный чиновник говорит о своём туберкулёзном сыне: *“Откуда взялась эта проклятая мировая война? Разве мальчик сейчас был бы в таком жалком виде, если бы не было войны? Разве он был бы таким бледным, если бы ему перед сном давали 250 грамм молока, а по утрам кормили маслом с вареньем? Будь прокляты те, кто начал эту войну...”*²⁴ Дома у всех подавленное душевное состояние. Как можно заключить из романа Ыылмаза Каракойунлу «Брильянты госпожи Салкым», особенно ответственными чувствуют себя мужчины как главы семейств: *“Голод был самым сильным наказанием; а мужчина в доме казался самым большим преступником”*²⁵ В результате таких трудностей выросло поколение телесно и душевно искалеченных людей.

Вызванные войной трудности послужили причиной некоторых изменений в жизни турок, и эти изменения тоже нашли своё отражение в литературных произведениях. В этой связи обращает на себя внимание книга Октая Акбала «Сначала испортились хлеба», в которой рассказывается о меняющемся во время войны обществе:

“Сначала испортились хлеба, а потом и всё остальное. Мир стал безвкусным. Всё вдруг сразу изменилось. Хлеб, вода, воздух, море, улицы, площади, радио, газеты,

²⁰ Pgaz 2011, 60.

²¹ Там же, 136.

²² Kemal 2010, 76.

²³ Metinsoy 2007, 142-143.

²⁴ Bilbaşar 1953, 67.

²⁵ Karakoyunlu 1999, 113.

книги. Особенно люди... Разве их можно было узнать?... Они словно ушли из города, и вместо них пришли другие – хмурые, вредные... боязливые, задумчивые, робкие.”²⁶

Изменения в жизни народа и общества были следствием постоянного ожидания войны и ощущения, что страна может в любой миг вступить в войну. Вот как описывает Решад Энис в своём произведении «Стена плача» напряжённость и нервозность, вызываемую в народе таким ожиданием и неопределённостью: *“Уже два года нам твердят одно: будет война, скоро разразится война... На горизонте сверкают молнии войны. Откроешь газету, а там: Не заходи домой; возьми рюкзак на плечи и бегом в военкомат! Как это всё надоело; пусть уже разразится, наконец, эта война, чтобы всё это прекратилось!”*²⁷ Война, вызывавшая такую напряжённость в народе, производила беспокойство и среди интеллигенции, опасавшейся, что страна может вступить в войну. Некоторые интеллигенты в случае вступления в войну поддержали бы Германию, а другие – Россию. В романах «Негры друг на друга не похожи» и «Лезвие ножа» Аттилы Ильхана, «Люди чести» и «Головорез Мехмет» Кемалы Тахира, «Стена плача» Решада Эниса, «Сжигания камень» Мехмета Сейды и «Покой» Ахмета Хамди Танпынара показано, что интеллигенция поддерживала Россию. В этой связи примечательны следующие слова из речи Мюмтаза в романе «Покой» Ахмета Хамди Танпынара, произнесённой по поводу возможного наступления войны, в которой Мюмтаз выражает поддержку России и обнаруживает огромную разницу во взглядах на войну между интеллигенцией и остальным народом:

“Если будет война, то этот носильщик пойдёт воевать! Я тоже пойду воевать! Но между нами есть разница! Я знаком с идеями А. Гитлера и злюсь на него. Я буду охотно сражаться с ним. А этот несчастный мужик не знает ни о Германии, ни об этих идеях. Он будет воевать против того, о чём не знает и не ведает; и, может быть, умрёт.”²⁸

В Турции военных лет о войне говорили все: жители сёл и городов, интеллигенты, старики, молодёжь:

“Слово война постоянно было у всех на устах. В саду, дома, в классе, на улице, в трамвае, на пароходе – везде и повсюду была только война... За нашей границей кровь и огонь текли рекой. Мы были готовы воевать любой ценой – так писали газеты.”²⁹

Как видно из этих примеров, хотя Турцию можно было считать счастливой страной, потому что она не принимала прямого участия в войне, но тем не менее, она переживала тяжёлое время в связи с самой возможностью вступления в войну. Народ страдал от ряда проблем, таких, как голод и болезни, ввиду мер, принимаемых по причине возможного вступления в войну.

Отражение войны в прозе двух стран

В следующей таблице показано, как война была отображена в прозе двух стран.

Общие / сходные стороны	Различия	Выводы
<p>-Экономика обеих стран была парализована по причине войны.</p> <p>-Народы обеих стран были под психическим воздействием войны.</p>	<p>-Для России проза Великой Отечественной войны представляла насыщенный и драматический опыт писателей-фронтовиков, воевавших за свою свободу. Для турецкой же прозы не было опыта борьбы за свободу, а был опыт писателей, переживавших</p>	<p>-Бедствие войны охватило весь мир: и прямых участников, и страны, оставшиеся в стороне; и на самом деле никто не вышел победителем.</p> <p>-Так как в войнах никто не выходит победителем, то войны абсурдны,</p>

²⁶ Akbal 2008, 21.

²⁷ Çilgin 2003, 72.

²⁸ Tanpınar 1972, 310.

²⁹ Akbal 2008, 21.

<p>-Авторы, писавшие на эту тему, в общем сами пережили трудности, связанные с войной.</p> <p>-Тематика произведений поэтов и прозаиков строилась вокруг тем войны, голода, бедности и т. п.</p>	<p>трудности, возникшие из-за возможности вступления Турции в войну.</p> <p>-В Турции война представлялась процессом, разрушающим ритм повседневной жизни, внося в неё бедность и болезни. В России же бедность и голод были самой последней заботой людей.</p>	<p>бессмысленны и неразумны.</p> <p>-Человечество должно, наконец, извлечь уроки из предыдущих войн, выступить против всякого рода войн и признать их позором для себя.</p>
--	---	---

Таблица 1

Представляется совершенно очевидным, что воздействие войны ощущает на себе каждая страна, независимо от того, вступила она в войну или нет. Литература поставила перед собой задачу открытого отображения этих проблем. С этой точки зрения литературные произведения подобны громкому призыву к миру. В действительности главной целью художественных произведений о войне является изображение причин и следствий того, что было пережито, – для того чтобы извлечь из прошлого урок. Примечательны следующие слова Онера Ягджы:

“Недаром старый Лев Толстой потратил столько сил, труда и времени на написание романа «Война и мир», в котором он изобразил ужас под названием война в великолепном повествовании о мире; даже рассказывая сны Наполеона прошлых лет, он посылал сигналы для нашего времени. Он исписал тысячи страниц для того, чтобы люди увидели, как льётся кровь, рвутся на части тела, уничтожается природа и жизнь, и чтобы они поумнели и никогда не забыли ужаса под названием смерть.”³⁰

Как ясно показывает приведенный пример, большинство авторов, писавших на тему войны, стремились в своих произведениях призвать читателей к миру. Сегодня все солидарны во мнении, что мир является самой неотложной нуждой человечества. Как сказал Назым Хикмет: *“Жить, как деревья в лесу - отдельно, свободно, но все вместе по-братски - вот наша тоска!...”*³¹

Заключение

В заключение отметим, что войны приносят народам не только экономические и политические, но и социальные, моральные и философские проблемы. В литературных произведениях отображается не только весьма насыщенный ход войны, но также трагические и священные страницы истории и мысли о пережитом. Отображение этих мыслей позволяет героям военных лет донести свои чувства и взгляды современному читателю; благодаря этому люди получают возможность анализировать один из самых критических периодов в жизни стран и народов. Они приходят к пониманию того, что война есть, по словам Л. Толстого, *противное всей человеческой природе событие.*³² И вот как раз здесь антивоенные речи военной прозы и раскрываемые ею истины помогают нам правильно строить наше будущее. Благодаря этим истинам читатель получает возможность многому научиться и многое оценить и в мирное время. В этой своей правде литература поднимается выше своей роли активного учителя истории и открывает перед нами горизонты построения лучшего будущего. Война служит для литературы источником тематического разнообразия. Кроме того, как видно из статьи, пример Турции демонстрирует, что войны теперь приносят несчастья не только для обществ воюющих стран, но также и для обществ стран, не принимающих непосредственного участия в войне. И значит, настало время что-то сделать для того, чтобы жить в единстве и согласии. Человечеству нужно для мирной жизни больше любви и терпимости.

³⁰Yağcı 2003, 24.

³¹Çarap 2003, 52.

³²Гучек 2007, 8.

Список литературы

- Akbal, O. *Önce Ekmekler Bozuldu*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2008.
- Artuç, İ., *İkinci Dünya Savaşı*, Cilt II, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2003.
- Bilbaşar K., *Kaymaklı Tavukgöğsü, Pembe Kurt*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 1953.
- Çapan, C., *Ne Güzel Şey Hatırlamak Seni Nâzım Hikmet*, İstanbul: Adam Şiir Klasikleri, 2003.
- Çılgin, A. S., *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Ilgaz R., *Karartma Geceleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Karakoyunlu, Y., *Salkım Hanımın Taneleri*, İstanbul: Öteki Yayınevi, 1999.
- Kemal, O., *Yağmur Yüklü Bulutlar: Dünya'da Harp Vardı*, 6. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2010.
- Kenez, P., *A History of The Soviet Union from the Beginning to the End*, New York: Cambridge University Press, 2006,
- Metinsoy, M., *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007,
- Tanpınar, A., H., *Huzur*, İstanbul: Tercüman, 1972.
- Tarancı, C. S., *Otuz Beş Yaş, Bütün Şiirleri*, Der., Asım Bezirci, İstanbul: Can Yayınları, 2009.
- Yağcı, Ö., *Savaş ve Edebiyat*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2003.
- Бондарев, Ю., “Горячий снег”, *Батальоны просят огня*, Москва: Эксмо, с. 5-224, 2011.
- Васильев Б., *А зори здесь тихие*, Москва: Детская литература, 1979.
- Васильев Б., *В списках не значился*, Москва.: Детская литература, 1986.
- Галкина З. И. (сост.), *Наша память жива : обзор современной литературы о Великой Отечественной войне*, Детско-юношеская библиотека Республики Карелия, Петрозаводск: ДЮБ РК, 2010.
- Гучек, Д. А., *Нравственные качества человека на войне по произведениям Бориса Васильева*, Липецк: МОУГ, 2007.
- Данилов А., *История России, С древнейших времен до наших дней в вопросах и ответах учебное пособие*, Москва: проспект, 2009.
- Некрасов, В., *В окопах Сталинграда*, Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2004.
- Нефагина, Г.Л., *Русская литература: школьный курс в кратком изложении: пособие для поступающих в вузы*, Минск: ТетраСистемс. 2011.
- Полевой, Б., *Повесть о настоящем человеке*, Киев: Радянська школа, 1983.
- Твардовский А., “Родина и чужбина”, *Я забыть того не вправе...: Поэзия. Записки. Публицистика*, Москва: Русская книга, 2000.
- Web 1: <http://www.twirpx.com/file/507168/> (Дата обращения: 12.10. 2013). Литература и поэзия военных лет в годы Великой Отечественной войны, Москва 2009 // URL: <http://www.twirpx.com/file/507168/>
- Web 2: http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/rakoviy_korpus (Дата обращения: 03. 11. 2009) Солженицын, А. И., *Раковый корпус*.

Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Eğilimleri: İçerik Analizi

Trends of Theses in the Field of Art History Education: Content Analysis

İrfan Nihan DEMİREL*

Öz

Araştırmanın amacı 2015-2021 yılları arasında Resim-İş Eğitimi alanında sanat tarihi eğitimi ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin eğilimlerini belirlemektir. Araştırmada 45'i yüksek lisans ve 22'si doktora olmak üzere toplam 67 tez incelenmiştir. Tezlerin analizinde "Yayın Sınıflama Formu" kullanılmıştır. Tezler bu formda yer alan araştırmanın künyesi, konu alanı, yöntem, örneklem, veri toplama araçları ve veri analizi kategorilerine göre içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Elde edilen veriler grafik gösterimle frekans değerleri de verilerek yorumlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, sanat tarihi eğitimi alanında en fazla 2019 yılında ve Gazi, Marmara, Dokuz Eylül ve Anadolu Üniversitesi gibi kurumlarda araştırma yapıldığı tespit edilmiştir. Sanat tarihi eğitimi alanında yapılan tezlerin çoğunlukla çağdaş sanat, sanat eleştirisi, müze eğitimi ve sanat tarihi konu alanlarında yoğunlaştığı ve tezlerin büyük çoğunlukla nitel araştırma yaklaşımına göre yürütüldüğü tespit edilmiştir. Yine tezlerde en fazla kullanılan örneklem grubunun sanatçılar ve eserleri, lisans ve ilköğretim birinci kademe öğrencileri olduğu belirlenmiştir. Tezlerde genellikle doküman, yarı yapılandırılmış görüşme ve katılımcı gözlem formları kullanıldığı ve elde edilen verilerin en fazla betimsel ve içerik analizi kullanılarak çözümlendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmanın, sanat tarihi eğitimi alanında çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara farklı anahtar kelimeler dikkate alınarak incelenen çalışmaların belirlenen eğilimleri doğrultusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat tarihi eğitimi, yüksek lisans, doktora, araştırma, içerik analizi

Abstract:

The aim of the research is to determine the tendencies of the master's and doctoral theses on art history education between the years 2015-2021 in the Department of Art Teaching. A total of 67 theses including 45 master's and 22 doctorate theses were examined in the research. "Publication Classification Form" was used in the analysis of theses. The theses were analyzed by using content analysis according to the research's identifier, subject area, method, sample, data collection tools and data analysis categories in this form. Obtained data were interpreted by giving frequency values with graphical representation. According to the results of the research, it was determined that the most research was conducted in the field of art history education in 2019 and in institutions such as Gazi, Marmara, Dokuz Eylül and Anadolu University. It has been determined that the theses made in the field of art history education mostly concentrate on the subject areas of contemporary art, art criticism, museum education and art history, and the theses are mostly carried out according to the qualitative research approach. Again, it was determined that the most frequently used sample group in the theses were artists and their works, undergraduate and primary school students. It has been determined that documents, semi-structured interviews and participant observation forms are generally used in theses and the data obtained is mostly analyzed using descriptive and content analysis. It is thought that this study will help researchers who plan to study in the field of art history education in line with the determined trends of the studies examined by considering different keywords.

Keywords: Art history education, master's degree, doctorate, research, content analysis

Giriş

Hem sanatta hem de bilimde eğitimin en önemli amaçlarından biri kişinin çevresini deneyimleme yeteneğini, kavramsal yaşamını ve hayal gücünü besleyen niteliklerle ilişkilendirerek, kendine özgü süreçleri toplumsal faydaya dönüştürmek ve gençlerin bu dönüşümü nasıl yapacaklarını öğrenmelerine yardımcı olmaktır.¹ Bu nedenle bilimsel yaratıcılığı eğitmenin ya da teşvik etmenin sanattaki yaratıcı

---

* Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Resim İş Eğitimi Ana Bilim Dalı, Rize/Türkiye, nihan.demirel@erdogan.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3838-6247

süreçleri inceleyerek öğrenilebileceği vurgulanmaktadır.² Sanatsal yaratıcılık açısından zengin bir eğitim, öğrencilerin yenilikçi düşünürler ve liderlerle etkileşim kurarak sanatı deneyimlemelerinde, yalnızca yaratıcılık ve hayal güçlerini değil, aynı zamanda sanatın neden olabileceği kültürel anlayış ve sosyal uyumu da kavrayıp hem bireysel hem de toplumsal olarak başarılı olmalarında önemli bir rol oynamaktadır.³ Okullarda, sanat açısından zengin ortamların oluşturulması, müfredatta bir öğrenme aracı olarak sanata yer verilmesi, sanatın diğer disiplinlere entegre edilmesi ve belirli sanat formlarıyla doğrudan eğitim verilerek öğrencilere sanat deneyiminin kazandırılması hedeflenmektedir.⁴ Yapılan araştırmalar sanatın el becerisi gerektiren yeterliliklerin yanı sıra aktif katılım, disiplin ve dikkat, süreklilik ve risk almayı vurgulayarak öğrenme motivasyonunu beslediğini ve öğrencilerin sanat aracılığıyla okuma, matematik ya da sosyal bilgiler gibi diğer konularda beceri kazanabileceğini göstermiştir.⁵ Bu kapsamda Disiplin Temelli Sanat Eğitiminde olduğu gibi uygulamalı çalışmaların yanı sıra sanatın eleştirel ve kültürel yönü ile yapılan eğitimin, uygulamaya yönelik el becerisi kadar derin düşünmeyi de gerektiren bir bakış açısı ile sanat eserini üretmeye, betimlemeye, yorumlamaya ve çözümlenmeye odaklanarak, sanata ilgi uyandırabilecek sanat tarihsel bilgiye de yer verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁶

Mary Erickson,⁷ ilk ve ortaokullarda “sanat eseri”, “bilgi” ve “araştırma” olmak üzere sanat tarihi öğretimine ilişkin üç farklı yöntem tanımlamaktadır. Bunlardan sanat eseri ve bilgi boyutu sanat eserlerinin biçimsel kurallarına, konusuna ve üslup tanımına odaklanırken; araştırma boyutu ise, öğrencileri sanat tarihi bilgilerini oluştururken, kendi algılarını, sanat ve kültür deneyimlerini günlük yaşamları ile ilişkilendirip ders kitaplarının ötesine geçmeye teşvik etmektedir. Dolşina⁸’a göre sanat tarihi eğitimi, kişinin kendi kültürel çevresini, geçmiş ve şimdiki sanat biçimlerini ve kavramlarını tanımasını ve bunun kendi bireysel kimliğini oluşturmadaki öneminin farkına varmasını sağlayarak daha bağımsız bir değerler sisteminin oluşumunu ve kültürel çevreye karşı eleştirel tutumunu tetiklemektedir. Bu kapsamda bir disiplin olarak sanat tarihinde öğrencileri orijinal sanat eserleriyle tanıştırmak, daha aktif hale getirmenin önemli yollarından biri onları müzelerle tanıştırmak ve yapılacak müze eğitimi etkinlikleri ile öğrencilerde sanatçı, sanat eseri ve kişisel yaşantıları arasında ilişki kurabilecekleri anlamlı ve kalıcı öğrenmeler sağlamaktır.⁹ Müzelerde yer alan sanat nesnelere aracılığıyla bireyler, doğa, yaşam, ölüm ve insan varlığını kontrol eden güçler hakkında ortak fikirlerden ilham alarak toplumu yöneten inançların vazgeçilmez unsurları hakkında bilgi sahibi olabilirler.¹⁰ Müzeler aracılığıyla sanat nesnelere üzerinden yapılan sanat tarihi eğitimi, toplumların sosyal ve kültürel yaşamları hakkında öğrenerek, bireylerin estetik ve eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle sadece ilk ve ortaokullarda değil üniversitelerde de sanat tarihi teorik ve tamamlayıcı bir ders olarak farklı sanat dalları ve disiplinlerle ilişkilendirilerek öğretilmelidir. Bu açıdan bakıldığında özellikle Resim-İş Öğretmenliği Programı müfredatında sanat tarihine konu oluşturacak müze eğitimi, batı sanatı, çağdaş sanat, sanat eleştirisi, sanat psikolojisi, mitoloji ya da ikonografi gibi teoriye dayalı dersler ile sadece el becerisine dayalı eserler üreten değil aynı zamanda üretilen nesnelere farklı bakış açılarına göre sorgulayan, kültürel ve estetik değerleri içinde yaşadığı toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre yorumlayarak eleştirebilen bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bullington,¹¹ akademik disiplinlerin çağdaş kültüre odaklanarak yaptıkları araştırmaların yetersiz kaldığını ve sanat tarihinin disiplinler arası ve aktarılabılır doğasına yönelik olarak görsel, eleştirel, yaratıcı ve tasarım odaklı düşünme, eleştirel analiz gibi algıyı geliştirmeye dönük bir anlayışla ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Cavas¹²’a göre araştırma eğilimlerini organize etmek ve incelemek geçmişten gelen ilgi eğilimlerinin belirlenmesinde ve gelecekte yapılacak araştırmalara yön

² Lehmann ve Gaskins, 2019.

³ MCEETYA and Cultural Ministers Council, 2007.

⁴ McCarthy vd. 2004. Ewing 2010.

⁵ Ruppert 2006. Izadi, 2017.

⁶ Buyurgan ve Buyurgan 2012. Kırışoğlu ve Stokrocki 1997. Özsoy ve Alakuş 2009. Yolcu 2009.

⁷ Erickson 1993. Martikainen 2017.

⁸ Dolşina 2015.

⁹ Kali vd. 2015. Lankford 2002.

¹⁰ Arnheim, 1992.

¹¹ Bullington 2021.

¹² Cavas’a 2015.

verilmesinde etkili olmaktadır. Hangi konuların ele alındığı ya da konulara olan ilginin zaman içinde nasıl değiştiği incelenerek araştırma eğilimleri hakkında bilgi edinilebilir. Bunlar daha sonra gelecekteki araştırma konularının belirlenmesinde kullanılabilir.¹³ Bu nedenle, özellikle yeni araştırmacılar için, araştırmaların sadece mevcut durumu ve gelecekteki eğilimleri değil, aynı zamanda araştırmaların çeşitli alanlardan gelen teoriler tarafından nasıl şekillendirildiğinin farkında olmak önemlidir.¹⁴ Bu bağlamda sanat tarihi eğitimi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının eğilimlerinin incelenmesi özellikle bu alanda çalışacak yeni araştırmacılara yol gösterebilir. Bu düşüncelerden hareketle araştırmada Resim-İş Eğitimi alanında sanat tarihi eğitimi ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin sanat tarihi eğitimi kapsamında ilişkilendirildiği konu alanları ve araştırmaların desteklediği yöntem ve tekniklere yönelik eğilimlerinin nasıl şekillendiği merak edilmektedir. Araştırmada 2015-2021 yılları arasında Resim-İş Eğitimi alanında sanat tarihi eğitimi ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin eğilimleri; konu alanları, örneklem dağılımları, veri toplama araçları, yöntem ve analiz teknikleri açısından incelenerek değerlendirilmiştir. Araştırmanın sanat tarihi eğitimi alanında çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara farklı anahtar kelimeler dikkate alınarak incelenen çalışmaların belirlenen eğilimleri doğrultusunda yol göstereceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların incelenmesi amacıyla betimsel tarama modeline göre yürütülmüştür. Bu bağlamda araştırma sonuçları ve eğilimleri herhangi bir konuda yapılan tüm araştırma çalışmalarına yaklaşılarak sistematik olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁵

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Yükseköğretim Kurulu (YÖK) TEZ veri tabanında yer alan ve 2015-2021 yılları arasında Resim-İş Eğitimi alanında sanat tarihi eğitimi ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda Resim-İş Öğretmenliği Lisans Programı müfredatında sanat tarihine konu oluşturacak teorik alan eğitimi dersleri anahtar kelime olarak seçilmiş ve incelenecek araştırmalar bu anahtar kelimelere göre belirlenmiştir. YÖK TEZ veri tabanında “Batı Sanatı”, “Çağdaş Sanat”, “İkonografi”, “Mitoloji”, “Müze Eğitimi”, “Sanat Eleştirisi”, “Sanat Psikolojisi”, “Sanat Sosyolojisi”, “Sanat Tarihi” ve “Türk Sanatı” olmak üzere toplam on (10) anahtar kelime ile yapılan araştırmada 45’i yüksek lisans ve 22’si doktora olmak üzere erişim kısıtlaması bulunmayan toplam 67 adet teze ulaşılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Sanat tarihi eğitimi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının analizini yapmak için orijinali, Sözbilir, Kutu ve Yaşar¹⁶ tarafından geliştirilen ve farklı araştırmalarda¹⁷ kullanılan “Yayın Sınıflama Formu” araştırmanın amacı doğrultusunda yeniden düzenlenerek kullanılmıştır. Form, “Araştırmanın Künyesi (yıl, üniversite)”, “Araştırmanın Konu Alanı”, “Araştırma Yöntemleri”, “Örneklem”, “Veri Toplama Araçları” ve “Veri Analizi Yöntemleri” olmak üzere altı (6) kategoriden oluşmaktadır. Çalışmanın künyesine ilişkin olarak yapılan yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları yıl ve üniversite bazında incelenmiştir. Belirlenen anahtar kelimeler doğrultusunda araştırmalar konu alanlarına göre analiz edilmiş ve kullanılan nicel, nitel ve karma araştırma yöntemlerine göre sınıflandırılmıştır. Çalışmalarda kullanılan örneklem grubu analiz edildikten sonra araştırmalar gözlem, görüşme formu, başarı testleri ya da anket gibi kullanılan veri toplama araçlarına ve elde edilen nicel ve nitel verilerin analizine göre sınıflandırılmıştır.

¹³ Yun 2020.

¹⁴ Cavas vd. 2012a.

¹⁵ Çalık ve Sözbilir 2014; Çiltaş vd. 2012. Li vd. 2020. Selçuk vd. 2014. Turgut 2019. Yalçın, 2016.

¹⁶ Sözbilir vd. 2012.

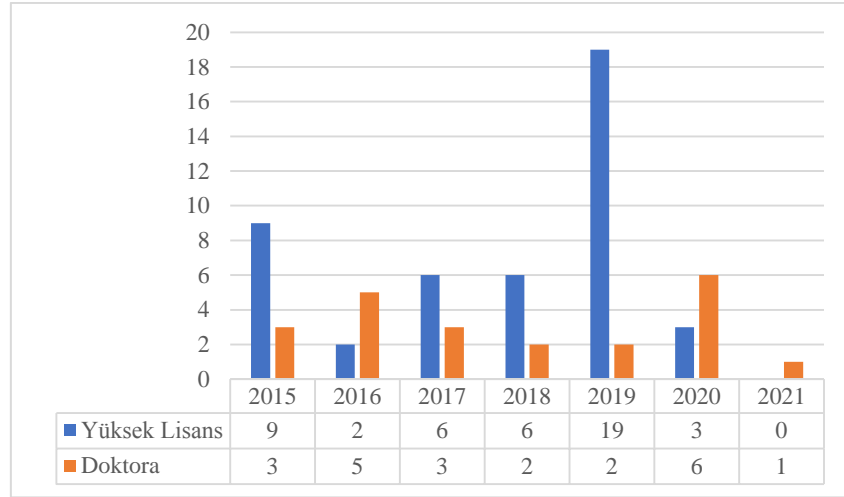
¹⁷ Albayrak ve Çiltaş 2017. Çiltaş vd. 2012. Göktaş vd. 2012. Selçuk vd. 2014. Sözbilir vd. 2015.

Verilerin Analizi

Sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların incelenmesi sonucunda elde edilen veriler içerik analizine göre değerlendirilmiştir. İçerik analizi; kitaplar, el yazmaları, çizimler, fotoğraflar, konuşmalar, video kayıtları, olaylar, elektronik posta listelerindeki mesajlar, çevrim içi forumlar, blog gönderileri gibi içeriklerin sınıflandırılıp kodlandıktan sonra sistematik olarak analiz edilmesi için niteliksel ya da niceliksel olarak kullanılabilen bir yöntemdir.¹⁸ Yapılan araştırmada Kleinheksel, Rockich-Winston, Tawfik ve Wyatt¹⁹ tarafından nitel içerik analizinde kullanılan terimler ve tanımlara ilişkin bilgiler dikkate alınarak yüksek lisans ve doktora tezleri analiz edilmiştir. Bu kapsamda tezler yayın sınıflama formunda yer alan altı (6) kategoriye göre düzenlendikten sonra tekrarlı okumalar yoluyla analiz edilen içeriğe yoğunlaşmış, temel anlamı koruyarak metinler kısaltılmış, anlam biriminin ne ile ilişkili olduğunu tanımlayan kodlar içerikleri ya da bağlamları üzerinden formda yer alan kategori ve temalara göre gruplandırılmıştır.

Bulgular

Sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmalar yayın yılı, üniversite, konu alanı, araştırma yöntemi, örneklem, veri toplama aracı ve veri analizi yöntemlerine göre grafik gösterimle frekans değerleri de verilerek sunulmuştur.

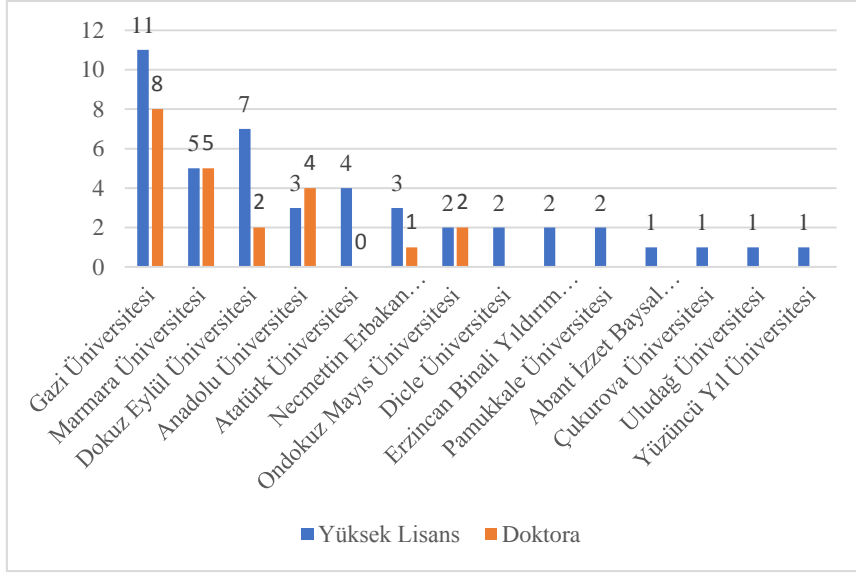

Şekil 1. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Yıllara Göre Dağılımları

Şekil 1’de Resim-İş Eğitimi alanında sanat tarihi eğitimi ile ilgili yapılan araştırmaların yıllara göre dağılımları görülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda yüksek lisans tezlerinin çoğunlukla 2019 (f= 19) yılında; doktora tezlerinin ise çoğunlukla 2020 (f= 6) yılında yapıldığı görülmektedir. Genel olarak ise sanat tarihi eğitimi alanında yüksek lisans ve doktora tezleri çoğunlukla 2015 (f_{Toplam}= 12) ve 2019 (f_{Toplam}= 21) yıllarında yapılmış olup sonrasında özellikle yüksek lisans eğitiminde yapılan tez sayılarında azalma olduğu görülmüştür.

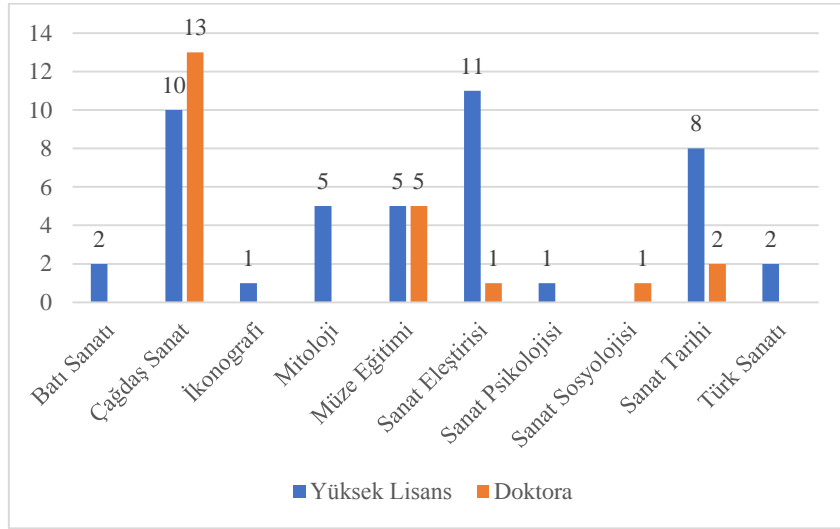
¹⁸ White ve Marsh 2006. Wilson, 2011.

¹⁹ Kleinheksel vd. 2020.

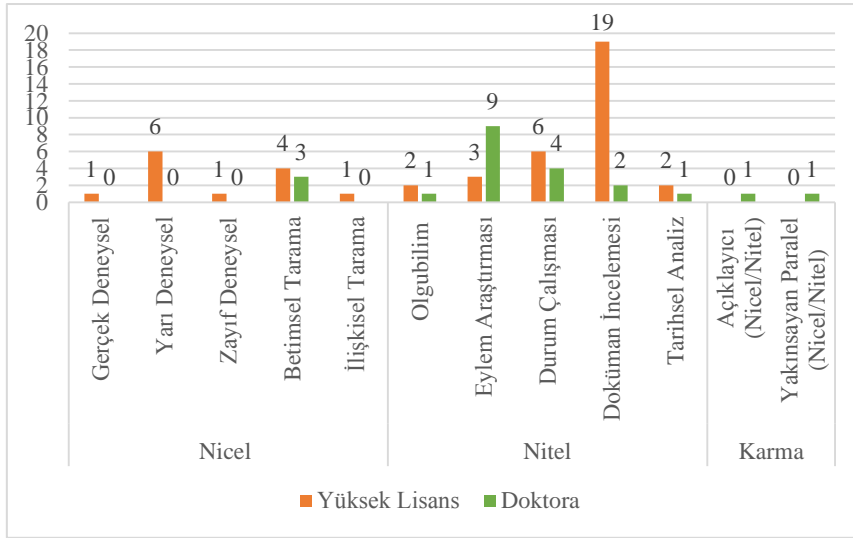
Şekil 2. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımları

Şekil 2’de sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların üniversitelere göre dağılımları incelenmiştir. Bu doğrultuda, yüksek lisans ($f=11$) ve doktora ($f=8$) tezlerinin büyük çoğunluğunun Gazi Üniversitesinde ($f_{\text{toplam}}=19$) yapıldığı görülmektedir. Marmara Üniversitesi ($f_{\text{toplam}}=10$), Dokuz Eylül Üniversitesi ($f_{\text{toplam}}=9$) ve Anadolu Üniversitesi ($f_{\text{toplam}}=7$) ise yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında sanat tarihi eğitimi alanındaki araştırmaların çoğunlukla yapıldığı diğer üniversitelerdir.

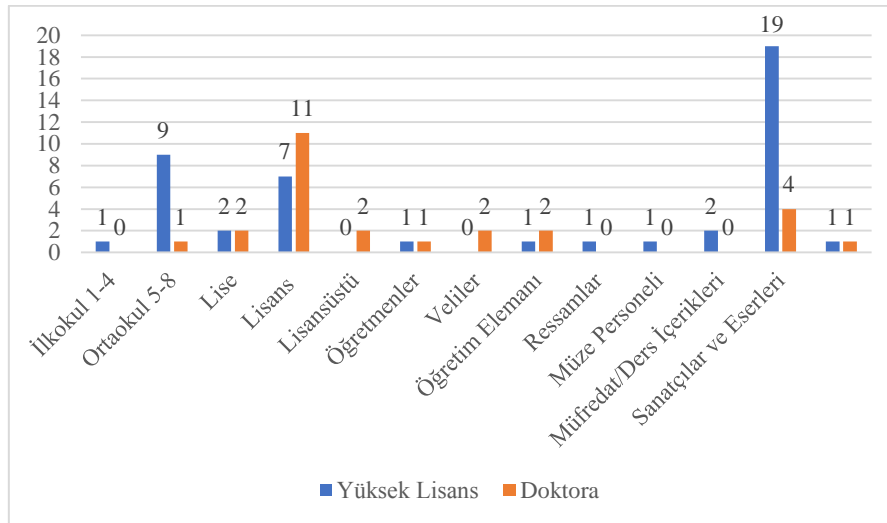
Şekil 3. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Konu Alanlarına Göre Dağılımları

Şekil 3’te sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların belirlenen anahtar kelimeler kapsamında konu alanlarına göre dağılımları incelenmiştir. Bu doğrultuda, yüksek lisans tezlerinin çoğunlukla “Sanat Eleştirisi ($f=11$)” konu alanında, doktora tezlerinin ise çoğunlukla “Çağdaş Sanat ($f=13$)” konu alanında yapıldığı görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise araştırmalar çoğunlukla “Çağdaş Sanat ($f_{\text{Toplam}}=23$)”, “Sanat Eleştirisi ($f_{\text{Toplam}}=12$)”, “Müze Eğitimi ($f_{\text{Toplam}}=10$)” ve “Sanat Tarihi ($f_{\text{Toplam}}=10$)” konu alanlarında yoğunlaşmaktadır. Diğer taraftan “Mitoloji ($f=5$)”, “Batı Sanatı ($f=2$)”, “Türk Sanatı ($f=2$)”, “Sanat Psikolojisi ($f=1$)” ve “İkonografi ($f=1$)” gibi konu alanlarına sadece yüksek lisans tezlerinde yönelim olurken; “Sanat Sosyolojisi ($f=1$)” konu alanının ise doktora tezi kapsamında çalışıldığı görülmektedir. Bu bulgulara göre sanat tarihi eğitimi alanında yapılan tezlerin çoğunlukla çağdaş sanat konu alanında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Şekil 4. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Yöntemlerine Göre Dağılımları

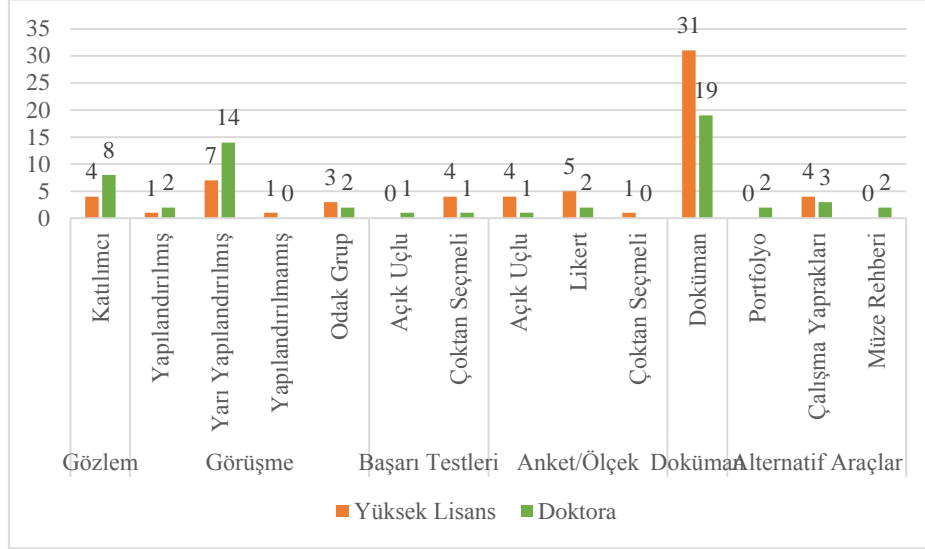
Şekil 4’te sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların yöntemlerine göre dağılımları incelenmiştir. Genel olarak bakıldığında tezlerde “Nitel ($f_{\text{Toplam}}=49$)”, “Nicel ($f_{\text{Toplam}}=16$)” ve “Karma ($f_{\text{Toplam}}=2$)” araştırma yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinde çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerinin ($f=13$) tercih edildiği ve nitel araştırmalarda en fazla doküman incelemesinin ($f=19$) kullanıldığı görülmektedir. Doktora tezlerinde ise nitel araştırma yöntemlerinin ($f=17$) daha fazla tercih edildiği ve karma yöntemin de sadece doktora tezlerinde ($f=2$) kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca nitel araştırmalar yüksek lisans ($f=32$) tezlerinde de sıklıkla tercih edilmektedir. Yine yüksek lisans tezlerinde nicel araştırmalarda deneysel desenlerden çoğunlukla “yarı deneysel ($f=6$)” desen tercih edilirken; nicel deneysel olmayan araştırmalarda ise çoğunlukla “betimsel ($f=4$)” desen tercih edildiği görülmektedir. Doktora tezlerinde ise nicel araştırma yöntemi çok sık kullanılmamakla birlikte kullanılan araştırmalar kapsamında “betimsel ($f=3$)” desen tercih edildiği, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma yöntem araştırmalarında ise, “açıklayıcı ($f=1$)” ve yakınsayan paralel ($f=1$)” desen tercih edildiği görülmektedir. Tezlerde çoğunlukla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinin “doküman incelemesi ($f_{\text{Toplam}}=21$)”, “eylem araştırması ($f_{\text{Toplam}}=12$)” ve “durum çalışması ($f_{\text{Toplam}}=10$)” olduğu görülmektedir. “Olgubilim ($f_{\text{Toplam}}=3$)” ve “tarihsel analiz ($f_{\text{Toplam}}=3$)” ise kullanılan az sayıda desenler arasında yer almaktadır.

Şekil 5. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Örnekleme Göre Dağılımları

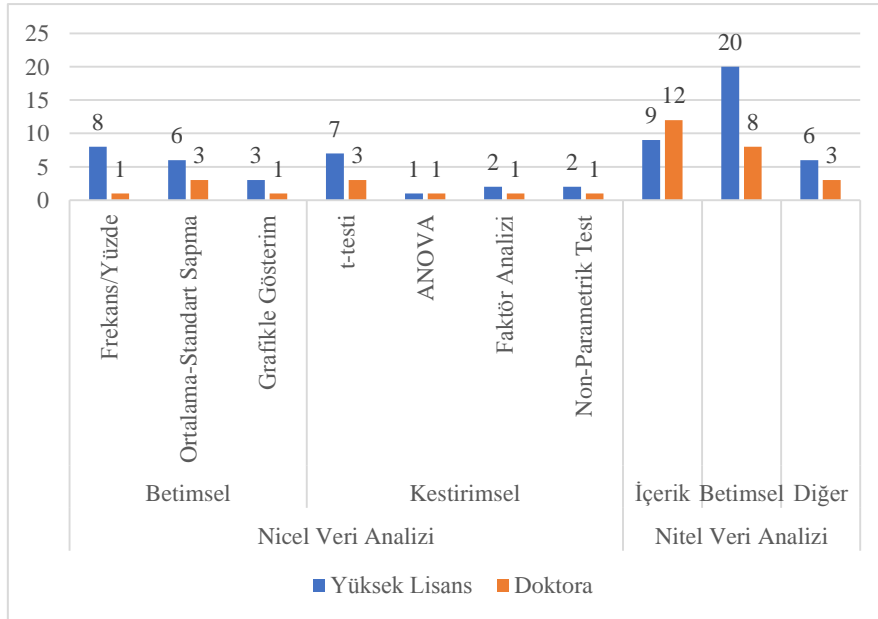
Şekil 5’te sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların örnekleme dağılımları incelenmiştir. Genel olarak bakıldığında yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında “sanatçılar ve eserleri ($f_{\text{Toplam}}=23$)” “lisans öğrencileri ($f_{\text{Toplam}}=18$)” ve “Ortaokul 5-8. sınıf öğrencileri ($f_{\text{Toplam}}=10$)” ile çalışıldığı

görülmektedir. Buna göre doktora düzeyinde çoğunlukla “lisans ($f= 11$)” öğrencileri ile çalışılırken; yüksek lisans düzeyinde ise, “sanatçılar ve eserleri ($f= 19$)” incelenerek çeşitli sanat akımları ya da sanat tarihsel konular üzerinden değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. “İlkokul 1-4 ($f_{\text{Toplam}}= 1$)” ve “lise ($f_{\text{Toplam}}= 4$)” grubu ile “öğretmenler ($f_{\text{Toplam}}= 2$)” ve “öğretim elemanları ($f_{\text{Toplam}}= 3$)” üzerinde az sayıda çalışma yapıldığı hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde az sayıda olsa da “özel gereksinimli çocuklar ($f_{\text{Toplam}}= 2$)” ile çalışıldığı görülmektedir.

Şekil 6. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımları

Şekil 6’da sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların veri toplama araçlarına göre dağılımları incelenmiştir. Bu doğrultuda yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında çoğunlukla kitap, dergi, makale, sanat eserleri, tezler, öğrenci ve araştırmacı günlükleri gibi çok sayıda “doküman ($f_{\text{Toplam}}= 50$)”, “yarı yapılandırılmış görüşme formu ($f_{\text{Toplam}}= 21$)” ve “katılımcı gözlem ($f_{\text{Toplam}}= 12$)” formu kullanılarak verilerin toplandığı görülmektedir. Bunların dışında yüksek lisans tezlerinde “çoktan seçmeli başarı testleri ($f= 4$)”, “liket tipi ölçekler ($f= 5$)” ve “açık uçlu anketlerin ($f= 4$)” doktora tezlerine göre daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde “çalışma yaprakları ($f_{\text{Toplam}}= 7$)” ve doktora düzeyinde “portfolyo ($f= 2$)” ve “müze rehberi ($f= 2$)” alternatif olarak kullanılan araçlar arasında yer almaktadır.

Şekil 7. Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Veri Analizi Yöntemlerine Göre Dağılımları

Şekil 7’de sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların veri analizi yöntemlerine göre dağılımları incelenmiştir. Bu doğrultuda, yüksek lisans tezlerinde nitel veri analizine göre çoğunlukla “betimsel (f= 20)” ve “içerik (f= 9) analizi kullanılırken; nicel veri analizinde, betimsel olarak “frekans/yüzde (f= 8)” ve “ortalama ve standart sapma (f= 6)” değerleri, kestirimsel olarak ise t-testi (f= 7)” tercih edilmiştir. Doktora tezleri incelendiğinde, nitel veri analizinde “içerik (f= 12)” ve “betimsel (f= 8)” analizin, nicel veri analizinde ise betimsel olarak “ortalama ve standart sapma (f= 3)” ve kestirimsel olarak “t-testi (f= 3)” tercih edildiği görülmektedir. Yine yüksek lisans ve doktora tezlerinde az sayıda “faktör analizi (f_{Toplam}= 3” ve “ANOVA (f_{Toplam}= 2)” kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmaların genel olarak 2019 yılında ve çoğunlukla yüksek lisans tezleri kapsamında Gazi, Marmara, Dokuz Eylül ve Anadolu Üniversiteleri gibi kuruluş yılı bakımından daha eski ve köklü üniversitelerin bünyesinde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine araştırmada en fazla çağdaş sanat, sanat eleştirisi, müze eğitimi ve sanat tarihi konu alanlarında çalışma yapıldığı ve yüksek lisans tezlerinde sanat eleştirisi; doktora tezlerinde ise daha çok çağdaş sanat konu alanlarına yönelim olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan Mitoloji, Batı sanatı, Türk sanatı, ikonografi ve sanat sosyolojisi alanlarında az sayıda çalışma yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Sevindik, Okur ve Uğurlu’ya²⁰ göre toplumların yaşam biçimleri ve inançlarının oluşturduğu mitler, birçok millet ve coğrafyada güç ve kuvveti simgeleyen semboller olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Türk mitolojisini ve kültürel mirasını çıkış noktası olarak gören sanatçıların resimlerinde kullandıkları mitolojik ve sembolik unsurlar incelenerek mitlerin geçmiş ile gelecek arasındaki aktarımı hakkında fikir sahibi olunabilir. Yapılan araştırma kapsamında belirlenen bir eksiklik olarak sanat tarihi eğitimine yönelik mitoloji ya da ikonografik çözümler aracılığıyla sanat eserleri ya da sanat tarihsel konular üzerinden yapılacak eğitim çalışmalarına daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırmada hem yüksek lisans hem de doktora tezleri kapsamında en fazla nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu kapsamda doküman incelemesi, eylem araştırması ve durum çalışması gibi desenlerin tercih edildiği; olgubilim ve tarihsel analize az sayıda yer verildiği belirlenmiştir. Selçuk, Palancı, Kandemir ve Dündar²¹ makalelerin eğilimlerini inceledikleri araştırmalarında nitel araştırma yöntemlerinden en fazla olgubilim deseninde çalışmaların yapıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan Ulutaş, Üner, Turan Oluk, Çelik ve Akkuş²² kimya eğitimcilerinin nicel çalışmalara eğilimlerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan çalışmalar araştırmanın sonuçlarıyla farklılık göstermektedir. Yine araştırma kapsamında yüksek lisans tezlerinde nicel araştırmalar için yarı deneysel ve betimsel desenin; doktora tezlerinde ise az sayıda nicel çalışma arasında betimsel desenin tercih edildiği ve yine az sayıda karma çalışmalarda açıklayıcı ve yakınsayan paralel desene yer verildiği tespit edilmiştir. Bulut ve Gülsoy²³ sanat eğitimi alanındaki araştırmaların eğilimlerini inceledikleri çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Sanat tarihi eğitimi alanında yapılan araştırmalarda en fazla sanatçılar ve eserleri, lisans öğrencileri ve ilkökul (1-4) öğrencileri ile çalışıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ortaokul (5-8), lise, öğretmenler ve öğretim elemanları ile az sayıda çalışıldığı belirlenmiştir. Özellikle ortaokulda (5-8) sanat tarihi eğitimi alanında farklı sanatsal etkinliklerle desteklenerek yapılan çalışmaların az sayıda olması bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunun göstergesidir. MEB ortaokul müfredat kazanımları incelendiğinde Türkçe, matematik, fen bilgisi gibi farklı disiplinlerde sanat ya da müze eğitimi ile ilişkilendirilebilecek farklı kazanımlara yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle sadece sanat alanında değil, farklı disiplinlerle de ilişkilendirilecek sanat tarihi eğitiminin ilk ve ortaokul öğrencilerinin düzeylerine uyarlanarak farklı disiplinlerin sanat tarihsel bilgi ile ilişkilendirilmesine yönelik eksikliğin yapılacak tez çalışmaları kapsamında giderilebileceği düşünülmektedir. Nitekim Twardzik

²⁰ Okur ve Uğurlu 2019.

²¹ Selçuk vd. 2014.

²² Ulutaş vd. 2015.

²³ Bulut ve Gülsoy 2016.

Ching'e²⁴ göre sanat ile ilgili avantajların ilk ve ortaokulda öğrenciler tarafından etkin bir şekilde kazanılması ve deneyimlenmesi daha fazla araştırılması gereken bir konudur.

Araştırma sonuçlarına göre sanat tarihi eğitimi alanında yapılan tez çalışmalarında özel gereksinimli bireylere de örneklem grubunda yer verildiği belirlenmiştir. Joosa'a²⁵ göre özel gereksinimli çocukların kimliğini, öğrenme gelişimini ve etkileşimde buldukları sosyal dünyanın davranışlarını harekete geçirmenin önemli yollarından biri sanat eğitimi ve özel eğitim alanı arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu bağlamda sanat eserleri üzerinden yapılan eğitim, özellikle iletişim ve sosyalleşme alanlarında özel gereksinimli bir çocuğun öğrenmesi ve bilişsel gelişimi için iyileştirici bir semiyotik araca dönüşebilmektedir.²⁶ Araştırma kapsamında yüksek lisans ve doktora tezlerinde nitel araştırma yöntemlerine bağlı olarak en fazla doküman, yarı yapılandırılmış görüşme ve katılımcı gözlem formları nicel araştırma yöntemleri kapsamında da çoktan seçmeli başarı testleri, liket tipi ölçekler ve açık uçlu anketlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Güven ve Dündar²⁷ sanat eğitimi alanında yapılan araştırmaların eğilimlerini inceledikleri çalışmalarında kullanılan veri toplama araçları bakımından benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Ayrıca hem yüksek lisans hem de doktora tezlerinde kullanılan veri toplama araçlarına ek olarak çalışma yapıtları, portfolyo ve müze rehberi gibi alternatif araçlara da yer verildiği belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre nitel veri analizinde en fazla betimsel ve içerik analizi kullanılırken; nicel veri analizinde ise frekans ve yüzde, ortalama ve standart sapma değerleri ile t-testinin tercih edildiği belirlenmiştir. Gün, Konak ve Gün Duru²⁸ okul öncesi sanat eğitimi alanında yapılan tezlerin eğilimlerini inceledikleri çalışmalarında veri analizi bakımından benzer sonuçlara ulaşmışlardır.

Araştırma kapsamında ele alınan yüksek lisans ve doktora tezlerinin eğilimleri incelendiğinde Resim-İş Eğitimi alanında sanat tarihi eğitimine yönelik olarak yapılan çalışmaların örneklem bakımından ilk ve ortaokul müfredatlarında yer alan kazanımlarla ilişkilendirilerek mitoloji, ikonografi, sanat eserleri ya da farklı sanat tarihsel bilgilerle desteklenerek zenginleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Aynı zamanda yüksek lisans ve doktora tez içeriklerinde kullanılan araştırma yöntemleri ve bu kapsamda kullanılacak veri toplama araçları ile veri analizi süreçlerinin çeşitlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, E. ve Çiltaş, A.. "Türkiye'de Matematik Eğitimi Alanında Yayınlanan Matematiksel Model ve Modelleme Araştırmalarının Betimsel İçerik Analizi". *International Journal of Turkish Education Sciences* 5/9 (2017), 258-283.
- Arnheim, R., *To the rescue of art: Twenty-six essays*. Berkeley: University of California Press. 1992.
- Bullington, J.. "African-American Art History: Reflections on Expanding Pedagogy in 21st Century Liberal Arts Contexts". *Art History Pedagogy & Practice* 6/1 (2021), 1-24.
- Bulut, D. ve Gülsoy, Y.. "Sanat Eğitimi Araştırmalarının İncelenmesi". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 5/4 (2016), 75-85.
- Buyurgan, S. ve Buyurgan, U., *Sanat eğitimi ve öğretimi*. (3. bs). Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Cavas, B., Cavas, P., Ozdem, Y., Rannikmae, M., ve Ertepinar, H. "Research Trends In Science Education From the Perspectives of Journal of Baltic Science Education: A Content Analysis from 2002 to 2011". *Journal of Baltic Science Education* 11/1 (2012a), 94-102.
- Cavas, B., Çavaş, P., Yılmaz, Y. O. ve Rannikmae, M.. "Research Trends In Science Education From the Education From the Perspective of Journal of Baltic Science Education: A Content Analysis From 2002 to 2011". *Journal of Baltic Science Education* 11/1 (2012b), 94-102.
- Çalık, M. ve Sözbilir, M.. "Parameters of Content Analysis". *Education and Science* 39/174 (2014), 33-38.

²⁴ Twardzik ve Ching 2015.

²⁵ Joosa 2012.

²⁶ Saldaña 2016.

²⁷ Güven ve Dündar 2018.

²⁸ Gün vd. 2016.

- Çiltaş, A., Güler, G. ve Sözbilir, M.. “Mathematics Education Research in Turkey: A Content Analysis Study”. *Educational Sciences: Theory & Practice* 12/1 (2012), 574-578.
- Dolşina, M.. “Educational Role of Art History As A School Subject Area In Programmes of Formal Education In Slovenia: the Aspect of Vzgoja, According to General European Guidelines”, *Journal of Education Culture and Society* 1 (2015), 228- 241.
- Eisner, E. W.. “*The arts and the creation of mind*, United States of America: R.R. Donnelley & Sons. 2002.
- Ewing, R.. *The arts and Australian education: Realising potential*. Camberwell, Victoria: ACER Press, 2010.
- Göktaş, Y., Hasaıçebi, F., Varışoğlu, B., Akçay, A., Bayrak, N., Baran M. ve Sözbilir, M.. “Türkiye'deki Eğitim Araştırmalarında eğilimler: Bir içerik Analizi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 12/1 (2012), 443-460.
- Gün, E., Konak, A. ve Gün Duru, E.. “Okul Öncesi Sanat Eğitimi Alanında Yapılmış Tez Çalışmalarının İncelenmesi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/37 (2016), 267-280.
- Güven, B. ve Dünder, A.. “İlköğretim Görsel Sanatlar Dersi Kapsamında Gerçekleştirilen Araştırmalara İlişkin Bir İnceleme”. *Journal of Awareness* 2/1 (2018), 267-284.
- Johannes Lehmann, J. ve Gaskins, B.. “Learning Scientific Creativity From the Arts”. *Palgrave Communications* 5/96 (2019), 1-5.
- Izadi, D., “Arts In Science Education”. *Can. J. Phys.* 95, xliii–xlvi, 2017.
- Joosa, E., Drama and dreams: Looking through a cultural historical and semiotic lens at the graphic dramatic interplay of a young adult with Down Syndrome. *Cultural-Historical Psychology*, 1 (2012), 26-33.
- Kali, Y., Sagy, O. Kuflik, T., Mogilevsky, O ve Maayan-Fanar, E. “Harnessing Technology For Promoting Undergraduate Art Education: A Novel Model That Streamlines Learning Between Classroom, Museum, And Home”. *IEEE Transactions on Learning Technologies* 8/1 (2015), 5-17.
- Kırışoğlu, O., Stokrocki M.. *Orta Öğretim Sanat Eğitimi*. Ankara: YÖK/Dünya Bankası MEGP. 1997.
- Kleinheksel, A. J., Rockich-Winston, N., Tawfik, H. ve Wyatt, T. R.. “Qualitative Research In Pharmacy Education Demystifying Content Analysis”. *American Journal of Pharmaceutical Education* 84/1 (2020), 127-137.
- Lankford, E. L.. “Aesthetic experience in constructivist museums”. *The Journal of Aesthetic Education* 36/2 (2002), 146.
- Li, Y., Wang, K. Xiao, Y. ve Froyd, J. E.. “Research And Trends In STEM Education: A Systematic Review of Journal Publications”. *International Journal of STEM Education* 7/11 (2020), 1-16.
- Martikainen, J.. “Making pictures as a method of teaching art history”. *International Journal of Education & the Arts*, 18/19 (2017), 1-25.
- Ministerial Council for Education, Employment, Training and Youth Affairs (MCEETYA) and Cultural Ministers Council (CMC), *National Statement on Education and the Arts*. Canberra: Department of Communication, Information Technology and the Arts. 2007.
- Özsoy, V. ve Alakuş, A. O.. *Görsel sanatlar eğitiminde özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2009.
- Saldaña, C., Children with disabilities: Constructing metaphors and meanings through art. *International Journal of Special Education* 31/1 (2016), 88-96.
- Selçuk, Z., Palancı, M. Kandemir, M. ve Dünder, H.. “Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi”. *Eğitim ve Bilim*, 39/173 (2014), 430-453.

Sevindik, İ., Okur, A. ve Uğurlu, F.. “Mitolojik Unsurları Kullanan Sanatçıların Çağdaş Türk Resmine Olan Katkıları”, *İdil*, 58 (2019), 772-782.

Sözbilir, M., Gül, Ş. Okçu, B., Yazıcı, F., Kızılaslan, A., Zorluoğlu, S. L., Atilla, G. “Görme Yetersizliği Olan Öğrencilere Yönelik Fen Eğitimi Araştırmalarında Eğilimler”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 218-241.

Sözbilir, M., Kutu, H. ve Yaşar, M. D.. “Science education research in Turkey: A content analysis of selected features of papers published”. In J. Dillon& D. Jorde (Eds). *The World of Science Education: Handbook of Research in Europe* Rotterdam: Sense Publishers (2012), 341-374.

Turgut, S., A descriptive content analysis of the studies on Mathematics Education İn International Classroom Teaching Education Symposium (USOS). *International Journal of Progressive Education* 15/1 (2019), 100-115.

Twardzik Ching, C. L., “Teaching Contemporary Art in Primary Schools”. *Athens Journal of Humanities & Arts* 2/2 (2015), 95-110.

Ulutaş, B., Üner, S., Turan Oluk, N., Yalçın Çelik, A. ve Akkuş, H.. “Türkiye’deki Kimya Eğitimi Makalelerinin İncelenmesi: 2000-2013”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16/2 (2015), 141-160.

White, M. D. ve Marsh, E.. *Content Analysis: A Flexible Methodology*. The Board of Trustees, University of Illinois, 55/1 (2006), 21-45.

Wilson, V., “Evidence based library and information practice”. *Evidence Based Library and Information Practice* 6/4 (2011), 177-179.

Yalçın, S., “Content analysis of research articles in measurement and evaluation journals”. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences* 49/1 (2016), 65-84.

Yolcu, E., *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. (2. bs.). Ankara: Nobel Basımevi, 2009.

Yun, E., “Review of Trends İn Physics Education Research Using Topic Modeling”. *Journal of Baltic Science Education*, 19/3 (2020), 388-400.

Web 1: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (03 05.2021)

KTÜEFAD Dergisi Yayın Politikası

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi dijital ortamda olmak üzere yılda en az bir kez Temmuz ayında yayımlanır. Tarih, Arkeoloji, Türk, Rus ve İngiliz dilleri ile diğer filoloji alanları, Sosyoloji, Psikoloji, Sanat Tarihi ve Felsefe gibi sosyal bilimler alanlarındaki ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaların yayımlanması amaçlanmaktadır.

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde özgün araştırma makaleleri, çeviri ve kitap tanıtma metinleri yayımlanır. Metinlerin alanına katkı sağlayacak özgün çalışmalar olması ve daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekmektedir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler, başka bir yayında yayımlanmamış olmak koşulu ile dergimizde yayımlanabilir.

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda ulusal ve uluslararası geçerli etik kurallara uygun olmalıdır. Metin içerisinde hiç kimsenin kişilik hak ve özgürlüklerine saldırıda bulunulmamalıdır. Hakaret içeren, hedef gösteren, küçültücü, alçaltıcı, din, dil, ırk vb. ayrımcı ifadeler kullanılmamalı ve kişisel mahremiyete özen gösterilmelidir. Dergide yayımlanan makalelerin tüm bilimsel, içeriksel, dilsel, yasal sorumluluğu yazarlarına aittir, yazılarda ifade edilen görüşler yazar(lar)ın kendi görüşleri olup dergiyi bağlamaz.

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi'ne gönderilen metinlerin telif hakkı dergiye aittir ve kaynak gösterilmeden aktarılamaz.

Metinlerin değerlendirme sürecinde çift körleme yöntemi (hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizlenmesi) kullanılır. Bir çalışmanın değerlendirilmesi için en az iki hakeme gönderilmesi esastır. Her iki hakemin aksi görüş bildirmesi üzerine, metin üçüncü bir hakemin değerlendirmesine gönderilir. Metnin kabulü için, değerlendirmeye ilişkin en az iki hakemin olumlu görüş belirtmesi gerekir. Aksi takdirde çalışma reddedilir.

Hakem raporu doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en geç bir ay içerisinde editörlüğe iletilmelidir.

Yazarlara Bilgi (Yazım Kuralları ve Makale Gönderimi)

Yayımlanmak üzere gönderilecek olan metinlerin ktuefad@ktu.edu.tr adresi üzerinden kabulü yapılacaktır. Yazarların adı, soyadı, unvan ve iletişim bilgileri gönderilecek olan e-posta içerisinde belirtilmelidir.

Yazım Kuralları

- Yazılar, A4 boyutunda Microsoft Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde yazılmalıdır.
- Başlık, 12 punto ve küçük harf olmalıdır. Başlık ortadan hizalı olmalıdır. Metinde ana ve ara başlıklar kullanılabilir. Metin içindeki ana ve ara başlıklar 11 punto, küçük harf ve bold (koyu) olarak sola hizalı olmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında 6 nk aralık bırakılmalıdır. Sayfa numaraları sağ üst köşede 10 punto olmalıdır.
- Metnin başında Türkçe öz ve altında İngilizce başlık ve öz verilmelidir. Özler 9 punto ile yazılmış ve 250 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. "Öz" başlığı sola yaslı olarak bold yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özün altında Türkçe öz yer almalıdır. Özün altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "anahtar kelime" (Keywords) bulunmalıdır. Özde atıf yer almamalıdır
- Metin 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten: 2,5 cm, alttan: 2,5 cm, sağdan: 2,5 cm, soldan: 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf aralığı "önce 0 nk sonra 6 nk" ve satır aralığı "tek" olmalıdır.
- Sayfa numaraları, makalenin ilk sayfasında olmayacak şekilde sol üstte 8 punto olarak yerleştirilmelidir.

- Alıntılar, 5 satırı geçtiğinde tırnak içinde metne göre 1 punto küçük düz olarak yazılmalıdır. 5 satırdan az olan alıntılar metin içerisinde italik olarak verilir. Vurgulanması gereken ifadeler de italik yapılır.
- Metin içerisinde resim, şekil ve grafikler “Şekil” adı altında gösterilmelidir. Tablo ve şekillere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ise altında her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yer almalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar var ise, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

Kaynak Gösterimi

- Dipnotlar: 9 punto ve tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı olmalıdır. Metindeki atıflar sayfa altında dipnot şeklinde 1’den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnot atıflarında yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası verilir. Aynı yazarın aynı tarihli birden fazla yayını var ise yıl sonuna a’da başlamak üzere harfler verilir.

Örnek Dipnot Gösterimi (Yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası)

İnalçık 2009, 123.

Antik Kaynakların Dipnot Gösterimi (Antik yazarın anlamlı kısaltması, antik yayın ismi ve metin yeri)

Strab. Geographika VII. 48

Arşiv Kaynaklarının Dipnot Gösterimi: Söz konusu alıntı ya da bilgi verildikten sonra dipnotta, kullanılan arşiv belgesinin yalnızca kısaltmaları yazılır.

TBMM ZC, Devre: 1, Cilt 1, 239.

İnternet Kaynaklarının Gösterimi: İnternet bağlantı linkleri dipnotlarda sıra numarası verilerek yer almalı ve parantez içerisinde erişim tarihi yer almalıdır.

Web 1 (09.06.2021)

İki yazarlı dipnotlarda yazarlar arasına "ve" yazılmalıdır. İkiyden çok yazarlı dipnotlarda ilk yazardan sonra "vd." yazılmalıdır.

- Kaynakça: Referansların doğruluğundan yazarlar sorumludur. Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir ve 11 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir.

Örnek Kaynakça Gösterimi (Kitaplar için)

Soyadı, Ad. Eser Adı. Eserin basıldığı yer/şehir: Yayımlayan kurulu, Yayın yılı.

İnalçık, H., Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2009.

Örnek Kaynakça Gösterimi (Makaleler-Ansiklopedi Maddeleri ve Kitap Bölümleri için)

Soyadı, Ad. "Yayın Adı". Dergi/Ansiklopedi/Kitap Adı, Cilt/Sayı No (Yayın Yılı), Sayfa Aralığı.

İnalçık, H., "Osmanlı Padişahı". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 13 (2008), 68-79.

Örnek Kaynakça Gösterimi (Antik Kaynaklar için)

Str. Geographika. H. Leonard Jones, 1924. Geographika, The Geography of Strabo, Harvard: Heinemann.

Örnek Kaynakça Gösterimi (Arşiv Belgeleri için)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1959.

Örnek Kaynakça (İnternet Bağlantıları için)

Web adresleri açık bir biçimde yer almalı ve sonunda parantez içerisinde bağlantının alındığı tarih verilmelidir. Bu kısım kaynakçanın el son kısmında yer almalıdır.

Web 1: <https://www.ktu.edu.tr/efad> (11.05.2021)

KTÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi

Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Karadeniz Technical University Journal of Faculty of Letters

KTÜEFAD

Temmuz 2021-July 2021

Sayı 1-Volume 1

Araştırma Makaleleri - Articles

The 'Unholy' Alliance: Jews, Turks, and Ottomans During the 15th and 16th Centuries

15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlılar, Türkler ve Museviler: "Kutsal Olmayan" İttifak

Edip ÖNCÜ

1736-1739 Osmanlı Rus ve Avusturya Savaşında Arabuluculuk Yapan Devletler ve Bu Devlet Elçilerine Verilen Tayinatlar

An Evaluation of the States Mediating in the Ottoman, Russian and Austrian Wars in 1736-1739 and the Allowance (Tayinat) Given to Ambassadors of these States

Hasret GÜMÜŞ

Ottoman Ambassadorial Accounts on Ukraine in the Eighteenth Century: The Case of the Embassy of Abdülkerim Pasha to Russia (1775-1776)

18. Yüzyılda Ukrayna Hakkındaki Osmanlı Sefaretnameleri: Abdülkerim Paşa'nın Rusya Elçiliği (1775-1776)

M. Alaaddin YALÇINKAYA

İdari Reform Bağlamından Osmanlı Devleti'nin Modern Diplomasie Geçiş Süreci

The Transition of the Ottoman Empire to Modern Diplomacy from the Context of Administrative Reform

Çağrı ÇOLAK ve Deniz ÇOLAK

Britanya'nın Demir Leydisi: Margaret Thatcher'ın 1983'e Kadar Yaşamı

The Iron Lady Of Britain: The Life of Margaret Thatcher Until 1983

Teval ÖZDİKMEN ve Cengiz KARTIN

Türkiye'de Bilim ve Teknoloji Politikası ve Araştırma-Geliştirme: Kalkınma Planları Çerçevesinde Bir Değerlendirme

Science and Technology Policy, Research and Development in Turkey: An Evaluation in the Framework of Development Plans

Ramazan ACUN

Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisinde "Ağyar"

"Ağyâr" in Fuzûlî's Leylâ ve Mecnûn Masnavi

Muhammet Sami ÜNAL

Отображение Великой отечественной войны в русской и турецкой прозе

Büyük Vatan Savaşı'nın Rus ve Türk Nesrine Yansıması

Badegül CAN EMİR

Sanat Tarihi Eğitimi Alanında Yapılan Tezlerin Eğilimleri: İçerik Analizi

Trends of Theses in the Field of Art History Education: Content Analysis

İrfan Nihan DEMİREL